

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 2 січень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 19.01.23 р.
Підписано до друку 19.01.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 16.3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1901/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Майовець Є. Й., Сенишин О. С., Хіч Р. Я.

Класифікація маркетингових стратегій у процесі стратегічного маркетингового планування 5

Стегней М. І., Михальчинець Г. Т.

Сучасний методичний інструментарій моделювання трансформаційних процесів та ефективності фінансового ринку 12

Гузь М. М., Соколенко А. Ф., Ткаль Я. С.

Інноваційний потенціал технології блокчейн у бухгалтерському обліку 19

Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф., Булуй О. Г.

Проектне управління як основа електронної комерції та біржової торгівлі 26

Джиджоян В. В., Боровська О. Г.

Ключові закономірності трансформації процесів в туристичній індустрії 33

Халатур С. М., Грабчук О. М., Іванова Р. Ю.

Специфічні риси формування ресурсів банку в умовах агресивного середовища 38

Заєць С. В., Харабара Т. І.

Оцінювання якості інформації про розгляд судами справ у сфері публічно-правових відносин 45

Гринчишин Я. М., Пилат М. В.

Бюджетування як напрям удосконалення системи управління діяльністю сучасних підприємств 53

Туряниця С. М., Юрочко Т. П., Балашов К. В., Гульчій О. П.

Управління впливами основних екологічних факторів закладів охорони здоров'я на безпечність навколишнього середовища: міжнародний досвід 60

Державне управління

Цимбаленко Я. Ю., Карпенко О. В.

Цифрові інструменти запобігання корупції 68

Аблазов І. В., Абрамов В. І.

Театр гібридної війни: постнекласична методологія аналізу невизначеностей, ризиків і загроз у конфліктах сучасності 74

Дерун Т. М.

Чинники та особливості державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни 82

Цимбал Б. М.

Правовий механізм публічного управління безпекою особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України 87

Шпортюк Н. А.

Пріоритетні напрями державної соціальної політики та перспективи її подальшого розвитку 93

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 2 / 2023

CONTENTS:

Economy

Mayovets Y., Senyshyn O., Khich R.

CLASSIFICATION OF MARKETING STRATEGIES IN THE PROCESS OF STRATEGIC
MARKETING PLANNING 5

Stehnei M., Mykhalchynets H.

MODERN METHODOLOGICAL TOOLS FOR SIMULATING TRANSFORMATION PROCESSES AND EFFICIENCY
OF THE FINANCIAL MARKET 12

Huz M., Sokolenko L., Tkal Ya.

INNOVATIVE POTENTIAL OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN ACCOUNTING 19

Prysiazhniuk O., Plotnikova M., Buluy O.

PROJECT MANAGEMENT AS THE BASIS OF E-COMMERCE AND EXCHANGE TRADING 26

Dzhyndzhoian V., Borovska O.

KEY PATTERNS OF PROCESS TRANSFORMATION IN THE TOURISM INDUSTRY 33

Khalatur S., Hrabchuk O., Ivanova R.

SPECIFIC FEATURES OF THE FORMATION OF BANK RESOURCES IN CONDITIONS
OF AN AGGRESSIVE ENVIRONMENT 38

Zaiets S., Kharabara T.

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF INFORMATION ABOUT COURT CONSIDERATION OF CASES
IN THE SPHERE OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS 45

Hrynchyshyn Ya., Pylat M.

BUDGETING AS A DIRECTION OF IMPROVING THE MANAGEMENT SYSTEM OF MODERN ENTERPRISES 53

Turianytsia S., Yurochko T., Balashov K., Hulchiy O.

MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SERVICES IN HEALTHCARE FACILITIES OF THEIR IMPACT
ON ENVIRONMENTAL SAFETY: INTERNATIONAL EXPERIENCE 60

Public administration

Tsymbalenko Y., Karpenko O.

DIGITAL TOOLS TO PREVENT CORRUPTION 68

Ablazov I., Abramov V.

HYBRID WAR THEATER: POST-CLASSIC METHODOLOGY OF UNCERTAINTY ANALYSIS, RISKS AND THREATS
IN MODERN CONFLICTS 74

Derun T.

FACTORS AND FEATURES OF STATE REGULATION OF THE HOUSING MARKET
IN UKRAINE DURING WAR 82

Tsymbal B.

LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PERSONAL SECURITY IN THE CONTEXT
OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE 87

Shportiuk N.

PRIORITY DIRECTIONS OF STATE SOCIAL POLICY AND PROSPECTS FOR ITS FURTHER
DEVELOPMENT 93

УДК 330:[005.21:005.521]:005.6

Є. Й. Майовець,
д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-2441>

О. С. Сенишин,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5089-2591>

Р. Я. Хіч,
аспірант кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9392-3220>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.5

КЛАСИФІКАЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ У ПРОЦЕСІ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Y. Mayovets,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Marketing,
Ivan Franko National University of Lviv
O. Senyshyn,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Ivan Franko National
University of Lviv
R. Khich,
Postgraduate student of the Department of Marketing, Ivan Franko National University of Lviv

CLASSIFICATION OF MARKETING STRATEGIES IN THE PROCESS OF STRATEGIC MARKETING PLANNING

У статті вказано про необхідність стратегічного маркетингового планування, що дозволяє забезпечити ефективну маркетингову діяльність і розвиток підприємства в цілому. Здійснено аналіз різних трактувань поняття "стратегія", визначено, що стратегію розглядають як напрям діяльності, спосіб поведінки чи точний план дій.

Зроблено детальну аналіз класифікаційних напрямів маркетингових стратегій. Зазначено, що досить цікавий поділ стратегій поданий Н.В. Куденко, що класифікує маркетингові стратегії за терміном реалізації, стадіями життєвого циклу товарів, станом ринкового попиту та ін.

Представлено цікавий класифікаційний підхід поділу маркетингових стратегій через призму життєвого циклу товару — для кожного етапу життєвого циклу запропоновано конкретні маркетингової стратегії. Запропонована також класифікація маркетингових конкурентних стратегій за А. де Літлом, М. Портером та Ф. Котлером, взявши до уваги такі класифікаційні ознаки: позиції підприємства та його можливості щодо їх поліпшення у конкурентному середовищі; конкурентні переваги підприємства на ринку; конкурентні позиції підприємства та його маркетингове спрямування.

The article indicates the need for strategic marketing planning, which allows to ensure effective marketing activity and development of the enterprise as a whole. The interpretation of the concept of "strategy" is rather complex, ambiguous and multifaceted. In domestic literature, the definition of the essence of the concept of "strategy" is a debatable issue. An analysis of various interpretations of the term "strategy" was carried out, it was determined that strategy is considered as a direction of activity, a method of behavior or a precise plan of action.

A detailed analysis of the classification directions of marketing strategies was made. It is noted that a rather interesting division of strategies was presented by N.V. Kudenko, which classifies marketing strategies by the term of implementation, stages of the life cycle of goods, the state of market demand, etc.

An interesting classification approach to the division of marketing strategies through the prism of the product life cycle is presented — specific marketing strategies are proposed for each stage of the life cycle. The classification of marketing competitive strategies according to A. de Little, M. Porter and F. Kotler is also proposed, taking into account the following classification features: the company's position and its opportunities to improve it in the competitive environment; competitive advantages of the enterprise on the market; competitive positions of the enterprise and its marketing direction.

Based on the above research on the classification of marketing strategies, we conclude that there is an infinite set of marketing competitive and other strategies. The reason for this is the variety of aspects that have to be dealt with when changing or protecting a competitive position: in the presence of a large number of different markets and competitive conditions. At the same time, it is obvious that the company can simultaneously implement several marketing strategies, each of which relates to a certain type of its activity. This state of affairs allows us to say that the marketing strategy exists at the business strategic level of enterprise management and covers all aspects of its marketing activities.

Ключові слова: стратегія, маркетингова стратегія, маркетингове стратегічне планування, стратегічне управління, класифікаційні ознаки маркетингових стратегій, життєвий цикл товару.

Key words: strategy, marketing strategy, marketing strategic planning, strategic management, classification features of marketing strategies, product life cycle.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стратегічне маркетингове планування є сучасною модифікацією стратегічного управління. Стратегічне маркетингове планування — це в першу чергу процес прийняття рішень, які дозволяють забезпечити ефективну маркетингову діяльність і розвиток підприємства в цілому. Внутрішній зміст планового процесу, або його анатомія, не дивлячись на дослідження та достатню кількість надрукованої літератури залишається маловивченою областю. Доцільно відзначити, що саме там пройшов істотний розрив між теоретичними науковими дослідженнями та практичними методиками формування плану. В умовах конкурентного ринкового середовища підприємствам потрібно не лише визначати стратегічні цілі та шукати засоби їх досягнення, а також формувати свої конкурентні переваги та координувати усі напрямки своєї діяльності для їх збереження або посилення. У цьому разі, об'єднуючою ланкою цілей, можливостей та умов зовнішнього середовища підприємства є стратегія.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика стратегічного маркетингового планування господарської діяльності компаній, формування

та реалізації маркетингових стратегій, постійно привертає увагу учених-економістів як теоретиків так і практиків у галузі управління та маркетингу. Важливі питання маркетингового стратегічного управління висвітлені у працях зарубіжних учених: І. Ансоффа [1], К. Вассона [2], Дж. Дейя [2, с. 144—147], Ф. Котлера [3, с. 123—125], Дж.Б. Куїна [4, с. 39], М. Мескона [5, с. 257—261], М. Портера [6], А. Чандлера [7, с. 91—92] тощо. Серед вітчизняних вчених, праці яких присвячені дослідженню проблематики маркетингового стратегічного управління підприємством та формуванням маркетингових стратегій, необхідно назвати В.Г. Герасимчука [8], І.А. Ігнат'єву [9], Н.В. Куденко [10, с. 35—36], З.Є. Шершньову [11] та інших.

Дискусійним є зміст центральної фундаментальної категорії маркетингового стратегічного планування — маркетингової стратегії, не розроблено чітку і логічну схематичну модель класифікації маркетингових стратегій підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою наукової статті є дослідження проблематики маркетингового стратегічного управління через призматичну модель класифікації маркетингових стратегій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трактування поняття "стратегія" є досить складним, неоднозначним та багатограним. У вітчизняній літературі визначення суті поняття "стратегія" є питанням дискусійним. Наведемо інші твердження щодо визначення поняття "стратегія", а саме:

— стратегія, на думку Дж.Б. Куїна, є способом поведінки або планом, який інтегрує основні цілі організації, норми та дії в єдине ціле, допомагає скеровувати та розміщувати ресурси унікальним і неповторним чином, який ґрунтується на відносних внутрішніх перевагах та недоліках організації, очікуваних змінах в оточенні та пов'язаних з ними діях конкурентів [4, с. 39];

— український науковець І.А. Ігнат'єва визначає стратегію як ділову концепцію підприємства на певну стратегічну перспективу, що представлена в вигляді довгострокової програми дій, які спроможні реалізувати дану концепцію та забезпечувати підприємству конкурентні переваги в досягненні цілей організації [9, с. 33];

— заслуговує на увагу визначення І. Ансоффа, який говорить, що стратегія "є переліком правил для прийняття рішень, якими організація користується у своїй діяльності" [1, с. 83];

— цікавою є думка А. Мескона, який визначає стратегію як комплексний план, сформований для здійснення місії організації та досягнення її цілей [5, с. 257];

— про визначення стратегії підприємства як напрямку дій і ресурсів, які необхідні для досягнення цих цілей говорить відомий науковець А. Чандлер [7, с. 91].

Отже, аналізуючи наведені трактування поняття "стратегія", можна зробити висновок, що всі вказані автори говорять про одне і те саме поняття, розглядаючи стратегію як напрямок діяльності, спосіб поведінки або план тощо, але кожен із них наголошує на різних аспектах, що пов'язані з цією категорією.

Зазначимо, що важливою складовою загальної стратегії підприємства є її маркетингова стратегія. Отже, розглядаючи стратегічний маркетинг як складову стратегічного менеджменту, ми виходимо з поняття "функціональна стратегія". Адже саме така стратегія визначає напрям діяльності тієї чи іншої функціональної служби в межах ділової стратегії підприємства. Приділяючи належну увагу функціональній стратегії, підприємство має змогу результативно впливати на розмір внеску того чи іншого функціонального підрозділу в ділову стратегію підприємства і на обсяг витрат для фінансування цього підрозділу. Оскільки служба маркетингу є складовою організаційної структури підприємства, то стратегічний маркетинг — важлива невід'ємна частина стратегічного менеджменту підприємства.

Детально розглянемо класифікацію маркетингових стратегій. Досить цікавий поділ стратегій поданий Н.В. Куденко, яка класифікує маркетингові стратегії за терміном реалізації, стадіями життєвого циклу товарів, станом ринкового попиту та ін. Детальна класифікація цих стратегій подана на рис. 1. [10, с. 35—36].

Також заслуговує на увагу поділ маркетингових стратегій залежно від загальнооекономічного стану підприємства та його маркетингових можливостей. За цим критерієм виділяють: стратегії виживання, стабілі-

зації та росту. Маркетингові стратегії росту в свою чергу поділяють на такі різновиди: маркетингова стратегія інтенсивного (органічного) росту, інтеграційного росту та диверсифікації. Подальший поділ маркетингових стратегій росту наведено на рис. 2.

Значної уваги заслуговують базові стратегії розвитку за М. Портером, а саме: стратегія цінового лідерства, диференціації та концентрації. Зазначимо, що кожна із зазначених стратегій базується на певних конкурентних перевагах фірми. Прийняття рішення щодо того, яка конкурентна перевага стане базою для розробки стратегії, залежить від того, якими є фактори успіху на ринку та які сильні і слабкі сторони фірми і її найнебезпечнішого конкурента.

Отже, стратегія цінового лідерства передбачає досягнення найменшого в галузі рівня витрат. Саме низькі витрати дозволяють встановлювати низькі ціни. Це своєю чергою сприяє збільшенню частки ринку і, врешті-решт, рентабельності. Вважаємо, що підприємство може досягти цінового лідерства за таких умов:

— зниження витрат за рахунок збільшення обсягів виробництва (економія на масштабах виробництва);

— відмова від дорогих супутніх послуг (щоправда, це може призвести до втрати частини покупців);

— створення дешевших для виробництва моделей продукції;

— доступ (або монополія) до дешевої сировини;

— вдосконалення технологічного процесу.

Зважаючи на усе вищесказане, стратегія цінового лідерства є актуальною для будь-яких сфер бізнесу, хоча в кожній сфері існують свої особливості реалізації цієї стратегії.

Стратегія диференціації полягає в тому, що товар, який виготовляє підприємство, має відрізнитися від товарів конкурентів. Конкурентна перевага, на якій базується ця стратегія, — відмінність, несхожість з конкурентними. При виборі напряму диференціації можуть бути використані:

— товарна диференціація;

— сервісна диференціація;

— кадрова диференціація;

— іміджева диференціація.

На наш погляд, для реалізації стратегії диференціації необхідні такі умови: фундаментальні дослідження, оригінальний дизайн, використання матеріально-технічних ресурсів високої якості, активна робота зі споживачами та ін. Тому до переваг цієї стратегії віднесемо: створення певного іміджу товару та підприємству, що знижує чутливість споживача до ціни; прихильність споживачів і неповторність товару створюють високі вхідні бар'єри на ринок збуту; прихильність споживачів створює своєрідний захист проти товарів-замінників; висока ціна дає можливість отримання високого прибутку.

Також варто зазначити і недоліки стратегії диференціації. Отже, ризик стратегії диференціації полягає в тому, що характеристика товару, на якій заснована диференціація, може втратити своє значення у зв'язку зі зміною системи цінностей споживача; збільшення ціни і відрив від цінового лідера можуть стати дуже значними; також може спостерігатися виникнення підприємств-

<i>Критерій класифікації</i>	<i>Види маркетингових стратегій</i>
<i>Залежно від терміну їх реалізації</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ довгострокові ▪ середньострокові ▪ короткострокові
<i>Залежно від стадії життєвого циклу товарів підприємства</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ маркетингові стратегії на стадії впровадження товару на ринок ▪ на стадії росту ▪ на стадії насичення ринку ▪ на стадії спаду
<i>За станом ринкового попиту</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ конверсійного маркетингу ▪ конверсивного маркетингу ▪ стимулюючого маркетингу ▪ синхромаркетингу ▪ підтримуючого маркетингу ▪ ремаркетингу ▪ демаркетингу ▪ протидіючого маркетингу
<i>Залежно від загальноекономічного стану підприємства та його маркетингових можливостей</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ виживання ▪ стабілізації ▪ росту
<i>За елементами маркетингового комплексу</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ товарна ▪ цінова ▪ товарного руху ▪ просування
<i>За ознакою конкурентних переваг (згідно з М. Портером)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ цінового лідерства ▪ диференціації ▪ стратегія фокусування (концентрації)
<i>Залежно від виду диференціації</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ товарної диференціації ▪ сервісної диференціації ▪ іміджевої диференціації ▪ кадрової диференціації
<i>Залежно від співвідношення відносної ринкової частки підприємства та темпу росту його ринку збуту</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ стратегія розвитку ▪ стратегія підтримання ▪ збирання урожаю ▪ стратегія елімінації
<i>Залежно від конкурентного становища підприємства та його маркетингових спрямувань (згідно з Ф. Котлером)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ринкового лідерства ▪ челенджерів ▪ послідовників ▪ ринкової ніші
<i>Залежно від методу обрання цільового ринку</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ товарної спеціалізації ▪ сегментної спеціалізації ▪ одnosegmentної концентрації ▪ вибіркової спеціалізації ▪ повного охоплення
<i>Залежно від ступеня сегментації ринків збуту підприємства</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ недеференційованого маркетингу ▪ диференційованого маркетингу ▪ концентрованого маркетингу

Рис. 1. Класифікація маркетингових стратегій

Джерело: складено автором на основі аналізу окремих положень Н. Куденко [10, с. 13—15].

послідовників, які імітують стратегію диференціації, зменшують її ефект.

Стратегія концентрації передбачає спеціалізацію діяльності фірми на вузькому сегменті споживачів і завоювання в цьому сегменті лідерства за витратами або диференціацією. Тобто необхідною умовою застосування стратегії концентрації є те, що підприємство мусить обслуговувати обраний сегмент ринку ефективніше, ніж конкуренти, які протистоять йому на загальному ринку.

Отже, перевагами стратегії концентрації є:

— її використання не вимагає значних фінансових витрат і великих розмірів підприємства;

— навіть займаючи незначну ринкову частку, підприємство може отримати великі прибутки.

Відповідно, варто зазначити і недоліки. До них віднесемо: можливість звуження сегменту ринку, на

який орієнтується підприємство; конкуренти можуть знайти в межах сегменту підсегменти і посилити спеціалізацію; різниця в цінах між товарами спеціалізованих підприємств і підприємств, які орієнтуються на загальний ринок, може стати настільки значною, що зменшить переваги спеціалізації.

Наголосимо, базуючись на конкурентних перевагах, кожна з названих базових стратегій має розглядатись як база для вибору маркетингової стратегії.

Одну з перших спроб створити аналітичну основу для визначення маркетингової стратегії знаходимо в теорії життєвого циклу товару. Ця концепція описує етапи і форми збуту товару. В основі життєвого циклу лежать процеси розповсюдження товару за категоріями споживачів, розділених у часі придбання товару.

<i>Маркетингові стратегії росту</i>		
<i>Стратегії інтенсивного росту</i>	<i>Стратегії інтеграційного росту</i>	<i>Стратегії диверсифікації</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Проникнення на ринок (збільшити обсяг продажу наявних товарів на наявних ринках) ▪ Розвиток ринку (розвиток продажу наявних товарів на нових ринках) ▪ Розвиток товару (розвиток продажу нових товарів для наявних клієнтів) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Горизонтальна інтеграція (об'єднання зусиль з фірмою конкурентом) ▪ Пряма інтеграція (об'єднання з торговельним посередником) ▪ Зворотна інтеграція (об'єднання з постачальником матеріальних ресурсів) ▪ Вертикальна інтеграція (об'єднання зусиль постачальників, виробників і посередників) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Горизонтальна диверсифікація (випуск нових товарів, які технологічно не пов'язані з наявними товарами, але призначені для наявних клієнтів фірми) ▪ Концентрична (вертикальна) диверсифікація (виробництво нових товарів, які пов'язані із наявними товарами) ▪ Конгломератна (чиста) диверсифікація (стратегія, націлена на розробку і виробництво нових товарів, не пов'язаних з наявною діяльністю фірми та ринками збуту)

Рис. 2. Різновиди маркетингової стратегії росту

Джерело: складено автором на основі [9, с. 14—17].

Стратегічне значення теорії життєвого циклу полягає у тому, що кожному етапу відповідають свої цілі, свій маркетинг-мікс, свої стратегії і різні орієнтації менеджменту. К. Вассон і Дж. Дей провели всебічний аналіз управління життєвим циклом і запропонували для кожного етапу свої маркетингові стратегії [2, с. 247—248]. Кожен із авторів ввів до життєвого циклу товарів додатковий етап між ростом і зрілістю, який отримав назву "конкурентної нестабільності" і пов'язаний з ефектом сповільнення ринкового росту і надлишком пропозиції внаслідок виходу на ринок нових конкурентів та зростанням вже існуючих. Дж. Дей і К. Вассон підвели підсумок стратегічного застосування теорії життєвого циклу [2, с. 247—248]. На їх погляд, практична значущість концепції життєвого циклу полягає у зосередженні уваги на низці ринкових факторів, які є важливими для стратегічного маркетингового планування. До них віднесемо:

— Уявлення про розвиток ринку, який веде до зміни ринкових умов, робить цінний внесок у формулювання ринкової стратегії.

— Визнання межі ринкового потенціалу товару дає можливість визначити розміри його ринку. Рівні проникнення товару на ринок і його використання на будь-який момент часу вказують на майбутній потенціал.

— Відмінності між ринковим рівнем збуту товарів підприємств виявляють можливість для підприємства зміни частки ринку, яку воно охоплює, і вимагає сконцентрованості зусиль на ринку в цілому. У міру визрівання ринку слід концентруватись на зміні форм і способів збуту за етапами життєвого циклу ринкових сегментів.

— Аналіз динаміки процесу поширення товару допомагає підприємству при визначенні цільових споживачів. Цільові групи споживачів змінюються в часі. Простіше досягти збільшення ринкової частки на етапі зростання життєвого циклу, коли споживачі формують свою думку про марку і випробовують альтернативні товари. У міру дозрівання ринку споживачі набувають все більше знань про товар, його типи і марки, і їх пріоритети змінюються. Водночас відмінності між торговими

марками зменшуються, і товар стає "звичайним", втративши новизну і таємничість.

— Визначення місця товарів, які перебувають на різних стадіях життєвого циклу, у асортименті підприємства вказує на збалансованість товарів з погляду перспектив росту.

— Розуміння мінливого у часі характеру конкуренції і різних видів конкурентних стратегій, які можуть виникнути на кожній із стадій, є корисним для розвитку стратегічного мислення.

Варто зауважити, що у зарубіжній та вітчизняній літературі недостатньо уваги приділено питанням сутності, змісту та процесам формування маркетингових конкурентних стратегій. У більшості джерел поняття маркетингової конкурентної стратегії та маркетингової стратегії конкуренції взагалі ототожнюються. На нашу думку, відмінність в цих категоріях полягає в тому, що маркетингова конкурентна стратегія визначає конкурентну перевагу, яка дозволяє підприємству витримувати конкуренцію та одержувати перемогу в конкурентній боротьбі, а маркетингова стратегія конкуренції є більш вузькою категорією, яка визначає засоби досягнення і підтримання конкурентної переваги на маркетинговому функціональному рівні.

Всі підходи щодо стратегії зводяться до теоретичного аналізу в співвідношенні з інтуїцією відомих вчених-науковців, які, в першу чергу, є суб'єктами деталізуючими та реалізуючими стратегію. Важливим залишається і те, що стратегія ніколи не може бути продумана і прорахована до кінця, а її коректування у міру змін зовнішніх та внутрішніх умов — необхідна процедура.

З огляду на це на основі аналізу думок відомих науковців (Ф. Котлера, А. де Літла, М. Портера) запропонована класифікація маркетингових конкурентних стратегій за класифікаційними ознаками, які вказані на рис. 3.

Зокрема, американська група маркетингологів на чолі із А. де Літлом, виділяє маркетингові конкурентні стратегії залежно від конкурентних позицій підприємства та його можливостей щодо поліпшення цих позицій. Тоб-

Автор класифікації	Класифікаційні ознаки	Різновиди маркетингових конкурентних стратегій
А. де Літл	Позиції підприємства та його можливості щодо їх поліпшення у конкурентному середовищі	Стратегії лідерів
		Стратегії підприємств із сильною позицією
		Стратегії підприємств, які займають сприятливу позицію
		Стратегії підприємств, які займають задовільну позицію
		Стратегії підприємств, які займають незадовільну позицію
М. Портер	Конкурентна перевага підприємства на ринку	Стратегія цінового лідерства
		Стратегія диференціації
		Стратегія концентрації
Ф. Котлер	Конкурентні позиції підприємства та його маркетингове спрямування	Стратегії ринкового лідера
		Стратегії челенджера
		Стратегії послідовника
		Стратегії нішера

Рис. 3. Класифікація маркетингових конкурентних стратегій

Джерело: складено автором на основі [3, с. 123; 6, с. 84—88].

то вчені виділяють п'ять основних різновидів конкурентних позицій підприємства на ринку: лідируюча, сильна, сприятлива, задовільна та слабка позиція.

Лідируюча (домінуюча) позиція — означає сильні конкурентні позиції підприємства, його великі можливості щодо вибору стратегічних напрямів розвитку та спроможність впливати на ринкову діяльність інших підприємств.

Сильна позиція дає змогу підприємству здійснювати незалежну ринкову діяльність, не ставлячи під загрозу довгострокові перспективи.

Наступна — сприятлива позиція означає, що підприємство має певну конкурентну перевагу, яку використовує у своїй стратегічній діяльності. Найчастіше таку позицію займають підприємства, які використовують стратегію ринкової ніші.

Підприємство, що має сприятливі можливості для продовження діяльності на певному ринку збуту, але його можливості щодо підтримання і поліпшення своїх ринкових позицій перебувають на рівні, нижчому від середнього, і тому підприємство-лідер, за бажання, може зруйнувати його позиції, — займає задовільну позицію на ринку.

Незадовільна позиція характеризує слабкий ринковий стан підприємства, наявність конкурентної вразливості і відсутність у підприємства можливостей щодо поліпшення існуючого становища.

М. Портер класифікує конкурентні стратегії підприємства за ознакою конкурентної переваги, яка дає змогу підприємству досягти успіху в конкурентній боротьбі. За М. Портером, основні різновиди конкурентних стратегій підприємства такі: стратегія цінового лідерства, диференціації та концентрації [6, с. 84—88].

Підхід Ф. Котлера до розподілення маркетингових конкурентних стратегій підприємства передбачає розгляд підприємства під кутом зору його конкурентних позицій та маркетингового спрямування. Маркетингові конкурентні стратегії відтворюють взаємозв'язки, дії і протидії конкуруючих на ринку підприємств. Згідно з таким підходом, Ф. Котлер виділяє чотири різновиди

маркетингових конкурентних стратегій: маркетингові стратегії ринкового лідера, челенджера, послідовника та нішера [3, с. 123].

Ринковим лідером є підприємство, яке охоплює найбільшу ринкову частку. Ринковий лідер визначає зміни цінової політики, напрями інновацій, інтенсивність рекламної і збутової діяльності. Таким чином, він є законодавцем маркетингового комплексу на певному ринку.

Досить цікавими, на нашу думку, є маркетингові стратегії челенджерів, якими називають ті підприємства, які займають другі або треті ринкові позиції, успішно розвиваються та своє основне стратегічне спрямування вбачають у досягненні ринкової першості, тобто в розширенні своєї ринкової частки.

Розглянемо сутність маркетингових стратегій послідовників, до яких належать ті підприємства, які досить успішно діють на ринку і основне маркетингове спрямування своєї діяльності вбачають у підтримці та охороні своєї ринкової частки через використання маркетингової стратегії і тактики ринкового лідера. Але стратегія слідування за лідером не означає, що послідовник не має своєї власної стратегії. Основна мета його діяльності -утримання існуючих споживачів. Кожен послідовник намагається мати певну незначну конкурентну перевагу на своєму цільовому ринку (територіальне розміщення, сервісне обслуговування, фінансові привілеї). Маркетингова діяльність послідовника характеризується такими ознаками: ефективним сегментуванням ринку з метою уникнення конфронтації з іншими підприємствами; першочерговою увагою до показників прибутковості, а не підвищення ринкової частки; орієнтацією на обмежені, а не повномасштабні, конкурентні дії; мінімум витрат на інновації.

Доцільність використання стратегії послідовника пояснюється тим, що весь ризик стосовно товару і ринку збуту покладається на ринкового лідера. Інноваційна діяльність, як відомо, пов'язана з великими витратами і великим комерційним ризиком. Послідовник же наслідує тільки вдалих, перевірений ринком досвід ринкового лідера. Тому витрати і ризик послідовника знач-

но менші, що є підставою для підвищення прибутковості його діяльності.

Важливими стратегіями за Ф. Котлером є маркетингові стратегії нішерів, тобто стратегії таких підприємств, які обслуговують невеликий сегмент ринку, що залишився поза увагою великих підприємств.

Стратегія ринкової ніші є однією з провідних маркетингових стратегій. Вона розглядається у стратегічному маркетингу з різних позицій, що є наслідком застосування різних класифікаційних факторів маркетингових стратегій. Так, за класифікацією М. Портера, стратегія ринкової ніші, яка ще називається стратегією фокусування, або концентрації, є різновидом конкурентних стратегій підприємства поряд зі стратегіями цінового лідерства і диференціації.

Отже, така особлива увага стратегічного маркетингу до стратегії ринкової ніші пояснюється тим, що вона відтворює найголовніший принцип маркетингу — орієнтацію на виявлення і задоволення специфічних потреб споживача. Незважаючи на те, що стратегія ринкової ніші розглядається під кутом зору різних класифікаційних ознак, вона завжди має однакову сутність: пошук і спрямованість діяльності підприємства на специфічні потреби споживачів, які не є об'єктом діяльності інших підприємств.

ВИСНОВКИ

На підставі вищенаведених досліджень щодо класифікації маркетингових стратегій робимо висновок, що існує нескінченна множина маркетингових конкурентних та інших стратегій. Причина цього в різноманітності аспектів, з якими доводиться мати справу при зміні чи захисті конкурентної позиції: за наявності великої кількості різних ринків і конкурентних умов. При цьому очевидно, що підприємство може одночасно проводити декілька маркетингових стратегій, кожна з яких стосується певного виду його діяльності. Такий стан речей дозволяє нам говорити про те, що маркетингова стратегія існує на бізнесовому стратегічному рівні управління підприємством і охоплює всі аспекти його маркетингової діяльності.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление; пер. с англ. под ред. Л.И. Евенко. М.: Экономика, 1999. 519 с.
2. Day G.S. Analysis for Strategic Market Decisions. Minnesota: West Publishing, St Paul, 1986. 356 p.
3. Котлер Ф., Келлер К. Маркетинг менеджмент. СПб.: Питер, 2006. 816 с.
4. Quinn J.B. Strategies for Change: Logical Incrementalism. Homewood, IL: IRWIN, 1980.
5. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента; пер. с англ. М.: Дело, 1997. 704 с.
6. Портер Майкл Е. Стратегия конкуренции: методика анализа отраслей и конкурентов; пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
7. Chandler A.D. Strategy and Structure. Cambridge, MA: MIT Press, 1962. 513 p.
8. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання. К.: КНЕУ, 2000. 360 с.
9. Ігнат'єва І.А. Стратегічний менеджмент: теорія, методологія, практика: монографія. К.: Знання України, 2005. 250 с.

10. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навч. посіб. К.: КНЕУ, 1998. 152 с.

11. Шершн'ова З.Є. Стратегічне управління. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.

References:

1. Ansoff, I. (1999), Strategicheskoe upravlenie [Strategic Management], Jekonomika, Moskva, Russia.
 2. Day, G.S. (1986), Analysis for Strategic Market Decisions, West Publishing, St Paul, USA.
 3. Kotler, F. and Keller, K. (2006), Marketing menedzhment [Marketing management], Piter, Sankt-Peterburg, Russia.
 4. Quinn, J.B. (1980), Strategies for Change: Logical Incrementalism, IRWIN, Homewood, USA.
 5. Meskon, M., Al'bert, M. and Hedouri, F. (1997), Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management], Delo, Moskva, Russia.
 6. Porter Majkl, E. (2005), Strategija konkurencii: metodika analiza otraslej i konkurentov [Competition strategy: methods of analysis of industries and competitors], Al'pina Biznes Buks, Moskva, Russia.
 7. Chandler, A.D. (1962), Strategy and Structure, MIT Press, Cambridge, USA.
 8. Herasymchuk, V.H. (2000), Stratehichne upravlinnia pidpryemstvom. Hrafichne modeliuvannia [Strategic management of the enterprise. Graphic modeling], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 9. Ihnat'ieva, I.A. (2005), Stratehichnyj menedzhment: teoriia, metodolohiia, praktyka [Strategic management: theory, methodology, practice]: monohrafiia, Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
 10. Kudenko, N.V. (1998), Stratehichnyj Marketynh [Strategic marketing], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 11. Shersh'n'ova, Z.Ye. (2004), Stratehichne upravlinnia [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 04.01.2023 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

М. І. Стегней,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів та обліку,

Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-6447>

Г. Т. Михальчинець,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки та фінансів,

Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1109-5896>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.12

СУЧАСНИЙ МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

M. Stehnei,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Finance and Accounting, Mukachevo State University

H. Mykhalchynets,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department
of Economics and Finance, Mukachevo State University

MODERN METHODOLOGICAL TOOLS FOR SIMULATING TRANSFORMATION PROCESSES AND EFFICIENCY OF THE FINANCIAL MARKET

Здійснено процес дослідження процес сучасного методичного інструментарію моделювання трансформаційних процесів та ефективності фінансового ринку. Системна характеристика сучасного математичного інструментарію моделювання показала, що наразі він орієнтований на унаочнення ефективності через результативність за допомогою системи методів побудови та вивчення її моделей, які найчастіше не забезпечують чіткої структуризації фінансового ринку. Прогалиною у таких системах методів є відсутність або лише частковий опис фінансового ринку, наближене відбиття процесів формування та перерозподілу вільних фінансових ресурсів у структурі його активів, яке не дозволяє визначити всі можливі явища зміцнення або дестабілізації ринку. У зв'язку з цим при використанні некомбінаторних моделей виникає багато проблем, зокрема таких, як: забезпечення зручності опису структури ринків; наочності її зображення як модельованої системи; визначення алгоритму функціонування різних структур; компактності, стандартизації алгоритму вимірювання результативності за максимальної адекватності та точності одержуваних результатів. Більшість системи методів вирізняє нехтування зворотнім зв'язком між вартістю фінансових активів у часі та величиною притоків доходів у операційному середовищі фінансового ринку в цілому.

Математичний інструментарій моделювання слід базувати на унаочненні ефективності через результативність за допомогою поетапної побудови динамічних та стохастичних моделей, що орієнтовані на розв'язання комбінаторних задач структурування фінансового ринку за показниками результативності та відрізняються розташуванням та зміною у межах скінченної

множини відповідно до заданих правил формування. Отже, абстрактний результат функціонування фінансового ринку за стохастичними моделями буде орієнтований на такий результат дії функції (за величиною приросту/зниження вартості активів та дією факторів впливу у часі), що є прогнозованим або відбувається навколо середнього її значення. Абстрактний результат функціонування фінансового ринку за динамічними моделями буде орієнтований на такий результат дії функції (за потоками фінансових ресурсів на часовому кроці та дією факторів впливу у часі), що призводить до максимізації притоків доходів (вигід). Ці абстрактні результати пропонуємо розглядати як еталон ефективності фінансового ринку.

The process of researching modern methodological tools for modeling transformational processes and the efficiency of the financial market was carried out. The system characteristics of modern mathematical modeling tools showed that it is currently focused on visualizing efficiency through performance using a system of building and studying its models, which most often do not clearly structure the financial market. A gap in such systems of methods is the absence or only a partial description of the financial market, an approximate reflection of the formation and redistribution of free financial resources in the structure of its assets, which does not allow determining all possible phenomena of market strengthening or destabilization. In this regard, many problems arise when using non-combinatorial models, in particular, such as: ensuring convenience of describing the structure of markets; clarity of its image as a simulated system; determination of the algorithm of functioning of various structures; compactness, standardization of the performance measurement algorithm for maximum adequacy and accuracy of the obtained results. Most of the system of methods is characterized by neglecting the feedback between the value of financial assets over time and the number of income inflows in the operating environment of the financial market as a whole. The mathematical toolkit of modeling should be based on the visualization of efficiency through performance using the step-by-step construction of dynamic and stochastic models, which are focused on solving combinatorial problems of structuring the financial market according to performance indicators and differ in location and change within the finite set by the given rules of formation. Therefore, the abstract result of the functioning of the financial market according to stochastic models will be oriented to such a result of the function (by the amount of increase/decrease in the value of assets and the action of influencing factors over time), which is predicted or occurs around its average value. The abstract result of the functioning of the financial market according to dynamic models will be oriented to such a result of the function (according to the flow of financial resources at a time step and the action of influencing factors over time) that leads to the maximization of income inflows (benefits). We propose to consider these abstract results as a benchmark for the efficiency of the financial market.

Ключові слова: фінансовий ринок, трансформаційні процеси, моделі, математичне моделювання, інструментарій

Key words: financial market, transformational processes, models, mathematical modeling, tools.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Моделювання орієнтоване на розробку та практичне використання математичного інструментарію моделювання, а саме: системи методів із побудови й вивчення моделей ефективності фінансового ринку та процесів і явищ, що їй властиві, з метою отримання їх пояснень, а також передбачення. Добір оптимальних методів побудови та вивчення моделей ефективності фінансового ринку є досить складним процесом, оскільки такі моделі мають максимально чітко унаочнювати чисельні переміщення фінансових ресурсів у його структурах.

Відтак важливо відібрати саме ті методи, які системно забезпечують формування таких моделей, що вра-

ховують ці переміщення, а також оцінюють та прогнозують їх кожного разу, коли вартісні характеристики (серед яких: ціна, дохідність та невизначеність щодо величини й часу отримання доходу в майбутньому) піддаються дії збурювачів (факторів впливу), а не тільки задовольняють вимоги інвесторів, які здійснюють операції з інвестування коштів у конкретні фінансові активи (адже в цьому разі для переміщення фінансових ресурсів обирається інший фінансовий актив [1; 2, с. 64—69]).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ та практичних аспектів структурних трансформацій фінансового ринку та процесу моделювання, зробили

такі закордонні та вітчизняні вчені: Баранова В., Башельє Л., Бекмуратов Р., Бертон М., Вдовенко Л. Іртищева І., Кендалл М., Ю., Клейдон А., Коупленда Т., Вестон Дж., Благун І.І., Дамодаран А., Сорос Дж Фама., Черничко Т., Мандельброт Б., Михайляк Г., Михайляк І., Мертон Р., Дженсен М., Фарина А., Шиллер Р.Дж. Варто зазначити, що, незважаючи на значний розвиток теоретико-методологічних підходів та макрофінансового моделювання виявлення можливих напрямів дестабілізації при формуванні та перерозподілі вільних фінансових ресурсів між секторами економіки, більшість класичних підходів базуються на унаочненні ефективності у моделях, зміст яких формує проблеми щодо зручності опису структури ринків та наочності їх зображення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є процес дослідження сучасного методичного інструментарію моделювання трансформаційних процесів та ефективності фінансового ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Математичний інструментарій має орієнтуватися на ті методи побудови та вивчення моделей, які враховують:

1) динамічність та складність процесів і явищ, що формують ефективність фінансового ринку під дією збурювачів;

2) адаптивність ефективності фінансового ринку, яка має знаходити відображення процесів адаптації його стану (за вартісними характеристиками фінансових активів) до стану еталонної сполуки (цільового стану), що може бути конкретизовано за системами математичних співвідношень у часі.

Результатом застосування математичного інструментарію має бути спрощена модель ефективності фінансового ринку, що забезпечує:

1) унаочнення процесів зміни вартісних характеристики його активів та явищ їх чутливості до дії збурювачів;

2) унаочнення чисельних переміщень фінансових ресурсів у його структурах.

У вітчизняній та закордонній науковій літературі пропонують наступні системи методів моделювання, при цьому ми звертаємо увагу, що вони застосовуються також щодо дослідження ефективності фінансового ринку, як об'єкту [3, с. 77—84]:

1) кібернетичний, який розглядає об'єкт із позиції реакційності вартісних характеристик активів, спираючись на кібернетичну модель фінансового ринку [4; 5; 6];

2) стабілізаційний, який розглядає об'єкт із позиції прагнення вартісних показників функціонування множин агентів ринку зберігати та виявляти свої властивості, спираючись на модель динамічних властивостей фінансового ринку [3];

3) параметричний, який розглядає об'єкт із позиції пристосованості вартісних параметрів фінансового ринку

до умов, що продукують фактори впливу, спираючись на параметричну модель фінансового ринку [7];

4) потенційний, який розглядає об'єкт із позиції резервів адаптації вартісних характеристик активів до внутрішніх та зовнішніх збурень, спираючись на потенційну модель фінансового ринку [8; 3; 9; 10; 11; 12];

5) суб'єктний, який розглядає об'єкт із позиції сценаріїв реагування вартісних характеристик фінансових активів, спираючись на комплекс моделей взаємодій на фінансовому ринку [3];

6) експертний, який розглядає об'єкт із позиції сценарності, а саме: варіантів зміни вартісних характеристик його фінансових активів, використовуючи експертну модель фінансового ринку [13-14];

7) комбінований, який є поєднанням реакційного й стабілізаційного або реакційного, стабілізаційного та потенційного (орієнтований на комбінаторну модель фінансового ринку) ([3]; [7]).

Підхід унаочнює адаптивність за комбінаціями різних показників результативності та варіантами їх проявів. Результативність інтерпретована нами, як умови дії функцій за вартістю активів у часі та формуванням і перерозподілом фінансових ресурсів за дії змінних (факторів впливу) на кожному часовому кроці, які сприяють досягненню їх очікуваного стану (що ідентифікується за очікуваним діапазоном коливань вартості активів навколо середнього значення, збільшенням обсягів ключових операцій та максимізацією вигід (або притоків доходів)).

Системна характеристика сучасного математичного інструментарію моделювання показала, що наразі він орієнтований на унаочнення ефективності через результативність за допомогою кібернетичних, стабілізаційних, параметричних, потенційних, суб'єктних та експертних систем методів побудови та вивчення її моделей, які найчастіше не забезпечують чіткої структуризації фінансового ринку. Прогалиною таких систем методів є відсутність або лише частковий опис фінансового ринку, наближене відбиття процесів формування та перерозподілу вільних фінансових ресурсів у структурі його активів (яке не дозволяє визначити всі можливі явища зміцнення або дестабілізації ринку), нехтування зв'язком між вартістю фінансових активів у часі та величиною притоків доходів у операційному середовищі фінансового ринку. Тільки комбінована система методів побудови та вивчення її моделей не має наведених прогалин. Розглянемо кожен із представлених у таблиці підходів більш докладно, зокрема виділяючи їх методичний зміст, переваги та недоліки.

Кібернетичний підхід до моделювання ефективності фінансового ринку орієнтований на встановлення змісту реакційності (здатності до реакцій) його структури, що розглядається як прояв адаптивності за всіма її складовими. Опис здійснюється через кібернетичну модель фінансового ринку [13, с. 238]. При цьому:

— А. Бричко зазначає, що для досягнення стану ефективності необхідний постійний моніторинг ступеня реакції вартісних характеристик (властивостей) фінансового активу на зовнішні виклики, що формує можливість для швидкого внесення коректив в управління [4];

— К. Орлова пов'язує такий стан із здатністю агентів ринку реагувати на інформацію про вплив змінних або факторів зовнішнього середовища (у межах таких дій, як зниження або збереження ризику; переадресація ризику; участь у ризиках) [3].

Окреслені особливості визначають теоретико-методичний зміст кібернетичного підходу до моделювання ефективності фінансового ринку, що полягає в унаочненні змісту реакції вартісних характеристик активів фінансового ринку на зміни середовища.

Кібернетичний підхід до моделювання ґрунтується на методах математичної статистики, зокрема реакційність (здатність до реакції) фінансового ринку унаочнюється коштом кореляційного аналізу відношень вартісних характеристик (ціни) та змінних (факторів впливу) зовнішнього середовища, які можуть мати передбачуваний (у результаті надходження нової) або характер непрогнозованої події, що призводять до висновку про випадковий характер ринку. Фактично цей підхід орієнтований на широкий клас відношень, що задають залежність величин за структурованими системами. Відповідно до наведеного теоретико-методичного змісту недоліком самого підходу (що обмежує інформативну цінність результатів) є унаочнення виключно реакційного аспекту, який не повною мірою визначає ефективність фінансового ринку (оскільки не ідентифікує наближеності стану до його еталонної сполуки вартісних характеристик активів) та відсутність усталеного підходу до його структуризації фінансового ринку (що дозволило б одночасно враховувати зміни та міжструктурні кореляції).

Недоліками системи методів, що є базовими елементами цього підходу, є:

1) обмежена сфера їх застосування. Зокрема звертаємо увагу на домінування кореляційного аналізу, що є базисом для унаочнення залежностей між двома випадковими величинами, встановлення яких не є умовою, достатньою для визначення змісту причинного зв'язку, якщо останній не є лінійним. Розрахунок одного лише коефіцієнту кореляції є недостатнім для унаочнення реакційності, оскільки результат може бути наслідком автокореляції змінних (зокрема, це кореляція функції з самою собою зміщеною на невідому величину незалежної змінної, яка не врахована в масиві факторів впливу зовнішнього середовища);

2) значна варіативність за систематизованою сукупністю кроків, оскільки відсутня універсальна процедура, які гарантовано визначають правильне рішення.

Стабілізаційний підхід до моделювання ефективності фінансового ринку орієнтований на встановлення змісту стійкості (стабільності) вартісних показників функціонування тих агентів ринку, що становлять групу прямих агентів фінансового ринку (серед яких, продавці й покупці фінансових активів (послуг) до впливів факторів внутрішнього середовища за умови, що вони зачіпають функції вартості. Зокрема, М. Старікова, Стасюк В. [3, с. 77—89; 7] вказують на те, що мінливість дохідності (або ставка доходності), яку отримують такі агенти ринку від фінансових активів, може характеризувати адаптивність структури фінансового ринку до умов середовища, що постійно змінюються та трансформуються.

Така специфіка підходу формує його змістову фрагментарність, оскільки стійкість — це виключно здатність множин агентів ринку або їх окремих агентів зберігати певну початкову форму рівноваги за ставкою доходності, що може бути лише одним із елементів їх пристосування до зміни вартісних характеристик фінансових активів та до мінливих умов самого ринку. Особливості підходу визначають його теоретико-методичний зміст, який полягає в унаочненні адаптивності залежно від стійкості (стабільності) ставок доходності агентів ринку до впливів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Підхід ґрунтується на моделі динамічних властивостей фінансового ринку та методах неоднорідних лінійних звичайних диференціальних рівнянь, зокрема на визначенні ступеня волатильності ставок доходності за конкретними фінансовими активами (або розмаху їх варіації) та їх осциляції (узгодженості коливань). Може розраховуватися розмах варіації до середньої величини доходності, відношення середнього лінійного відхилення до середньої величини доходності (коефіцієнт лінійної варіації), відношення середнього квадратичного відхилення складових, дохідності до середньої величини доходності (коефіцієнт варіації). Фактично підхід орієнтований на широкий клас показників, що формують дохідність кожного окремого фінансового активу. Водночас стабілізаційний підхід містить ряд недоліків, зокрема:

— недоліком самого підходу, що обмежує його інформаційну цінність, є унаочнення виключно стабілізаційного аспекту фінансового ринку, який до того ж не повною мірою визначає ефективність фінансового ринку (не ідентифікує реакційного аспекту та наближеності стану до його еталонної сполуки вартісних характеристик активів) та немає усталеного підходу до його структуризації;

— недоліком методів, що є базовими елементами підходу, є те, що він дозволяє визначити, ідентифікувати амплітуду тільки крайніх коливань вартісних показників функціонування агентів ринку. Систематизована сукупність кроків не унаочнює всі коливання вартісних показників, що містяться між ними. Оптимізувати окреслений методичний зміст можливо, якщо переорієнтувати підхід до визначення варіації через інші показники, які дають змогу усунути недолік розмаху варіації (зокрема через коефіцієнти варіації). Водночас це синтезуватиме значні витрати обчислювальних ресурсів для великих наборів даних.

Параметричний підхід до моделювання ефективності фінансового ринку орієнтований на встановлення змісту його адаптивності через параметризацію факторів впливу та виділення істотних факторів, що впливають, їх опис і кількісна оцінка отриманих параметрів [3, с. 77—89, 7]. Отже, А. Максимович наголошує на доцільності параметризації факторів, що впливають на адаптивність у розрізі структур фінансового ринку та параметризації умов їх розвитку (еволюціонування) у межах єдиної системи [3]; Т. Шкільна і Л. Печена пропонують розраховувати індекс адаптивності на рівні прямих агентів на основі параметрів, які впливають на адаптивність [3]; В. Ткаченко, Є. Смирнов, В. Нерубацький вказують на те, що адаптивність системи слід виз-

начати за кількістю збурень у одиницю часу або за частотою збурень [7]. Особливості підходу визначають його теоретико-методичний зміст, що полягає в унаочненні адаптивності залежно від змінних (факторів впливу) для агентів ринку або їх структур із використанням вартісних параметрів (ціни, дохідності) та факторних елементів моделі і співвідношень між цими параметрами.

Підхід ґрунтується на параметричних моделях фінансового ринку та методах структурного параметричного аналізу. Окреслене формує змістову обмеженість моделі, оскільки її параметри за сутністю характеризують різні аспекти функціонування агентів ринку або його функціональних структур (що чітко не визначені), а не їх наближеність до певного еталона за вартісними характеристиками фінансових активів.

Фактично підхід орієнтований на широкий клас таблиць параметрів типових станів дохідності фінансових інструментів за прямими агентами фінансового ринку або його структурами. Закономірно підхід містить ряд недоліків, серед яких:

— недоліки самого підходу, що обмежують його інформаційну цінність внаслідок визначення адаптивності виключно за таблицями параметрів, ітераційні можливості яких мінімальні за відсутністю усталеного підходу до структуризації фінансового ринку (вказується, що ця структура є досить складною і не завжди точно визначеною);

— недоліки методу, що є базовим елементом підходу, пов'язані з обмеженим набором варіантів виконання поставлених завдань у зв'язку із неможливістю програвання процесів змін у n-крокових процесах (це обумовлене відсутністю можливостей накладення обмежень у вигляді системи рівнянь, що визначають залежності між вартісними характеристиками та параметрами, виділеними для істотних факторів впливу та можливостей ітераційності).

Потенційний підхід орієнтований на моделювання ефективності фінансового ринку через характеристики резервів адаптації вартісних характеристик його активів до внутрішніх та зовнішніх збурень (оскільки передбачається, що такі резерви відбивають можливості з підвищення адаптивності до рівня, що характерний для еталонної сполуки таких характеристик) [8; 12; 9, с. 234; 10; 11]. Передбачають, що такий ринок функціонує в умовах апріорної та поточної невизначеності [9, с. 234].

Такий зміст полягає в унаочненні адаптивності за інтегрованими характеристиками, серед яких: внутрішні резерви адаптивності (відбивають фактори, що забезпечують адаптивність); зовнішні резерви адаптивності (відбивають фактори, які підтримують адаптивність суб'єкта).

Процеси здійснюються з використанням методів нечіткої логіки (що спрямовані на внутрішні та зовнішні резерви адаптивності) та потенційної моделі фінансового ринку. При цьому можна виділити ряд недоліків підходу, серед яких:

— недоліки самого підходу, пов'язані з обмеженою площиною унаочнення фінансового ринку, яка орієнтована виключно на ідентифікацію можливих змін щодо вартісних характеристик його активів, при ігноруванні потреби їх наближення до певного еталонного рівня.

Згідно з типологічною адаптацією, все ж таки визначаються умовні оптимальні значення вартісних характеристик у різних структурах фінансового ринку, оскільки вони використовуються як контролери нечіткої логіки, відтак у цій площині можлива оптимізація, яка, однак, є частковою, оскільки для формування цих контролерів використовуються знання експертів, (відтак вони умовні) [12, с. 62—65]. Крім того, відносно підходу відмічена відсутність усталеності у структуризації фінансового ринку (хоча наголошується на виділенні саме тих складових, які можуть функціонувати самостійно);

— недоліки методу, що є базовим елементом підходу, обумовлені надмірною складністю формування нечітких множин. Оскільки для елементів множин немає однозначної відповіді (чи ймовірна "зміна" або "відсутність зміни"), процес вираження рішення використовує нечіткі продукційні правила "якщо", "то".

Суб'єктний підхід до моделювання ефективності фінансового ринку орієнтований на сценарії реагування вартісних характеристик активів на дії держави, державних інституцій, державних колегіальних органів тощо, як регуляторів та учасників економічних відносин у особі функціонерів (посадовців, чиновників, апаратників), фінансових посередників, суб'єктів господарювання та домашніх господарств (населення) [3]. При цьому конкретних методів унаочнення адаптивності фінансового ринку у межах підходу не запропоновано, тому теоретико-методичний зміст підходу встановити немає можливості. Застосовують лише ситуативне встановлення послідовності станів вартісних характеристик активів та їх унаочнення у моделях взаємодій фінансового ринку [3].

Експертний підхід до моделювання ефективності фінансового ринку орієнтований на сценарії, тобто унаочнення варіантів зміни вартісних характеристик його фінансових активів, використовуючи експертну модель фінансового ринку. Щодо теоретико-методичного змісту підходу, він полягає в унаочненні адаптивності фінансового ринку, за припущеннями експертів. Припущення формують до сценаріїв зміни вартісних характеристик його фінансових активів за діями агентів ринку (які пропонують виділяти за економічною ознакою), що сформовані на основі думок експертів. Ця специфіка призводить до формування громіздких моделей, що містять множини таких сценаріїв-варіантів, що враховують:

— кризові варіанти дій агентів ринку, що можуть синтезуватися за структурою фінансових ринків (включаючи можливі дії за ланцюгових банкрутств прямих агентів, за переходу до збиткової моделі банківської або іншої фінансової діяльності, підвищення частки проблемних банків, небанківських фінансових інститутів, за масштабного падіння курсів цінних паперів, банківську паніку тощо);

— кризові варіанти дій агентів ринку, що можуть синтезуватися за станом міжнародними фінансовими ринками (включаючи можливі дії за різкого знецінення національної валюти, відтоку капіталів тощо);

— кризові варіанти дій агентів ринку, що можуть синтезуватися за станом державних фінансів (включаючи можливі дії за різкого падіння величини міжнародних резервів і державних стабілізаційних фондів тощо);

— кризові варіанти дій агентів ринку, що можуть синтезуватися за локальних фінансових криз (включаючи можливі дії за внутрішньодержавної або внутрішньорегіональної концентрації ризиків).

Водночас зміст підходу синтезує низку недоліків, які обмежують інформаційну цінність результатів, зокрема:

— за структуруванням наявна спрямованість не на формалізацію показників адаптивності вартісних характеристик активів, а скоріше на їх експертні описи, під час яких ігнорується [13, с. 239—240]: потреба у виділенні еталонних ознак;

— потреба в усталеності структуризації фінансового ринку [3, с. 77—89; 32].

Крім того за методом відмічена його залежність не тільки від величини та якості інформації, але й від особливостей експертів, які проводять експертні описи (завжди можлива суб'єктивність думок) [3, с. 77—89; 32].

Комбінований підхід орієнтований на моделювання ефективності фінансового ринку через різні комбінації проявів адаптивності вартісних характеристик активів (якими є фактична ринкова ціна та вартість фінансового активу) щодо впливу збурювачів (які можуть бути ідентифіковані за різними факторами впливу, що деталізуються в залежності від сфери прикладення).

Основа унаочнення ефективності — результативність та її індикатори (фактична ринкова ціна або зміна дохідності активу, які цілком відбивають вартість фінансового активу або сукупний результат від його використання, позаяк акумулюють всю минулу, наявну і можливу інформацію про нього).

Щодо теоретико-методичного змісту підходу, його специфіка полягає в унаочненні адаптивності фінансового ринку до впливу збурювачів (факторів впливу або змінних).

Підхід ґрунтується на побудові комбінаторних (чітко структурованих) моделей фінансового ринку та методах математичної статистики, неоднорідних лінійних звичайних диференціальних рівнянь, нечіткої логіки.

Водночас щодо підходу виділено низку незначних недоліків, які однак не обмежують інформаційну цінність результатів, зокрема: недоліки самого підходу, обумовлені множинністю методів опису моделі (це формує складність добору показників оцінки). Крім того, при використанні методів нечіткої логіки зв'язки між типом зміни та збурювачами (змінними, факторами), що впливають на нього, не слід задати у вигляді нечітких множин, використовуючи апарат нечіткої логіки (для різних структур реалізується побудова окремих нечітких баз знань (з множинами), які мають бути об'єднані в єдиний аналітичний комплекс, що в підході відсутнє).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Системна характеристика сучасного математично-інструментарію моделювання показала, що наразі він орієнтований на унаочнення ефективності через результативність за допомогою системи методів побудови та вивчення її моделей, які найчастіше не забезпечують чіткої структуризації фінансового ринку. Прогалиною

у таких системах методів є відсутність або лише частковий опис фінансового ринку, наближене відбиття процесів формування та перерозподілу вільних фінансових ресурсів у структурі його активів, яке не дозволяє визначити всі можливі явища зміцнення або дестабілізації ринку. У зв'язку з цим при використанні некомбінаторних моделей виникає багато проблем, зокрема таких, як: забезпечення зручності опису структури ринків; наочності її зображення як модельованої системи; визначення алгоритму функціонування різних структур; компактності, стандартизації алгоритму вимірювання результативності за максимальної адекватності та точності одержуваних результатів. Більшість системи методів вирізняє нехтування зворотнім зв'язком між вартістю фінансових активів у часі та величиною притоків доходів у операційному середовищі фінансового ринку в цілому.

Математичний інструментарій моделювання слід базувати на унаочненні ефективності через результативність за допомогою поетапної побудови динамічних та стохастичних моделей, що орієнтовані на розв'язання комбінаторних задач структурування фінансового ринку за показниками результативності та відрізняються розташуванням та зміною у межах скінченної множини відповідно до заданих правил формування. Отже, абстрактний результат функціонування фінансового ринку за стохастичними моделями буде орієнтований на такий результат дії функції (за величиною приросту/зниження вартості активів та дією факторів впливу у часі), що є прогнозованим або відбувається навколо середнього її значення. Абстрактний результат функціонування фінансового ринку за динамічними моделями буде орієнтований на такий результат дії функції (за потоками фінансових ресурсів на часовому кроці та дією факторів впливу у часі), що призводить до максимізації притоків доходів (вигід). Ці абстрактні результати пропонуємо розглядати як еталон ефективності фінансового ринку.

Література:

1. Еш С.М. Фінансовий ринок Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. — 528 с.
2. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи: колективна монографія / ред. В. Г. Баранова, О. М. Гончаренко. Харків: "Діса плюс", 2019. 370 с.
3. Инновационная наука, образование, производство и транспорт: техника и технологии, информатика, транспорт, экономика, туризм, образование, психология, философия. Книга 4. Часть 2: серия монографий / [авт. кол.: И.С. Катеринчук, В.А. Коднянко, И.Я. Львович, Я.Е. Львович, Л.В. Начева и др.]. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2021. 210 с.
4. Бричко А. М. Конкурентоздатність як фактор адаптації сільськогосподарських підприємств до умов глобалізації. Вісник Сумського національного аграрного університету. серія "Економіка та менеджмент". 2012. № 11. С. 121-125
5. Гарасим П.М. Танчак Я.А. Оцінка моделі попиту та пропозиції на ринку фінансових інвестицій в економіці України. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 17. С. 15—18.

6. Абакуменко О. В. Моделювання пропозиції на фінансовому ринку України. Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. 2013. Вип. 2. С. 132—141.

7. Стасюк В. Моделі адаптивного управління підприємством у нестабільному зовнішньому середовищі: автореф. дис. д-ра. екон. наук. Донецьк: ДНУ, 2003. 35 с.

8. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: монографія. Сімферополь: Доля. 2007. 384 с.

9. Фадєєва І.Г. Інтелектуальні технології у фінансовому інжинирингу. Сталий розвиток економіки. 2014. № 3. С. 234—242.

10. Немічева О.В., Малецький А.В., Савенко А.Ю. Аналіз структури фінансової системи України на основі системного підходу. Вісник Хмельницького нац. ун-ту. 2011. № 2 (1). С. 174—177

11. Боди З., Кейн А., Маркус А. Принципы инвестиций: 4-е издание. Вільямс, 2004. 984 с

12. Шапурова О. О. Формування прогнозу економічних тенденцій і процесів за допомогою методу нечітких множин. Економіка та держава. 2013. Вип. № 9. С. 61—66.

13. Баранова В.В. Підходи до визначення адаптивності фінансового ринку до змін функціонування національної економіки. Причорноморські економічні студії, 2018. Вип. 25. С. 237—241.

14. Баранова В.Г., Гончаренко О.М. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи: колективна монографія. Харків: "Діса плюс". 2019. 370 с.

15. Іртищева І.О. Стратегія розвитку фінансово-кредитного забезпечення агропродовольчої сфери України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012. 256 с.

16. Крамаренко І.С. Формування та розвиток регіонального інвестиційного потенціалу в умовах структурних трансформацій економіки: теорія, методологія та практика: монографія. Миколаїв: ФОП Швець, 2019. 356 с.

17. Іртищева І.О. Факторинг як напрям стратегічного розвитку фінансового забезпечення агропродовольчої сфери. Вісник ХНАУ. 2011. №8. С. 16—21.

References:

1. Ash, S.M. (2009), *Finansovyi rynek* [Financial market Education], Center of Educational Literature, Kiev, Ukraine.

2. Baranova, V. G. and Honcharenko, O. M. (2019), *Rozvytok finansovoho rynku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii: problemy ta perspektyvy* [Development of the financial market of Ukraine in the context of European integration: problems and prospects], Disa Plus, Kharkiv, Ukraine.

3. Katerynchuk, I.S., Kodnyanko, V.A., Lvovych, I.Ya. Lvovych, Y.E. Nacheva, L.V. and others (2021), *Ynnovatsyonnaia nauka, obrazovanye, proyzvodstvo y transport: tekhnika y tekhnolohyy, ynformatyka, transport, ekonomyka, turyzm, obrazovanye, psykholohyia, fylosofyia* [Innovative science, education, production and transport: engineering and technology, informatics, transport,

economy, tourism, education, psychology, philosophy], KUPRIENKO SV, Odessa, Ukraine.

4. Brychko, A. M. (2012), "Competitiveness as a factor in the adaptation of agricultural enterprises to the conditions of globalization", *Bulletin of the Sumy National Agrarian University. "Economics and Management" series*, vol. 11, pp. 121—125.

5. Garasim, P.M and Tanchak, Ya.A. (2013), "Assessment of the supply and demand model in the market of financial investments in the economy of Ukraine", *Investments: practice and experience*, vol. 17, pp. 15—18.

6. Abakumenko, O. V. (2013), "Modeling of supply on the financial market of Ukraine", *Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management*, vol. 2, pp. 132—141.

7. Stasiuk, V. (2003), *Modeli adaptivnoho upravlinnia pidpriemstvom u nestabilnomu zovnishnomu sere-dovyshchi* [Models of adaptive management of an enterprise in an unstable external environment], DNU, Donetsk, Ukraine.

8. Yachmenyova, V.M. (2007). [Identification of sustainability of industrial enterprises], Fate, Simferopol, Ukraine.

9. Fadeeva, I.H. (2014), "Intelligent technologies in financial engineering", *Sustainable economic development*, vol. 3, pp. 234—242.

10. Nemicheva, O.V., Maletskyi, A.V. and Savenko, A.Yu. (2011), "Analysis of the structure of the financial system of Ukraine based on a systemic approach", *Herald of Khmelnytskyi nats. university*, vol. 2 (1), pp. 174—177.

11. Body, Z., Kane, A. and Markus, A. (200), *Pryntsy py ynvestytsyi* [Principles of investments], Williams.

12. Shapurova, O. O. (2013), "Formation of the forecast of economic trends and processes using the method of fuzzy sets", *Economy and the state*. vol. 9, pp. 61—66.

13. Baranova, V.V. (2018), "Approaches to determining the adaptability of the financial market to changes in the functioning of the national economy", *Black Sea Economic Studies*, Vol. 25, pp. 237—241.

14. Baranova, V.G. and Honcharenko, O.M. (2019), *Rozvytok finansovoho rynku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii: problemy ta perspektyvy* [Development of the financial market of Ukraine in the context of European integration: problems and prospects], "Disa Plus". Kharkiv, Ukraine.

15. Irtysheva, I.O. (2012), *Stratehiia rozvytku finansovo-kredytnoho zabezpechennia ahroprodovol'choi sfery Ukrainy* [Strategy for the development of financial and credit provision of the agri-food sector of Ukraine], Design and printing, Mykolaiv, Ukraine.

16. Kramarenko, I.S. (2019), *Formuvannia ta rozvytok rehional'noho investytsijnoho potentsialu v umovakh strukturnykh transformatsiy ekonomiky: teoriia, metodolohiia ta praktyka* [Formation and development of regional investment potential in conditions of structural transformations of the economy: theory, methodology and practice], FOP Shvets, Mykolaiv, Ukraine.

17. Irtysheva, I.O. (2011), "Factoring as a direction of strategic development of financial support of the agro-food sector", *KhNAU Bulletin*, vol. 8, pp. 16—21.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2023 р.

УДК 657.1:336.7

М. М. Гузь,

к. е. н., доцент кафедри статистики та економічного аналізу,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2258-3230>

Л. Ф. Соколенко,

д. е. н., доцент, професор кафедри обліку, аудиту та оподаткування,

Національна академія статистики, обліку та аудиту

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4608-8963>

Я. С. Ткаль,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7646-2266>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.19

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙН У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

M. Huz,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Statistics
and Economic Analysis, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

L. Sokolenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Accounting, Auditing and taxation, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing

Ya. Tkal,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting
and Taxation, Sumy National Agrarian University

INNOVATIVE POTENTIAL OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN ACCOUNTING

Стаття присвячена дослідженню інноваційного потенціалу технології блокчейн у сфері бухгалтерського обліку. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю застосування інноваційних технологій в бухгалтерському обліку, який ґрунтується на застарілих принципах та методах, що суперечать цифровій економіці.

Мета статті — розроблення шляхів вирішення проблем, які перешкоджають реалізації інноваційного потенціалу блокчейн-технології в бухгалтерському обліку українських підприємств. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття "блокчейн" та основні переваги використання технології в облікових процесах; проаналізовано зарубіжний досвід у впровадженні блокчейну та використання блокчейн-технологій у сфері бухгалтерського обліку підприємствами України; виокремлено проблеми, які перешкоджають реалізації інноваційного потенціалу технології та запропоновано рекомендації щодо їх вирішення. В ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що бухгалтерський облік потребує інновацій. Однією з таких інновацій є технологія блокчейн, яка застосовується багатьма світовими компаніями. Вітчизняний бухгалтерський облік ґрунтується на застарілих методах, які суперечать цифровій економіці. Впровадження блокчейну уповільнюється низкою проблем, до яких можна віднести відсутність або недостатню розвиненість платформ організації облікових процесів на основі блокчейн технологій, недопрацьованість технології для формування цілісного продукту для обліку, високу вартість підготовки бухгалтерів для забезпечення можливості впровадження комплексу блокчейн технологій у облікові процеси, загальний низький рівень цифрової грамотності по Україні, що не дозволить використання блокчейн технологій. Вирішення зазначених проблем потребує формування чітких правил функціонування платформ для здійснення облікових процесів з використанням блокчейн технологій та їх повної гармонізації із вітчизняним податковим законодавством, інтеграції цифрового економічного простору Європейського Союзу та України, перекваліфікації чи підвищення кваліфікації бухгалтерів з метою збільшення ефективності використання механізму блокчейн у розглянутій сфері.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів організаціями, що вирішують проблеми цифровізації облікових процесів.

The article is devoted to the study of the innovative potential of blockchain technology in the field of accounting. The relevance of the study is due to the need to apply innovative technologies in accounting, which is based on outdated principles and methods that contradict the digital economy.

The purpose of the article is to develop ways to solve problems that hinder the realization of the innovative potential of blockchain technology in the accounting of Ukrainian enterprises. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: defined the concept of "blockchain" and the main advantages of using the technology in accounting processes; analyzed foreign experience in the implementation of blockchain and the use of blockchain technologies in the field of accounting by Ukrainian enterprises; identified problems that hinder the realization of the innovative potential of technology and proposed recommendations for their solution. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

According to the results of the study it was found that accounting needs innovations. One of such innovations is blockchain technology, which is used by many global companies. Domestic accounting is based on outdated methods that contradict the digital economy. The introduction of blockchain is slowed down by a number of problems, including the absence or underdevelopment of platforms for organizing accounting processes based on blockchain technologies, the lack of technology for the formation of a holistic product for accounting, the high cost of training accountants to ensure the possibility of introducing a set of blockchain technologies into accounting processes, the general low level of digital literacy in Ukraine, which will not allow the use of blockchain technologies. The solution of these problems requires the formation of clear rules for the functioning of platforms for the implementation of accounting processes using blockchain technologies and their full harmonization with domestic tax legislation, integration of the digital economic space of the European Union and Ukraine, retraining or advanced training of accountants in order to increase the efficiency of using the blockchain mechanism in the area under consideration.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results obtained by organizations that solve the problems of digitalization of accounting processes.

*Ключові слова: цифрова економіка, блокчейн, бухгалтерський облік.
Key words: digital economy, blockchain, accounting.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток цифрової економіки впливає на всі види людської діяльності, в тому числі, на облікові процеси. Значних змін зазнає бухгалтерський облік, для ведення якого застосовуються нові технології та інновації. Застосування таких технологій дозволяє значно прискорити процес збору інформації, збільшити швидкість, обсяги її обробки та зберігання, створити умови для

доступності та оперативності інформації для користувачів.

Однією з найпомітніших інновацій останніх років є технологія блокчейн, яка може покласти кінець традиційним методам ведення бухгалтерського обліку.

Основними функціями технології є організація взаєморозрахунків з контрагентами, забезпечення інформаційних потоків в області документування, захист да-

Таблиця 1. Існуючі технології ведення бухгалтерського обліку

Технології	Практичне використання
Електронні таблиці Excel	Систематизація інформації за необхідними ознаками, формування підсумків, створення таблиць, зведення інформації з кількох файлів в один
Спеціалізовані бухгалтерські програми (1С Бухгалтерія, Дебет плюс, Діловод, IT Enterprises, BAS Бухгалтерія тощо)	Ведення первинної документації, журналу господарських операцій, формування на його основі бухгалтерських, податкових та управлінських звітів. Спеціалізовані бухгалтерські програми адаптуються до особливостей будь-якого підприємства, однак налаштування програм безпосередньо бухгалтером суттєво обмежується
ERP-системи управління підприємством	Використовуються в умовах складного виробництва, наявності розгалуженої філіальної мережі та великого асортименту продукції. Основним завданням ERP-систем є оптимізація бізнес-процесів шляхом автоматизації, систематизації та аналітики
Хмарні технології	Сучасний напрям автоматизації бухгалтерського обліку, який має ряд переваг: відсутність початкових інвестицій, зручність в доступі, відсутність обмежень у користувачах
Блокчейн технології	Перевагами блокчейну є можливість здійснення захищеного обміну інформацією, що дозволяє прискорювати міжкорпоративний документообіг під час підписання бізнес-угод у різних сферах

Джерело: систематизовано авторами на основі [1; 2].

них. Такі інновації є досить затребуваними в організації облікових процесів між партнерськими компаніями, особливо в період пандемії та війни, коли реальна логістика та складське забезпечення страждають.

Тематика блокчейну почала вивчатися в бухгалтерському співтоваристві відносно недавно. Однак вже сьогодні є розуміння, що запровадження цієї технології неминує, тому звичний підхід до ведення бухгалтерії потребує змін.

Враховуючи інноваційний потенціал технології блокчейн та переваги його впровадження в бухгалтерському обліку, тема дослідження має неабияку актуальність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогоднішній день проводяться активні дослідження щодо можливостей впровадження технології блокчейн в різні сфери діяльності. Це питання висвітлюється в роботах Ярошука О. та Белової І. [3], Nicenec A. [4], Sirimanne S. та Freire C. [6], Chang Y., Iakovou E. та Shi W. [8], Селякова Н. [11], Kane G. C., Palmer D., Phillips A. N., Kiron D. та Buckley N. [12]. Однак недостатньо дослідженою на сьогоднішній день залишається тема інноваційного потенціалу технології блокчейн у бухгалтерському обліку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — розроблення шляхів вирішення проблем, які перешкоджають реалізації інноваційного потенціалу блокчейн-технології в бухгалтерському обліку українських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні роки застосування інформаційних технологій в бухгалтерському обліку обмежувалось викори-

станням електронних таблиць Microsoft Excel, спеціалізованих програмних продуктів, інтегрованих ERP систем управління підприємством та хмарних технологій (табл. 1).

Особливої уваги заслуговує технологія блокчейн, розроблена у жовтні 2008 року людиною чи особами, які працюють під псевдонімом Сатоші Накамото. Метою розробки було вирішення проблеми дублювання витрат у криптовалютах, забезпечення обміну в середовищі з низьким рівнем довіри без участі третьої сторони, створення стійкого до збоїв розподіленого реєстру транзакцій, контроль історії транзакцій. Технологія блокчейн трансформувалася від обслуговування криптовалют до широкого спектру застосування завдяки використанню POW та POS протоколів.

Технологія блокчейн представляє собою безперервну послідовність (список) блоків, побудовану за певними правилами. Ланцюжок блоків записів дозволяє користувачеві зберігати інформацію розподілено. Кожен наступний блок у системі чітко пов'язаний з попереднім, що фіксує цифровий підпис, за винятком будь-якої можливості зміни даних [3].

Наведена технологія має величезний інноваційний потенціал у сфері бухгалтерського обліку і є дуже перспективною розробкою сьогодення. Використання технології блокчейн в бухгалтерському обліку має низку переваг:

- зменшення кількості помилок. Більшість облікових функцій здійснюються автоматично, тому ймовірність людської помилки зводиться до мінімуму;

- скорочення витрат. Застосування технології блокчейн здатна підвищити ефективність роботи бухгалтера та зменшити кількість помилок, які він може допустити. Відповідно, це сприятиме зниженню витрат на ведення бухгалтерського обліку та перевірку його коректності;

- попередження шахрайства. Щоб змінити запис у блокчейні, необхідно внести зміни у всі копії розподіленої мережі в той самий час, що практично неможливо;

- безпека та збереження всіх бухгалтерських записів, які можуть знадобитися зацікавленим особам, що мають право на доступ до цієї інформації. Такими зацікавленими особами можуть бути аудиторі, податкові органи та інші державні виконавчі органи, уповноважені здійснювати контроль у фінансовій сфері.

Отже, сучасні тенденції вимагають застосування цифрових технологій у всіх сферах розвитку економіки. Інновацій потребує бухгалтерський облік, існуючі технології ведення якого мають низку недоліків. Одним із способів впровадження таких інновацій може стати технологія блокчейн, яка дозволить підвищити ефективність роботи бухгалтера, зменшити кількість використання документів та пришвидшити усі ділові процеси, при цьому зменшити ймовірність шахрайства та забезпечити збереження всіх бухгалтерських записів.

Першопрохідцями у впровадженні технології є транснаціональні гіганти. За допомогою блокчейну вони закривають внутрішні бухгалтерські та аудиторські по-

Рис. 1. Використання технології блокчейн за галузями, %

Джерело: систематизовано авторами на основі [4].

треби. Розглянемо досвід відомих світових компаній в цьому напрямі більш детально.

Згідно зі звітом аналітичної платформи Blockdata, яка займається аналізом впровадження блокчейну на підприємствах, опублікованим 6 жовтня 2022 року, 44 з 100 найбільших публічних компаній за ринковою капіталізацією в 6 основних секторах активно використовують технологію блокчейн [4].

Лідуючі позиції у використанні технології блокчейн займають світові компанії, які здійснюють діяльність в сфері технологій, медіа та телекомунікацій (рис. 1).

До сектору технологій, медіа та телекомунікацій належить більшість компаній (36%), які використовують блокчейн (META, Salesforce, Adobe, Verizon та Nvidia). За ними слідує компанія споживчого сектору та роздрібною торгівлі (20%) та сектору основних матеріалів і промисловості (20%). Такими компаніями є UPS, Visa, Walmart, McDonald's та Nike.

Більшість компаній, які використовують блокчейн, розташовані в США (63%). 12% користувачів цієї технології знаходяться в Китаї (рис. 2).

Необхідно зазначити, що разом зі зростанням інтересу до блокчейн, зростає кількість компаній, які займаються розробкою програм на основі цієї технології. Згідно з дослідженням LeewayHertz, найкращими технологічними компаніями блокчейну 2023 року є:

— LeewayHertz. Компанія надає наскрізні блокчейн-рішення, починаючи від консультацій щодо блокчейну до роботи з користувачами та дизайну, розробки блокчейнів, розгортання, обслуговування та оновлення;

— Intellectsoft. Компанія надає послуги з розробки програмного забезпечення на замовлення та консультації в таких технологіях, як блокчейн, штучний інтелект, Інтернет речей, хмарні обчислення та доповнена реальність. Послуги з розробки блокчейну надаються як для стартапів, так і для підприємств;

— Blockchain Intelligence Group. Компанія надає консультаційні послуги закордонним клієнтам щодо створення програм на основі технології блокчейн;

— Markovate. Компанія займається розробкою блокчейнів та пропонує підприємствам рішення для покращення результатів бізнесу;

— Altoros. Компанія допомагає організаціям і підприємствам використовувати нові технології та розширювати свій бізнес шляхом надання консультацій і високоякісних послуг із розробки програмного забезпечення;

— Deqode. Компанія-лідер в IT-індустрії, яка пропонує комплексні блокчейн-рішення корпоративного класу;

— Primechain. Стартап, який надає послуги з розробки блокчейну компаніям різних галузей (виробництво, банківська справа, авіація, оборона та військова промисловість) [5].

Отже, все більше світових компаній впроваджують блокчейн-технології у різних сферах бухгалтерського обліку.

1. Удосконалення взаєморозрахунків. За даними Світової організації торгівлі, близько 80% усіх фінансових потоків у міжнародній торгівлі проводяться з використанням традиційних форм фінансування [6]. Зас-

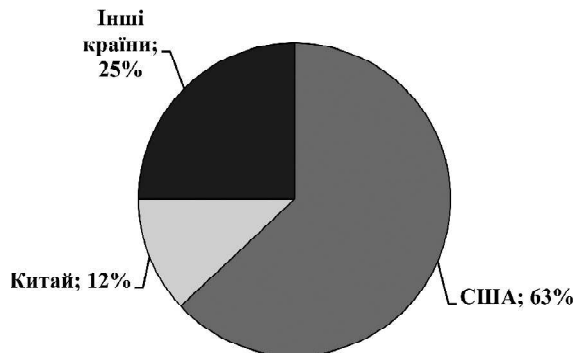

Рис. 2. Розташування компаній, які використовують технологію блокчейн, %

Джерело: систематизовано авторами на основі [4].

тосування акредитива є одним із найпоширеніших методів організації розрахунків, хоча останнім часом зростає тенденція застосування відкритих рахунків із використанням фінансування по ланцюгу поставок. Традиційні системи фінансування супроводжуються додатковими витратами (до 1% від проведення операції), які стають для багатьох компаній доволі обтяжуючими і не дають змоги розвиватися більш динамічно. З іншого боку, якщо використовувати відкриті рахунки, то такі поставки стають більш ризикованими, вони ґрунтуються на довірі, не маючи засобів, інструментів і способів запобігання шахрайству. Зі спрощенням процедури та зменшення ціни грошових потоків зростає і рівень безпеки таких переказів, особливо якщо це стосується організації постійних та довгострокових ділових відносин.

2. Смарт-контракт. Смарт-контракт (англ. Smart contract — "розумний контракт") — різновид угоди у формі закодованих математичних алгоритмів, укладення, зміна, виконання та розірвання яких можливе лише з використанням комп'ютерних програм (Блокчейн-платформ) у межах мережі Інтернет [7].

Блокчейн мережа складається з рівних учасників, які надають потужності своїх обчислювальних систем, що реалізують виконання алгоритмів, на яких базується функціонування мережі. Будь-яка операція, проведена в блокчейн-мережі, проходить перевірку за допомогою складних математичних обчислень, і якщо більшість від усіх учасників мережі підтвердить, що операція є істинною та відповідає реальному стану речей, — вона записується в ланцюжок блоків та надалі визнається, на підставі якої здійснюватимуться наступні операції. Жоден з учасників мережі, жодна зі сторін договору не може одноосібно вплинути на виконання смарт-контракту.

3. Удосконалення логістичного ланцюжка. Процес передачі інформації використовує криптографічні методи, з peer-to-peer мережами, які обмежують контроль з одного боку. Такі технології дають змогу виробникам, постачальникам, клієнтам та іншим зацікавленим особам отримувати інформацію в повному обсязі без затримок [8].

Блокчейн має безліч застосувань і може використовуватися під час будь-якого обміну, укладення угоди або контракту, відстеження та здійснення оплати. Виходить, блокчейн може підвищити ефективність і прозорість ланцюжків поставок і позитивно вплинути на все: від складування поставки до оплати.

Первинні вигоди використання блокчейн технологій в облікових процесах:

- підвищення моніторингу поставок матеріалів у межах ланцюжків поставок, що допоможе в забезпеченні дотримання встановлених у компанії стандартів;
- зниження збитків, пов'язаних із нелегальною "сірою" продукцією;
- підвищення прозорості та відповідності вимогам під час взаємодії зі сторонніми контрактними виробниками;
- скорочення обсягу документації та адміністративних витрат.

17 січня 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та затвер-

див план щодо її реалізації [9]. Метою даного документу стало заохочення цифровізації в усіх сферах економіки та стимулювання використання цифрових технологій та підприємствах.

Згідно з даними Державної служби статистики, частка підприємств, які користувалися хмарними технологіями у 2021 році, склала всього 10,2%. Порівняно з 2019 роком, цей показник знизився на 0,1%. Варто відзначити й те, що в 2021 році рахунки-фактури в електронній формі надсилало лише 32,3% проти 74,4% у паперовому вигляді [10]. Однак якщо хмарні технології є присутні на ринку інформаційних послуг України у сфері обліку, то блокчейн технології не є достатньо поширеними.

Вітчизняний бухгалтерський облік ґрунтується на застарілих методах, які суперечать цифровій економіці. Впровадження блокчейну, як і інших інноваційних технологій, уповільнюється низкою проблем, які існують в цій сфері. Основною проблемою є те, що використання блокчейн технологій стане ефективним тоді, коли ця технологія буде єдиною для впровадження в облікові процеси всіх компаній. Такі технології мають найбільшу ефективність при спільному використанні різними компаніями, оскільки у єдиному інформаційному просторі всі документи та операції стануть сумісними між собою і не потребуватимуть додаткового підтвердження. Інші проблеми використання блокчейн зазначені нижче:

- відсутність або недостатня розвиненість платформ організації облікових процесів на основі блокчейн технологій;
- недопрацьованість технології для формування цілісного продукту для обліку, що вимагатиме використання ще більшої кількості програм для ведення облікових процесів та у результаті тільки ускладнювати його;
- висока вартість підготовки бухгалтерів для забезпечення можливості впровадження комплексу блокчейн технологій у облікові процеси;
- загальний низький рівень цифрової грамотності по Україні, що не дозволить використання блокчейн технологій.

На сьогоднішній день відсутнє правове регулювання блокчейну в Україні. Це формує дискусійне питання в області регулювання облікових процесів, а саме, чи повинна держава брати на себе роль регулятора, яка дозволить створювати єдину платформу для організації обліку в Україні. В таких умовах зростають юридичні ризики та стримується практичне використання інноваційного потенціалу технології. Так, з одного боку договір, укладений на основі технології блокчейн, зводить до мінімуму ризик невиконання зобов'язань шляхом "самовиконання". З іншої сторони, такий договір буде виконаний тільки за умови використання аналогічної технології організацією партнером чи контрагентом. Таким чином, використання електронних доказів є ризикованим та не завжди ефективним [11].

Вартість провадження блокчейн-технологій в бухгалтерський облік не є дорогою. Зазвичай, якщо первинним розробником створюється програмне забезпечення, воно дозволяє його повне використання за доступ-

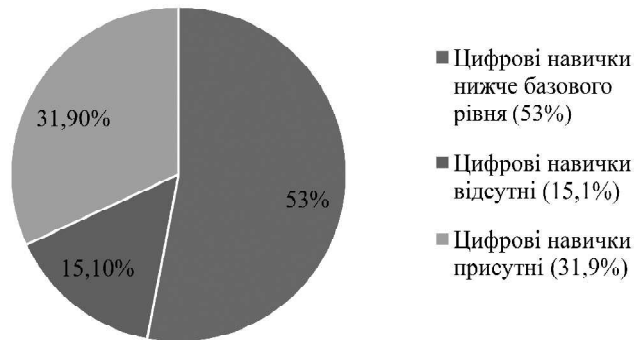

Рис. 3. Рівень цифрових навичок громадян України, %

Джерело: систематизовано авторами [13].

ною для бізнесу ціною. Разом з тим, дорогим є не техніко-технологічне забезпечення, а й навчання та підготовка бухгалтерів для здійснення ефективного обліку в рамках платформи, що побудована на основі блокчейн технологій. Досвід іноземних компаній показує, що термін окупності впровадження цифрових технологій складає 3—5 років [12].

Перешкодою для впровадження технології блокчейн у бухгалтерський облік є низький рівень цифрової грамотності бухгалтерів. Згідно з аналітичним дослідженням "Цифрова грамотність населення України", громадяни України мають критично низький рівень цифрових навичок (рис. 3).

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки про неготовність більшості українських підприємств до імплементації інноваційних технологій, таких як блокчейн в бухгалтерський облік. Реалізації інноваційного потенціалу блокчейну в бухгалтерському обліку українських підприємств сприятиме здійсненню таких заходів:

- формування чітких правил функціонування платформ для здійснення облікових процесів з використанням блокчейн технологій та їх повна гармонізація із вітчизняним податковим законодавством;
- інтеграція цифрового економічного простору Європейського Союзу та України;
- перекваліфікація чи підвищення кваліфікації бухгалтерів з метою збільшення ефективності використання механізму блокчейн у розглянутій сфері.

ВИСНОВКИ

Сфера бухгалтерського обліку потребує застосування інноваційних технологій, які відповідають вимогам сьогодення. Однією з таких технологій є блокчейн, який представляє собою безперервну послідовність блоків, побудовану за певними правилами. Технологія блокчейн має величезний інноваційний потенціал у сфері бухгалтерського обліку і є дуже перспективною розробкою, яка дозволить вирішити численні проблеми у сфері обліку фінансово-господарських операцій. Однак впровадження цієї технології ускладнюється низкою проблем, до яких можна віднести відсутність технологічних рішень, які можуть створити настільки конкурентоспроможний продукт, який дозволив би багатьом компаніям перейти із існуючих цифрових технологій на нього через зручність, простоту, ефективну технологічну підтримку, синхронізацію із законодавством,

синхронізацію із статистичними та контролюючими організаціями тощо.

Вирішення зазначених проблем потребує здійснення наступних заходів: формування ринку блокчейн технологій для комплексного ведення облікових та ділових процесів, вивчення та застосування досвіду впровадження технології блокчейн іноземними компаніями, інтеграції цифрового економічного простору Європейського Союзу та України, перекваліфікації чи підвищення кваліфікації бухгалтерів з метою збільшення ефективності використання механізму блокчейн у розглянутій сфері.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів компаніями, що планують удосконалення цифрових процесів ведення обліку.

Література:

1. Що таке ERP-система управління підприємством та де її краще розмістити? Sim networks, 2021. URL: <https://www.sim-networks.com/ukr/blog/enterprise-resource-planning-systems-and-cloud-infrastructure>
2. Бухгалтерські програми українського виробництва. А4, 2022. URL: <https://a4.com.ua/buhgalterski-programi-ukrainskogo-virobnitstva/>
3. Ярошук О., Белова І. Технологія блокчейн в бухгалтерському обліку та аудиті. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2020. Вип. 3—4. С. 28—44. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.03.028>
4. Nicenko A. 44% of the top 100 public companies use blockchain amid growing institutional adoption. Finbold, 2022. URL: <https://finbold.com/44-of-the-top-100-public-companies-use-blockchain-amid-growing-institutional-adoption/>
5. Top Blockchain Technology Companies 2023. Leewayhertz, 2023. URL: <https://www.leewayhertz.com/blockchain-technology-companies-2023/>
6. Sirimanne S., Freire C. How blockchain can power sustainable development. UNCTAD, 2021. URL: <https://unctad.org/news/how-blockchain-can-power-sustainable-development>
7. Nanayakkara S., Perera S., Senaratne S., Weerasuriya G.T., Bandara H.M.N.D. Blockchain and smart contracts: A solution for payment issues in construction supply chains. Informatics. 2021. № 8 (2). 36 p. DOI: <https://www.mdpi.com/2227-9709/8/2/36>

8. Chang Y., Iakovou E., Shi W. Blockchain in global supply chains and cross border trade: a critical synthesis of the state-of-the-art, challenges and opportunities. *International Journal of Production Research*. 2019. № 58, 7 p. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207543-2019.1651946>

9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. zakon.rada.gov.ua, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

10. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: використання мережі інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехніки. Ukrstat.gov.ua, 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Селякова Н. Попереду планети всієї: які компанії займаються блокчейном в Україні? EP, 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2019/10/9/652378/>

12. Kane G. C., Palmer D., Phillips A. N., Kiron D., Buckley N. *Coming of Age Digitally Learning, Leadership, and Legacy*. Cambridge: MIT Sloan Management Review, 2018. 31 p.

13. Цифрова грамотність населення України. МЦТУ, 2019. URL: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf

References:

1. Sim networks (2021), "What is an ERP enterprise management system and where is it better to place it?", available at: <https://www.sim-networks.com/ukr/blog/enterprise-resource-planning-systems-and-cloud-infrastructure> (Accessed 8 January 2023).

2. A4 (2022), "Ukrainian-made accounting programs", available at: <https://a4.com.ua/buhgalterski-programi-ukrainskogo-virobnitstva/> (Accessed 8 January 2023).

3. Yaroshchuk, O. and Belova, I. (2020), "Blockchain technology in accounting and auditing", *Instytut bukhalters'koho obliku, kontrol' ta analiz v umovakh hlobalizatsiyi*, vol. 3—4, pp. 28—44.

4. Nicenko, A. (2022), "44% of the top 100 public companies use blockchain amid growing institutional adoption", available at: <https://finbold.com/44-of-the-top-100-public-companies-use-blockchain-amid-growing-institutional-adoption/> (Accessed 8 January 2023).

5. Leewayhertz (2023), "Top Blockchain Technology Companies 2023", available at: <https://www.leewayhertz.com/blockchain-technology-companies-2023/> (Accessed 8 January 2023).

6. Sirimanne, S. and Freire, C. (2021), "How blockchain can power sustainable development", available at: <https://unctad.org/news/how-blockchain-can-power-sustainable-development> (Accessed 8 January 2023).

7. Nanayakkara, S., Perera, S., Senaratne, S., Weerasuriya, G.T. and Bandara, H.M.N.D. (2021), "Blockchain and smart contracts: A solution for payment issues in construction supply chains", *Informatics*, vol. 8 (2), 36 p, available at: <https://www.mdpi.com/2227-9709/8/2/36> (Accessed 8 January 2023).

8. Chang, Y., Iakovou, E. and Shi, W. (2019), "Blockchain in global supply chains and cross border trade: a critical synthesis of the state-of-the-art, challenges and opportunities", *International Journal of Production Research*, vol. 58, 7 p. doi.org/10.1080/00207543-2019.1651946

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "On the approval of the Concept of the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (Accessed 8 January 2023).

10. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Use of information and communication technologies at enterprises: use of the Internet, cloud computing services, robotics", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 8 January 2023).

11. Selyakova, N. (2019), "Ahead of the whole planet: which companies are engaged in blockchain in Ukraine?", available at: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2019/10/9/652378/> (Accessed 8 January 2023).

12. Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D. and Buckley, N. (2018), *Coming of Age Digitally Learning, Leadership, and Legacy*, MIT Sloan Management Review, Cambridge, UK.

13. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2019), "Digital literacy of the population of Ukraine", available at: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf (Accessed 8 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 12.01.2023 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. Ф. Присяжнюк,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0066-9065>

М. Ф. Плотнікова,
к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

О. Г. Булуй,
к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3368-4835>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.26

ПРОЄКТНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ ТА БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

О. Prysiazhniuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Marketing, Polissia National University, Zhytomyr
M. Plotnikova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy,
Entrepreneurship And Tourism, Polissia National University, Zhytomyr
O. Buluy,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy,
Entrepreneurship And Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

PROJECT MANAGEMENT AS THE BASIS OF E-COMMERCE AND EXCHANGE TRADING

Головною рушійною силою успішності будь-якої діяльності є рівень свідомості та відповідальності сторін, а отже кадрова робота, коли представник компанії виступає основним транслятором її позиції, а допоміжним засобом інтуїтивно зрозуміле планування проєктів на вищому рівні за допомогою календарів, діаграми Ганта, канбан-дошки тощо. Проєктна діяльність у сфері електронної комерції та біржової діяльності наразі пов'язана з підвищенням ролі культури, комунікації, відносин у системі соціально-економічних перетворень, переосмисленням цілей і завдань соціально-економічної політики, її пріоритетів і засобів їх досягнення. Під проєктною діяльністю ми розуміємо організаційно-управлінську діяльність суб'єктів суспільних відносин, спрямовану на розробку комплексу заходів, що сприяють ефективному вирішенню актуальних проблем в умовах визначених часових меж, що виступає способом організації, виявлення та збільшення ресурсного потенціалу стейкхолдерів, є дієвим алгоритмом взаємодії з органами влади, громадськістю та партнерами. Фактично проєктна діяльність стає специфічною формою регулювання соціокультурних процесів. Управління проєктами наразі є пріоритетним напрямом менеджменту організацій, який дозволяє їм реалізовувати власні творчі ідеї. Проєкт як самостійна унікальна та особлива форма організації соціально-економічного процесу, у тому числі у сфері електронної комерції та біржової діяльності спонукає до координації всіх видів наявних ресурсів та децентралізації впливів, забезпечення держано-приватного партнерства. Він виступає як ефективна модерна модель менеджменту. За допомогою проєктно-орієнтованого підходу можна досягають поєднання інноваційних традиційних та новаторських засад. З середини 90-х років ХХ ст. вітчизняна практика управління проєктами доповнюється зарубіжним досвідом, який формує як конкурентне середовище та соціокультурний простір на основі реалій багатовекторного підходу, виділення ролі особистості, реалізації нових форм і методів взаємодії, збереження та поширення відповідних цінностей, збагачення сторін найбільш ефективними засобами реалізації стратегічних цілей та інноваційними механізмами. Відбувається відхід від традиційної схеми розподілу ресурсів на користь розподілу переважно на конкурсній основі та під конкретні проєкти. Використання інноваційних проєктних технологій у процесі реалізації проєктів у сфері електронної ко-

мерції та біржової діяльності виявили суспільні потреби з урахуванням еволюційних змін та з урахуванням тенденції до розширення цільового сегмента впливу, активізувати зворотний зв'язок із суб'єктами політики, сформувати інформаційно-комунікаційний простір, збільшили системну ефективність економічної діяльності. Управління проєктами закріплює практику партнерства між державним, приватним та некомерційним секторами; сприяє залученню додаткових ресурсів у галузь, прискорює адаптацію організацій до сучасних умов.

The main driving force for the success of any activity is the level of consciousness and responsibility of the parties, and therefore personnel work, when the representative of the company acts as the main translator of its position, and an auxiliary tool is intuitive planning of projects at the highest level using calendars, Gantt charts, Kanban boards, etc. Project activity in the field of e-commerce and exchange activity is now associated with increasing the role of Culture, Communication, relations in the system of socio-economic transformations, rethinking the goals and objectives of socio-economic policy, its priorities and means of achieving them. By project activity, we mean organizational and managerial activities of Public Relations entities aimed at developing a set of measures that contribute to the effective solution of current problems in the conditions of certain time limits, which acts as a way to organize, identify and increase the resource potential of stakeholders, is an effective algorithm for interaction with authorities, the public and partners. In fact, project activity becomes a specific form of regulation of socio-cultural processes. Project management is now a priority area of management of organizations, which allows them to implement their own creative ideas. The project as an independent unique and special form of Organization of the socio-economic process, including in the field of e-commerce and exchange activities, encourages the Coordination of all types of available resources and the decentralization of influences, ensuring public-private partnership. It acts as an effective modern management model. With the help of a project-oriented approach, it is possible to achieve a combination of innovative traditional and innovative foundations. Since the mid-90s of the twentieth century, the domestic practice of project management is supplemented by foreign experience, which forms a competitive environment and socio-cultural space based on the realities of a multi-vector approach, highlighting the role of the individual, implementing new forms and methods of interaction, preserving and spreading relevant values, enriching the parties with the most effective means of implementing strategic goals and innovative mechanisms. There is a departure from the traditional resource allocation scheme in favor of distribution mainly on a competitive basis and for specific projects. The use of innovative project technologies in the process of implementing projects in the field of e-commerce and exchange activities revealed public needs, taking into account evolutionary changes and taking into account the tendency to expand the target segment of influence, activate feedback with policy actors, form an information and communication space, and increase the systemic efficiency of economic activity. Project management reinforces the practice of partnership between the public, private and non-profit sectors; helps attract additional resources to the industry, accelerates the adaptation of organizations to modern conditions.

Ключові слова: проєктний підхід, управління, багатофункціональний розвиток, електронна комерція, біржова діяльність.

Key words: project approach, management, multifunctional development, e-commerce, exchange activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасне суспільно-економічне життя знаходиться під впливом різноманітних змін, що обумовлене як появою нових професій, зміною співвідношення між галузями у бік цифровізації та актуалізації електронного середовища, так і повернення до традицій, ментальності, що часто є вираженим самодіяльно-художньою, традиційно-народною творчістю та релігійно-духовною культурою. Переплетіння суспільних відносин, яке являє синтез минулого та майбутнього характеризується проєктним підходом до вирішення питань розвитку, що поряд із гнучкістю управління дозволяє динамічно вирішувати завдання розвитку сучасного

соціуму, економіки, культури, політики. Зважаючи на це, дослідження, щодо управління проєктами з організації електронної комерції, біржової діяльності, культурно-просвітницьких процесів є актуальними. Наразі ми спостерігаємо утворення нового культурологічного середовища, його структури через створення культурологічних центри, активізацію каталізаторів змін в особі громадських організацій, які сприяють відкриттю нових векторів удосконалення дійсності. Нові Духовні потреби, пробуджені зростаючим інтересом до національної культури та появою нових культурних цінностей, призвели до культурної трансформації соціуму.

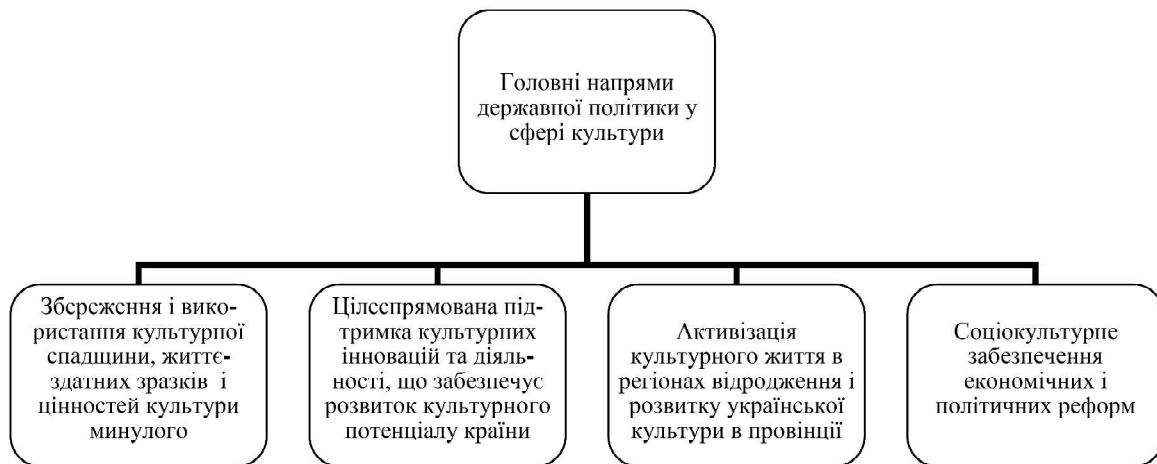

Рис. 1. Головні напрями державної політики у сфері культури

Джерело: сформовано авторами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання управління проєктами як економічно-управлінське поняття розглядають як українські, так і зарубіжні вчені А. Батенко, В. Верба, О. Загородніх, В. Ліщинська, П. Хілл, Р. Холт та інші. Динамічний характер сучасного суспільства щоденно висуває нові вимоги до представників всіх культурних прошарків щодо формування ефективних відносин у цій сфері та подальшого вивчення питання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є виявлення механізмів проєктного управління з організації електронної комерції, біржової діяльності, культурно-економічних процесів у соціумі. Мета передбачила завдання як конкретизацію напрямів її реалізації: 1) розглянути теоретичні особливості управління проєктами; 2) оцінити стан управління суспільно-економічною роботою з позиції проєктного управління; 3) обґрунтувати доцільність їх застосування у форматі електронної комерції, біржової діяльності, підготовки та проведення культурно-просвітницьких заходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Пріоритетні напрямки розвитку сучасної економіки визначаються шляхом ратифікації міжнародних документів, прийняття Законів України, розробки державної політики і цільових державних програм, а також прийняття відповідних стратегій і програм розвитку на місцях. У ст. 11 Конституції України зазначено: "Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, історичної свідомості, традицій і культури". Відновлення і розбудова Української держави мають бути пов'язані із відродженням і наступним розвитком національної культури. Історичний досвід переконливо засвідчує, що без пріоритетного підняття авторитету і можливостей культури та духовності стає нонсенсом сама ідея міцної держави. Тому основою політики держави повинна бути орієнтація на національну самобутність як у культурі, так і прийнятті управлінських рішень, орієнтованих на довгострокову спроможність (рис. 1). Річ у тім, що людина у суспільстві перебуває на перетині матеріального і духовного начал, а також сама

є синтезом цього перетину, що становить особливу соціокультурну сутність.

В межах цього дослідження під проєктом будемо розуміти сукупність заходів підготовки, організації, проведення та контролю реалізації проєктної діяльності як на підприємстві, так і соціумі у цілому. Зважаючи на сучасні умови функціонування національної економіки, сучасні умови спонукають до динаміки суспільно-економічного процесу, що сприяє формуванню загальнонаціонального потенціалу.

Таким чином, саме світогляд, культура, духовність є продуцентом, базисом виробництва, на якому продукується як сама людина, її вищі цінності у всій глибині її визначень. Тому проблема насичення дозвілля населення, просвітництво, інтелігентність, вихованість, вищі цивілізаційні зразки та цінності стають одним з центральних питань розвитку соціуму, особливо якщо мова йде про молоде покоління, якому належить прийняти на свої плечі весь тягар економічної, соціальної, екологічної, технологічної розбудови України.

Отже, в основу підготовки та проведення будь-яких операцій та заходів має бути покладені відповідальність, повага, баланс між відкритістю новому і збереженню традиційних національних цінностей, що сприятиме забезпеченню зростання економічного та культурного потенціалу суспільства та його стабільності. Це, безсумнівно, принципово важливо і є фундаментальною проблемою концептуального вибору шляху трансформації устрою влади в Україні — політичного (континентального) чи громадянського (громадівського, американського). В цьому сенсі домінуючою є пропозиція щодо фокусування на фазі становлення майбутньої системи у циклі життя в якості єдності протиріч, що передбачає подальший перехід до фази росту, а далі розвитку, а головне — зміні цільової функції громади — від простого забезпечення життєдіяльності за умов негативної демографічної динаміки, — до сталого розвитку на інклюзивній основі як інституційного виклику та інноваційної проблеми, яку неможливо вирішити імітаційним чином [1]. Наразі потрібна інноваційно-креативна модель, яка глобально-інтегрована, орієнтована на місцеве самоврядування як фундамент стійкості, сталості і зміцнення Української держави. Відтак, випереджаю-

Рис. 2. Ознаки проекту

Джерело: сформовано авторами.

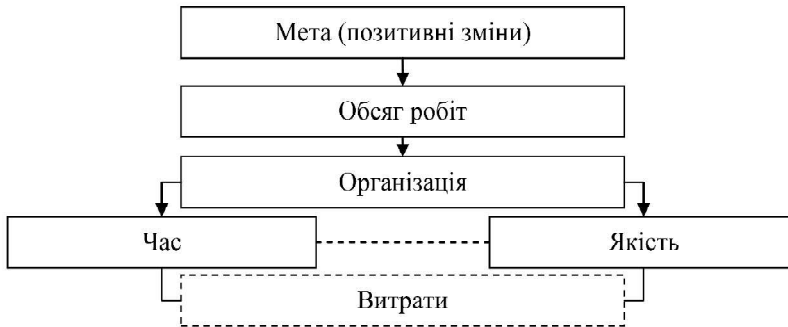

Рис. 3. Зв'язок між метою і цілями проекту

Джерело: сформовано авторами.

чий розвиток, позаяк імітаційний шлях прирікає нас на розвиток "наздоганяючий", який не залишає можливості наздогнати тих, що попереду. Це й означає глобальний інноваційний виклик, який вимагає передусім інституційних інновацій, яких в умовах України ні в кого запозичити, саме тому лише й можна покластися на українську духовність і креативність.

Враховуючи, що у сучасному житті проектна діяльність пронизує всі сфери функціонування людини, — починаючи від підприємницької діяльності і закінчуючи проектноорієнтованими галузями — такими як науково-дослідна діяльність, будівництво, медицина, культурно-масова діяльність тощо [2]. У нашому розумінні проект — являє собою множину цілеспрямованих послідовно орієнтованих у часі, одноразових, системних і нерегулярно повторюваних дій, покликаних сприяти досягненню визначеного результату в умовах обмеженості (ресурсів та термінів, зокрема початку та завершення). Іншими словами, проект — це сукупність дій і завдань, які мають низку спільних ознак (рис. 2).

Зорієнтованість проектів на досягнення мети надає величезний внутрішній потенціал для управління ними. Передусім це передбачає необхідність точного визначення й формулювання цілей: від вищого до нижчого [3]. Проекти потребують виконання численних завдань, взаємопов'язаних між собою, а порушення синхронізації виконання цих завдань може поставити проект під загрозу виконання, що зумовлене часовими обмеженнями (проект вважається завершеним, коли досягнуті його цілі, рис. 3).

Проекти мають свій рівень унікальності, який може коливатися залежно від його особливостей. Проектна діяльність, покликана продукувати визначений заздалегідь результат у чітко окреслений проміжок часу, що

не може бути реалізованим за відсутності необхідних ресурсів (інформаційних, часових, матеріальних, людських, фінансових тощо). Тому однією з головних ознак проекту є його бюджетування (визначення потреби у ресурсах у вартісній формі), яке покликане забезпечити досяжність завдань, часу реалізації та масштабів проекту. Узагальнюючи можна зробити висновок, що проект — це діяльність з низкою обмежень, у тому числі у часі та витратах, щоб досягти позитивних змін, визначених кількісними та якісними параметрами [4].

Практичні основи проектного менеджменту закладено у США, так фахівці Інституту управління проектами розробили тлумачення терміну "управління проектом" як мистецтва управляти людськими ресурсами на всіх стадіях життєвого циклу проекту. Для цього використовуються рекомендовані технології, які забезпечують своєчасність та координацію з метою мінімізації ризиків досягнення окреслених завдань і

цілей, за допомогою графіка анта та інших підходів візуалізуються склад і обсяг робіт, терміни та вартість спожитих у проекті ресурсів [5]. За допомогою методів управління визначають цілі проекту, обґрунтовують його й оцінюють життєздатність, виявляють структуру, визначають необхідні обсяги та джерела фінансування, підбирають виконавців, визначають терміни реалізації, складають графік виконання робіт, розраховують бюджет, забезпечують контроль за реалізацією проекту [6]. Різноманіття проектної діяльності потребує класифікації проектів (рис. 4).

Керівники проектів відповідають за терміни, кошторис якості та результативність робіт. Обмеження проекту у часі найкритичніші, бо ведуть до перевитрати коштів і недостатнього рівня якості. Запобігання цьому передбачає акцентування уваги на календарному плануванні робіт і контролі за дотриманням графіка. Перебіг чітко визначених стадій проекту, врахування фаз його життєвого циклу (вибір проекту; планування та проектування; реалізація і контроль; завершення [1]) є однією з умов забезпечення якості результатів. Значущість кожної фази життєвого циклу проекту оцінюють за затратами праці: вибір проекту — 4—5 %; планування та проектування проекту — 10—20%; реалізація і контроль проекту — 60—70%; завершення проекту — 10—12% [9]. Усі фази життєвого циклу проекту мають відповідні цілі, обмеження і підходи до управління, а успішне завершення кожної з них стає контрольною точкою виконання проекту. Управління проектом — це управління процесом його впровадження, а реалізація проекту — сукупність дій, спрямованих на досягнення цілей проекту. Проектний менеджмент виконує такі функції: планування, організація, координація, контроль і мотивація. Планування як основа для розробки і реалі-

Рис. 4. Класифікація проектів

Джерело: сформовано авторами.

зації проекту передбачає постановку довгострокових і короткострокових цілей, які розбиваються на невеликі завдання, а інші функції — орієнтовані на вирішення питань у процесі виконання. Функції організації притаманні такі принципи: ситуаційний (визначає межі та особливості організації); партнерських відносин (створення відносин, заснованих на взаємній повазі та інтересі); незмінної дії фактора цілі. Керівник проекту у процесі його виконання забезпечує реалізацію таких функцій: ставити цілі і завдання, встановлювати напрямки діяльності для реалізації цілей, розподіляти ці напрямки між виконавцями, налагодити координацію творчо-виробничих процесів.

Таким чином, систему управління, створену з урахуванням проекту, його цілей, можна побачити у вигляді блоків. До них відносяться такі: маркетинговий, фінансово-економічний, реклами та зв'язків з громадськістю, творчий та технічний. Система управління являє собою складну динамічну систему, адже може змінюватися залежно від питань, що вирішуються. Системний підхід до управління проектами можна представити у вигляді ланцюжка: мета — ресурси — план — рішення — реалізація.

У традиційному методі управління для досягнення результату акценти ставляться на процес функціонування, а саме правове, організаційне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення процесу; у проектному методі — необхідність своєчасного виконання завдання сприяє співпраці між виконавцями, у той час як за традиційного методу виконання завдань частіше є замкненими у підрозділах з урахуванням їх функціоналу, що призводить до відомчого роз'єднання. В основі проектної

діяльності у сфері електронної комерції та біржової діяльності вироблені певні механізми, які представлені етапами проекту: 1) аналітичний (проводиться аналіз ситуації у межах конкретної проблеми); 2) концептуалізація (визначається ієрархія цілей і завдання); 3) інструменталізація (відбираються ефективні інструменти, які будуть використовуватися під час здійснення діяльності у реалізації проекту); 4) конкретизація схеми дій (визначаються заходи і складається план їх проведення); 5) бюджетування проекту; 6) виділення критеріїв ефективності реалізації проекту, очікувані показники методи їх оцінки [6]. Можна виділити наступні переваги проектного методу порівняно з традиційним методом: проектний метод управління орієнтований на результат діяльності, у якому передбачено вихід за межі регламенту роботи, використання особистих ресурсів з метою отримання результату тощо [7].

Управління з використанням проектного методу на перший план висуває інноваційні завдання, а особлива увага приділяється не тому, що успішно, а тому, що усвідомлюється як запорука майбутніх досягнень. У разі успішності реалізації проекту, досягнення запланованих результатів, інноваційна технологія втрачає свою унікальність (первинність), набуваючи рис традиційності — вписується у повсякденне життя управлінської діяльності [9]. Найоптимальніший варіант управління у сфері електронної комерції та біржової діяльності — поєднання проектного та традиційного управління. Таке поєднання повинно передбачати використання позитивного досвіду у традиційному управлінні вирішення поточних завдань зі збереженням послідовної оптимізації діяльності, орієнтуючись на сформовані успішні її види.

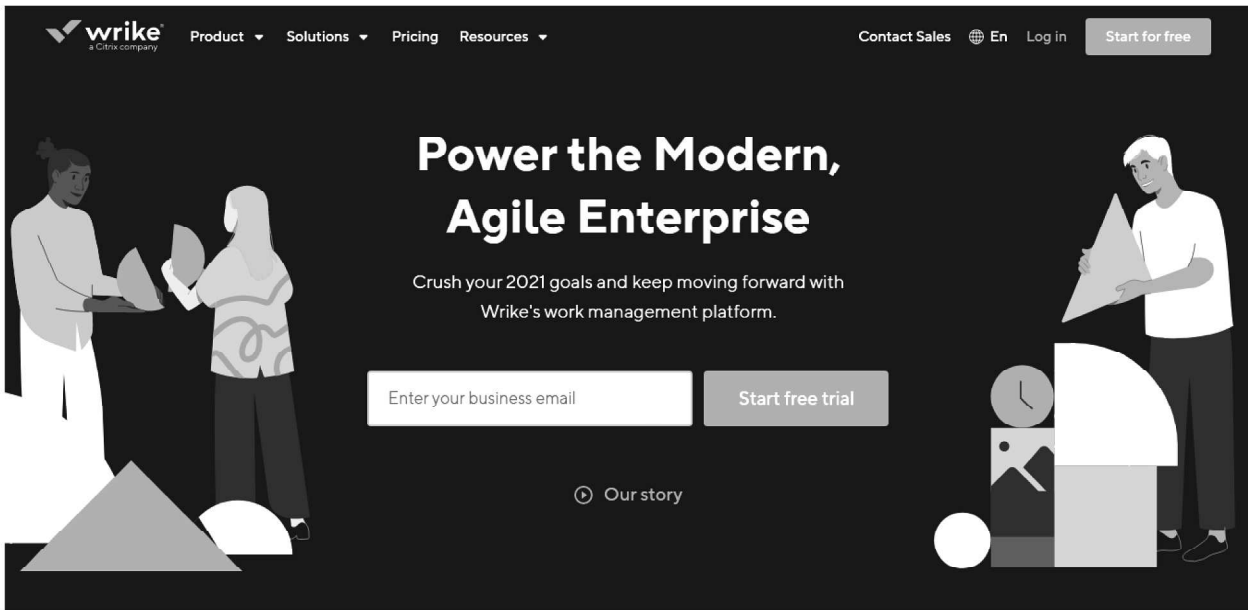

Рис. 5. Головна сторінка онлайн-сервісу wrike управління проектами

Джерело: сформовано авторами за даними он-лайн сервісу.

Передумовою для появи проектного підходу є практика партнерства державних структур та неурядових організацій, яка сприяє збільшенню ресурсного потенціалу підприємства, громади, регіону та держави, прискорює їх адаптацію до сучасних умов. Трикутник проектного менеджменту добре описує існуючі у проекті обмеження, який визначає функції проектного менеджера як багатофункціонального фахівця з широким спектром повноважень та компетенцій: 1) управління комунікаціями між усіма стейкхолдерами, у тому числі членами команди, зовнішніми зацікавленими сторонами та звітність; 2) управління талантами (творчими людьми — організація їх роботи, менторство і мотивація), [2—8]; 3) управління зацікавленими сторонами (усіма, хто зацікавлений або незацікавлений у проекті і може на нього вплинути — населення, представники громадських організацій, спонсори, ЗМІ, органи влади [3]); 4) наповнення базових параметрів контентом, постійний моніторинг та зміни, гнучкість щодо цілей та завдань; 5) дотримання часу, дотримання графіку проекту [1—3]; 6) бюджетування — управління витратами, фінансовими ресурсами та вартостями у межах проекту [2—9]; 7) Q-management — становлення критеріїв якості, їх моніторинг та контроль щодо відповідності визначеним параметрам; 8) ризик-менеджмент — оцінка ризиків, ступеня їх впливу та наслідків, розробка стратегії зниження негативних наслідків; 9) підсумковий контроль реалізації проекту, моніторинг сіх етапів, ресурсів, процесів, наслідків, їх координації у межах визначених завдань проекту [2—3]. Отже, лідерські якості, впевненість в собі і своїй справі, аналітичні здібності, самоорганізація і бажання братися — ключові характеристики проектного менеджера [1—2]. Йому також необхідно володіти знаннями із менеджменту та проектною діяльністю і вести переговори вміти бачити картину у цілому і аналізувати її [3—7].

Поліпшення роботи з клієнтами, зокрема у сфері електронної комерції передбачає таке: 1) управління

ресурсами (мінімізацію витрат та максимізацію ефектів за одночасного досягнення охоплення якомога ширшої аудиторії, популяризації позитивного досвіду та усунення виявлених недоліків); 2) облік часу і бюджетування; 3) створення звітів (це можуть бути мобільні додатки, окремі сайти, налаштована система комунікації за рахунок поширених месенджерів, ботів, соціальних мереж тощо та обмін даними з клієнтами завдяки ним — особливо посилюється цей ресурс на момент карантинних заходів, коли практично всі учасники культурно-масових заходів "перемістилися онлайн"); 4) захист конфіденційних даних (наприклад, з використанням клієнтського сервісу Wrike Lock — прев'ю якого відображено на рис. 5).

Для корпоративних структур (наразі більшість компаній окрім своєї діяльності реалізує практику інформаційної роботи з реальними та потенційними стейкхолдерами як формат розширення партнерської мережі). Для таких команд важлива безпека і взаємодія із зацікавленими сторонами та здатність постійно комунікувати (залишатися на зв'язку з клієнтами, зберігати документації не та інше, у тому числі за допомогою ЗМІ, підтвердження факту, формату, методів та форм проведених заходів як елемент контролю та забезпечення повторної комунікації з партнерами за одночасної безпеки та ефективності взаємодії).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, головною рушійною силою успішності будь-якої діяльності є рівень свідомості та відповідальності сторін, а отже кадрова робота, коли представник компанії виступає основним транслятором її позиції, а допоміжним засобом інтуїтивно зрозуміле планування проектів на вищому рівні за допомогою календарів, діаграм Ганта, канбан-дошки тощо.

1. Проектна діяльність у сфері електронної комерції та біржової діяльності наразі пов'язана з підвищенням

ролі культури, комунікації, відносин у системі соціально-економічних перетворень, переосмислення цілей і завдань соціально-економічної політики, її пріоритетів і засобів їх досягнення. Під проєктною діяльністю ми розуміємо організаційно-управлінську діяльність суб'єктів суспільних відносин, спрямовану на розробку комплексу заходів, що сприяють ефективному вирішенню актуальних проблем в умовах визначених часових меж, що виступає способом організації, виявлення та збільшення ресурсного потенціалу стейкхолдерів, є дієвим алгоритмом взаємодії з органами влади, громадськістю та партнерами. Фактично проєктна діяльність стає специфічною формою регулювання соціокультурних процесів. Управління проєктами наразі є пріоритетним напрямом менеджменту організацій, який дозволяє їм реалізовувати власні творчі ідеї.

2. Проєкт як самостійна унікальна та особлива форма організації соціально-економічного процесу, у тому числі у сфері електронної комерції та біржової діяльності спонукає до координації всіх видів наявних ресурсів та децентралізації впливів, забезпечення державно-приватного партнерства. Він виступає як ефективна модерна модель менеджменту. За допомогою проєктно-орієнтованого підходу можна досягають поєднання інноваційних традиційних та новаторських засад. З середини 90-х років ХХ ст. вітчизняна практика управління проєктами доповнюється зарубіжним досвідом, який формує як конкурентне середовище та соціокультурний простір на основі реалій багатовекторного підходу, виділення ролі особистості, реалізації нових форм і методів взаємодії, збереження та поширення відповідних цінностей, збагачення сторін найбільш ефективними засобами реалізації стратегічних цілей та інноваційними механізмами. Відбувається відхід від традиційної схеми розподілу ресурсів на користь розподілу переважно на конкурентній основі та під конкретні проєкти.

3. Використання інноваційних проєктних технологій у процесі реалізації проєктів у сфері електронної комерції та біржової діяльності виявили суспільні потреби з урахуванням еволюційних змін та з урахуванням тенденції до розширення цільового сегмента впливу, активізувати зворотний зв'язок із суб'єктами політики, сформувати інформаційно-комунікаційний простір, збільшили системну ефективність економічної діяльності. Управління проєктами закріплює практику партнерства між державним, приватним та некомерційним секторами; сприяє залученню додаткових ресурсів у галузь, прискорює адаптацію організацій до сучасних умов.

Література:

1. Kerzner H. Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling and Controlling. N.Y., 1992. 312 p.
2. Project Management Body of Knowledge: Project Management Institute, Drexel Hill. USA, 1987. 212 p.
3. Федорчак, О. В. Державна політика розвитку інвестиційного клімату в Україні: монографія / О. В. Федорчак; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. 278 с.

4. Лепський В. В. Проєктний менеджмент: інтегроване управління проєктно-орієнтованими медичними закладами: монографія. Черкаси: Чабаненко Ю., 2019. 221 с.

5. Полянська А. Проєктна діяльність як інструмент розвитку енергетичних підприємств в умовах ринкових трансформацій. Науковий вісник /Одеський національний економічний університет. 2018. № 11. С. 24—32.

6. Біляєв С. С. Проєктний підхід у підприємстві: сутність і специфічні ознаки. Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво. 2016. Вип. 3. С. 22—29.

7. Gido J., Clements J. Successful Project Management. Southwestern College Publishing, 2008. 486 p., 4th edition.

8. Плотнікова М. Ф., Присяжнюк О. Ф. Напрями удосконалення управління інноваційними проєктами в Україні. Вісник НУ "Львівська політехніка". 2013. №776. С. 303—308.

9. Родова садиба: технології, комунікації, управління, економіка, підприємництво, екологія: [підручн.]. вид. 2-е, випр. і доп. / М. Васильєв, М. Гончаренко, І. Грабар, І. Каракаш, В. Якобчук, С. Молодецька, М. Плотнікова. К.: Ліра-К, 2021. 484 с.

References:

1. Kerzner, H. (1992), Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling and Controlling, N.Y., USA.
2. Project Management Institute (1987), Project Management Body of Knowledge, Project Management Institute, Drexel Hill, USA.
3. Fedorchak, O.V. (2019), Derzhavna polityka rozvytku investytsijnoho klimatu v Ukraini [State policy of investment climate development in Ukraine], LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.
4. Leps'kyj, V.V. (2019), Proektnyj menedzhment: intehrovane upravlinnia proektno-orientovanyh medychnyh zakladamy [Project management: integrated management of project-oriented medical institutions], Chabanenko Yu., Cherkasy, Ukraine.
5. Polians'ka, A. (2018), "Project activity as a tool for the development of energy enterprises in the conditions of market transformations", Naukovyj visnyk. Odes'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet, vol. 11, pp. 24—32.
6. Biliaiev, S.S. (2016), "Project approach in the enterprise: essence and specific features", Derzhava ta rehiony. Seriya Ekonomika ta pidpriemnytstvo, vol. 3, pp. 22—29.
7. Gido, J. and Clements, J. (2008), Successful Project Management, 4th edition, Southwestern College Publishing, USA.
8. Plotnikova, M.F. and Prysiazhniuk, O.F. (2013), "Directions for improving the management of innovative projects in Ukraine", Visnyk NU "L'viv's'ka politekhnik", vol. 776, pp. 303—308.
9. Vasyl'iev, M. Honcharenko, M. Hrabar, I. Karakash, I. Yakobchuk, V. Molodets'ka, S. and Plotnikova, M. (2021), Rodova sadyba: tekhnolohii, komunikatsii, upravlinnia, ekonomika, pidpriemnytstvo, ekolohiia [Ancestral estate: technologies, communications, management, economy, entrepreneurship, ecology], Lira-K, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 08.01.2023 р.*

УДК 338.48

В. В. Джинджоян,
д. е. н., професор, професор кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0296-4092>
О. Г. Боровська,
здобувач вищої освіти, ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4617-2962>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.33

КЛЮЧОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЦЕСІВ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ

V. Dzhyndzhoian,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Tourism
and Hotel and Restaurant Business, Dnipro Humanitarian University
O. Borovska,
Student of higher education, Dnipro Humanitarian University

KEY PATTERNS OF PROCESS TRANSFORMATION IN THE TOURISM INDUSTRY

У статті розглянуто трансформацію процесів, яка відбувається в туристичній індустрії України з точки зору проходження шляху європейських країн та виявлення окремих закономірностей, що мали місце на західному ринку туристичних послуг. Визначено закономірності трансформації процесів в туристичній індустрії, серед яких ключовими виступають: глобалізація, яка робить відстані відносно незначним фактором, оскільки вона встановлює міжміські економічні, комерційні, політичні та соціокультурні відносини; освіта і підготовка в галузі туризму, що розглядається як розвиток навичок для задоволення потреб різних зацікавлених сторін у сфері туризму, як партнерство між галуззю та постачальниками освіти, де кожен з них відіграє додаткову роль; культурне, національне та етнічне різноманіття, що все більше стає основною ознакою робочої сили у світовій туристичній індустрії; вплив інформаційно-комунікаційних технологій, які змінили способи організації та управління туристичною індустрією.

The article examines the transformation of processes taking place in the tourism industry of Ukraine from the point of view of following the path of European countries and identifying certain patterns that have taken place in the Western market of tourist services. The patterns of process transformation in the tourism industry have been determined. It is proved that globalization plays the main role among the key regularities. It makes distance a relatively minor factor as it establishes inter-city economic, commercial, political and socio-cultural relations. Another important manifestation of globalization is highlighted — the growth of the power of global business corporations in the field of tourism, which adhere to the strategy of global expansion. Globalization of business firms in the field of tourism has a number of consequences for human resource management. Knowledge and skilled workers will become increasingly mobile, so recruitment will be from a global

pool rather than a national or local one. Employers who are unable to provide competitive packages will face a growing shortage of these types of workers. Jobseekers in the field of tourism, persons who do not have professional training, are often excluded from employment opportunities. It found that tourism education and training is seen as developing skills to meet the needs of various tourism stakeholders, as a partnership between the industry and education providers, where each plays a complementary role. The degree of their participation depends on the goals and level of training, as well as on the system in which such training is located. It demonstrates how cultural, national and ethnic diversity is increasingly becoming a key feature of the workforce in the global tourism industry. The main challenge is the need to manage a culturally heterogeneous workforce. The impact of information and communication technologies, which have changed the ways of organizing and managing the tourism industry, is revealed. The use of information and communication technologies can help tourism destinations strengthen their ability to compete with other destinations and respond to market forces. As for human resource management, information and communication technologies can help managers implement new processes and organizational structures.

Ключові слова: глобалізація, закономірності, розвиток, трансформація процесів, туристична індустрія, інформаційно-комунікаційні технології.

Key words: globalization, regularities, development, transformation of processes, tourist industry, information and communication technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Індустрія масового туризму є відносно молодим явищем і, незважаючи на виняткові темпи зростання, все ще характеризується як незрілою індустрією, особливо як область академічних досліджень. Виникли проблеми з визначенням закономірностей трансформації процесів в туристичній індустрії. Безумовно, західний досвід перестав бути панацеєю для успішного розвитку туристичного підприємництва в Україні. З іншого боку, необхідно враховувати той факт, що певні процеси та етапи розвитку, що пішли для Європи в минуле, а Україні ще доведеться пройти. Незважаючи на певну специфіку, в еволюції попиту та пропозиції на вітчизняному ринку туризму неминуче повторюватимуться окремі закономірності, що мали місце на західному ринку. Різні автори використовують власні підходи, пропонуючи концепції. Але одна річ, з якою більшість, схоже, погоджується, це труднощі, які вони додають до визначення туризму. Універсального визначення індустрії туризму не існує. Дійсно, немає згоди, що туризм можна охарактеризувати як галузь. Значна кількість новітніх науковців, стверджують, що важко описати туризм як галузь, враховуючи, що існує велика взаємодоповнюваність, а також конкуренція між туристичними підприємствами. Часто новітні науковці поміщають визначення туризму в контекст, висвітлюючи зв'язок між подорожами, туризмом, та відпочинком. Однак далі вони описують це посилення як "нечіткі" та роблять відмінність, що весь туризм включає подорожі, але всі подорожі не є туризмом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем регулювання туристичної індустрії приділено багато уваги з боку таких науковців як: О. Алейнікова, В. Андрійчук, Л. Березіна, В. Бодров, В. Бондаренко, Н. Бондарчук, Н. Васильєва, М. Газуда, М. Гладій, О. Головачова, Л. Дейнеко, Ж. Дерій, М. Дем'яненко, О. Єрмоленко, У. Іванюк, А. Ключник, М. Крапивко, А. Лисецький, М. Лендел, І. Сазонець, С. Сардак. Однак вплив закономірностей на розвиток туристичної індустрії в Україні досліджено не в повній мірі. За таких умов, для подальшого вивчення туристичної індустрії з'являється необхідність визначення основних закономірностей трансформації процесів, які відбуваються в туристичному бізнесі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення закономірностей трансформації процесів в туристичній індустрії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для досягнення поставленої мети ми спробували торкнутися ключових проблем, які впливають на туристичні операції стратегічного рівня, а для цього визначили, систематизували та представили, наступні практичні узагальнення, що на нашу думку сприяють досягненню мети (рис. 1).

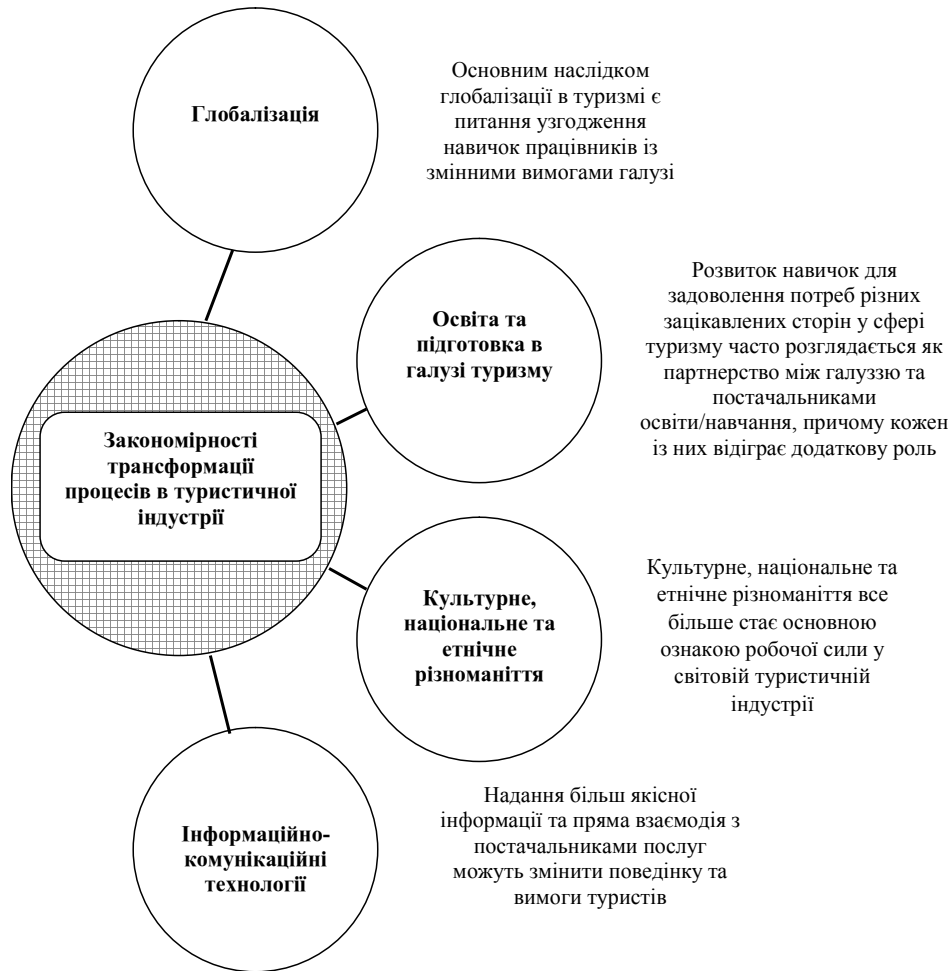

Рис. 1. Сутність та законімірності трансформації процесів в туристичній індустрії

Джерело: [3; 6].

Першою та на наш погляд ключовою законімірністю трансформації процесів в туристичній індустрії є глобалізація. Існує три види глобалізації: технологічна глобалізація, політична глобалізація та економічна глобалізація. Глобалізація робить дистанцію відносно незначним фактором, оскільки вона встановлює міжміські економічні, комерційні, політичні та соціокультурні відносини. Це більше, ніж просто спосіб ведення бізнесу або управління фінансовими ринками — це постійний процес. Сучасні комунікаційні системи полегшують процес. Наприклад, британський та американський сектори туристичного обслуговування все частіше спілкуються зі своїми клієнтами через call-центри в Індії. Іншим важливим проявом глобалізації є зростання потужності глобальних бізнес-корпорацій сфері туризму, які дотримуються стратегії глобальної експансії.

Глобалізація має певний вплив на управління людськими ресурсами. Змінні ринки праці зменшують кількість низькооплачуваних робочих місць для малоосвічених, водночас збільшуючи кількість низькооплачуваних робіт для краще освічених. Ці тенденції створюють невідповідність між наявною робочою силою та робочою силою, на яку існує попит. Шукачі роботу в сфері туризму, особи які не мають професійної підготовки, частіше виключаються з можливостей працевлаштування. У той же час через глобалізацію пропозиція робочої сили з менш розвинених країн впливає на світовий ри-

нок праці, особливо на тих, хто має відносно обмежені навички, оскільки вони, ймовірно, будуть маргіналізовані більш кваліфікованими та дешевшими мігрантами, які шукають роботу. Це призводить до ситуації, коли лише найбільш конкурентоспроможні можуть зберегти свої позиції на ринку праці. Глобалізація ділових фірм в сфері туризму має ряд наслідків для управління людськими ресурсами. Знання та кваліфіковані працівники будуть ставати все більш мобільними, тому набір буде здійснюватися із глобального пулу, а не з національного чи місцевого. Роботодавці, які не в змозі надати конкурентоспроможні пакети, стикатимуться зі зростанням дефіциту цих типів працівників. Щоб залучити нових працівників із глобального пулу, роботодавцям доведеться використовувати глобальні ЗМІ, а не місцеві чи національні [4; 5].

Основним наслідком глобалізації в туризмі є питання узгодження навичок працівників із змінними вимогами галузі. Традиційній практиці співробітників, які освоюють більшість навичок на робочому місці та поступово переходять на керівні посади, загрожують швидкі технологічні зміни та необхідність реагувати на мінливі вимоги до служби. Працівники на операційному та управлінському рівнях тепер повинні бути більш гнучкими. Таким чином, глобалізація має серйозні наслідки для управління людськими ресурсами в туризмі. До них належать: потреба в різних навичках і компетенціях, щоб

співробітники могли мати справу з широким використанням технологій, особливо Інтернету; боротьба з наслідками злиття та стратегічних альянсів, пов'язаними з працевлаштуванням; питання переміщення працівників та розуміння соціальної та культурної чутливості тих, хто працює поза домом [6].

Другою ключовою закономірністю трансформації процесів в туристичній індустрії є освіта та підготовка в галузі. Історично, освіта та підготовка в галузі туризму розвивалися протягом понад 100 років, при цьому тягар інвестицій у більшості країн розподіляється між державним сектором (школи, коледжі, університети, навчальні ради) та приватними підприємствами. Традиційно зосереджено на розвитку технічних навичок у основних туристичних сферах, і це залишається обґрунтуванням і пріоритетом програм у багатьох країнах. Визнання необхідності доповнювати технічні навички загального характеру з'явилося протягом останніх двох десятиліть і добре представлено в предметних контрольних показниках для сектора у Великобританії. Інвестиції в розвиток кваліфікації в туризмі часто виправдовуються на основі структури малого бізнесу галузі та її географічної фрагментації [2]. Проте природа інвестицій була такою, що основними бенефіціарами публічної освіти в галузі туризму та навчання через навчальні ради були і залишаються основними компаніями, організаціями, які, можливо, можуть обслуговувати власні вимоги до навичок. Тим не менш, продовжують намагатися інвестувати в розвиток навичок для туризму. Розвиток навичок для задоволення потреб різних зацікавлених сторін у сфері туризму часто розглядається як партнерство між галуззю та постачальниками освіти/навчання, причому кожен із них відіграє додаткову роль. Ступінь їхньої участі залежить від цілей та рівня підготовки, а також від системи, в якій таке навчання розташоване [7].

Третьою ключовою закономірністю трансформації процесів в туристичній індустрії є культурний контекст. Культурне, національне та етнічне різноманіття все більше стає основною ознакою робочої сили у світовій туристичній індустрії. Мобільність робочої сили в рамках регіональних асоціацій, таких як Європейський Союз, має серйозні наслідки для туристичної галузі. Глобалізація та посилення інтеграції світової економіки, як правило, позитивно впливають на мобільність робочої сили. Демографічні зміни, особливо збільшення середнього віку громадян та низький приріст населення в розвинених країнах, роблять неминучим переміщення робочої сили з країн, що розвиваються, до розвинених. У наступні кілька десятиліть такі демографічні зміни, ймовірно, стануть основною проблемою для підтримки стабільного рівня продуктивності в розвинених країнах. Для того, щоб підтримувати нинішній рівень життя і, відповідно, нинішню чисельність робочої сили, їм знадобиться щорічний приплив мільйонів трудових мігрантів [9]. Такі країни, як Великобританія, вже почали змінювати імміграційні правила, щоб залучити кваліфіковану робочу силу з інших країн у ряді секторів (наприклад, освіта, інформаційні технології та медичні послуги). Сектор гостинності в багатьох країнах Європи та Америки традиційно був першою зупинкою для іммігрантів, які шукають роботу. Індустрія туризму в багатьох європейських туристичних напрямках

(наприклад, Санторіні в Греції) сильно залежить від трудових мігрантів зі Східної Європи та Північної Африки [8]. Головною проблемою, що випливає з цих змін, є потреба в управлінні неоднорідною в культурному відношенні робочою силою. Менеджери з персоналу в індустрії туризму мають боротися з мультикультуралізмом, багатонаціоналізмом та багатонаціональністю на робочому місці. Вони повинні співчувати та чутливо ставитися до походження окремих осіб чи груп. При цьому, основні проблеми можуть проявляти себе коли:

— бізнес у туристичній індустрії приймає гостей із країн, культур та етнічного походження, які відрізняються від домінантної культури, в якій розташований бізнес (наприклад, японців, які зупиняються в готелі в Парижі);

— гості мають іншу культуру, національність або етнічне походження, ніж робоча сила (наприклад, у китайському ресторані, у якому працюють китайські іммігранти, який обслуговує місцеві потреби, скажімо, у Бухаресті, Осло чи Римі);

— різна частка робочої сили на підприємстві чи відділі має культурне, національне чи етнічне походження, відмінне від домінантної місцевої культури;

— керівництво туристичним/гостинним бізнесом належить до іншої культури або етнічного походження, ніж більшість робочої сили. де корпоративна культура туристичного бізнесу суттєво відрізняється від тієї, яка зазвичай панує в країні чи громаді, де він базується, що означало б, що хоча відстань між керівництвом та оперативним персоналом невелика або взагалі не існує.

Четвертою ключовою закономірністю трансформації процесів в туристичній індустрії є вплив інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) змінили способи організації та управління туристичною індустрією. Індустрія туризму стикається зі змінами в її системах розподілу, маркетингу та роботи. Взаємодія між клієнтами та постачальниками послуг на основі ІКТ зменшує транзакційні витрати, створюючи процес розмежування. Інтернет-посередники сприяють прямій взаємодії між туристами, менеджерами туристичних місць і постачальниками послуг. Надання більш якісної інформації та пряма взаємодія з постачальниками послуг можуть змінити поведінку та вимоги туристів. ІКТ можуть змінити відносини туристичного бізнесу зі своїми клієнтами, розширюючи можливості надання індивідуальних продуктів і послуг. Використання ІКТ може, у свою чергу, допомогти туристичним напрямкам посилити свою спроможність конкурувати з іншими напрямками та реагувати на ринкові сили. Що стосується управління людськими ресурсами, то ІКТ можуть допомогти менеджерам запровадити нові процеси та організаційні структури. ІКТ також сприяють скороченню ієрархічних структур у бізнес-організаціях, дозволяючи надавати працівникам повноваження та більший розвиток можливостей окремих працівників. Конкретні проблеми управління людськими ресурсами, що виникають у результаті застосування ІКТ, включають розвиток навичок та ефективності робочої сили, збільшення витрат на навчання та розвиток, а також підвищення якості та участі в системах навчання. За даними Всесвітньої ради з подорожей і туризму, роль менеджерів з персоналу, ймовірно, буде вплинути на ІКТ різними способами [3]. Менеджери з персоналу, ймовірно

но, будуть центральним джерелом глибокого досвіду, до якого лінійні керівники можуть отримати доступ в електронному вигляді звідки б вони не працювали цього дня, що стало можливим завдяки вдосконаленню комп'ютерних систем.

Завдяки покращеним системам підтримки прийняття рішень у менеджерів з персоналу буде більше часу та ресурсів для вирішення стратегічних проблем з персоналом. ІКТ також можуть допомогти розробити ефективні електронні системи набору, які здійснюють попередній відбір кандидатів [1].

Поширення ІКТ у туристичній індустрії та ймовірно зникнення багатьох постачальників послуг мають серйозні наслідки для управління людськими ресурсами у вигляді обробки потенційно великомасштабних скорочень. Хоча це є серйозною втратою порівняльних переваг у країнах, що розвиваються, скорочення робочої сили створює нові функціональні проблеми для управління людськими ресурсами. Функції організації із забезпечення добробуту працівників, ймовірно, знову набудуть значення, коли вони зіткнуться зі скороченням працівників. Розробка інноваційних пакетів вихідної допомоги та консультативних послуг, ймовірно, набуде більшого значення як практика управління людськими ресурсами. Це також вплине на імідж туризму як роботодавця, що ускладнить залучення якісних працівників.

ВИСНОВКИ

Отже, в процесі узагальнення сутності та закономірностей трансформації процесів в туристичній індустрії ми спробували торкнутися ключових проблем, які впливають на туристичні операції на стратегічному рівні. Неминуче, роблячи це, ми змушені були судити про проблеми, які вирішуються, і, отже, пропустили значні аспекти. Однак в основному закономірності трансформації процесів в туристичній індустрії можна звести до наступного. Глобалізація. Основним наслідком глобалізації в туризмі є питання узгодження навичок працівників із змінними вимогами галузі. Освіта та підготовка в галузі туризму. Розвиток навичок для задоволення потреб різних зацікавлених сторін у сфері туризму часто розглядається як партнерство між галуззю та постачальниками освіти/навчання, причому кожен із них відіграє додаткову роль. Культурне, національне та етнічне різноманіття. Культурне, національне та етнічне різноманіття все більше стає основною ознакою робочої сили у світовій туристичній індустрії. Інформаційно-комунікаційні технології. Надання більш якісної інформації та пряма взаємодія з постачальниками послуг можуть змінити поведінку та вимоги туристів.

Література:

1. Джинджоян В. В. Концептуалізація системи управління підприємством на основі послуг інформатизації: автореф. дис... канд. ек. наук: 08.00.04. Рівне, 2015, 20 с.
2. Джинджоян В. В. Реалізація туристичних програм в сфері освіти, медицини, природоохорони. Економіка та держава. 2020. № 1. С. 50—53.
3. Джинджоян В. В., Саленко А. С., Сазонець І. Л. Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2021. 208 с.

4. Козловський Є. В. Співробітництво України та Всесвітньої туристичної організації як один з інструментів реалізації державної туристичної політики. Публічне урядування. 2020. № 3. С. 72—80.

5. Ляпін Д. В. Бізнес-асоціації в Україні: оцінка спроможності і перспективи розвитку. К: Інститут конкурентного суспільства, Український незалежний центр політичних досліджень, 2019. 48 с.

6. Матвієнко А. Т. Інформатизація туризму та соціокультурний аспект електронного туристичного ресурсу в Україні. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2019. № 4. С. 54—58.

7. Мельник А. О., Чапліч І. А. Перспективи розвитку вітчизняного туризму в умовах євроатлантичної інтеграції. Вісник Хмельницького національного університету. Хмельницький, 2020. № 1. С. 76—80.

8. Пуригіна О. Г., Сардак С. Е., Джинджоян В. В. Маркетинг: навч. посіб. Д.: Інновація, 2010. 241 с.

9. Сазонець І. Л., Джинджоян В. В. Економічна антропологія в системі методологій дослідження соціальних процесів. Вісник НУВГП. Економічні науки. Рівне, 2019. № 3 (87). С. 83—102.

References:

1. Dzhyndzhoian, V. V. (2015), "Conceptualization of the enterprise management system based on informatization services", Ph.D. Thesis, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine.
 2. Dzhyndzhoian, V. V. (2020), "Implementation of tourist programs in the field of education, medicine, nature protection", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 50—53.
 3. Dzhyndzhoian, V. V. Salenko, A. S. and Sazonets, I. L. (2019), *Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannia postindustrial'noho suspil'stva* [Social determinants of the development of the service sector in the concept of the formation of a post-industrial society], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.
 4. Kozlovsky, E. V. (2020), "Cooperation between Ukraine and the World Tourism Organization as one of the tools for implementing state tourism policy", *Publichne uriaduvannia*, vol. 3, pp. 72—80.
 5. Liapin, D. V. (2019), *Biznes-asotsiatsii v Ukraini: otsinka spromozhnosti i perspektyvy rozvytku* [Business associations in Ukraine: assessment of the effectiveness and prospects of development], Instytut konkurentnoho suspil'stva, Ukrain's'kyj nezaleznyj tsentr politychnykh doslidzhen', Kyiv, Ukraine.
 6. Matvienko, A. T. (2019), "Informatization of tourism and the socio-cultural aspect of the electronic tourist resource in Ukraine", *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, vol. 4, pp. 54—58.
 7. Melnyk, A. O. and Chaplich, I. A. (2020), "Prospects for the development of domestic tourism in the conditions of Euro-Atlantic integration", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, pp. 76—80.
 8. Puryhina, O. H. Sardak, S. E. and Dzhyndzhoian, V. V. (2010), *Marketing*, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
 9. Sazonets, I. L. and Dzhyndzhoian, V. V. (2019), "Economic anthropology in the system of methodologies for the study of social processes", *Visnyk National University of Water and Environmental Engineering, Ekonomichni nauky*, vol. 3 (87), pp. 83—102.
- Стаття надійшла до редакції 09.01.2023 р.*

УДК 336.71

*С. М. Халатур,**д. е. н., завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>**О. М. Грабчук,**д. е. н., професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8711-864X>**Р. Ю. Іванова,**магістр з фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-6076>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.38

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ БАНКУ В УМОВАХ АГРЕСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

S. Khalatur,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Finance, Banking
and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine

O. Hrabchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Banking
and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine

R. Ivanova,

Master of Science in Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Ukraine

SPECIFIC FEATURES OF THE FORMATION OF BANK RESOURCES IN CONDITIONS OF AN AGGRESSIVE ENVIRONMENT

Мета. Метою статті є визначити специфічні риси формування фінансових ресурсів банків в умовах агресивного середовища та запропонувати заходи підтримання їх фінансової стійкості.

Методика дослідження. При написанні статті було використано загальні та спеціальні методи досліджень, такі як методи аналізу (при дослідженні динаміки і структури фінансових ресурсів банків України), кореляційно-регресійного аналізу (при формалізації тенденцій динаміки капіталу банків), однофакторного дисперсійного аналізу (при підтвердженні адекватності теоретичного наближення тенденцій динаміки) та синтезу (при розробці заходів адаптації механізму управління фінансовими ресурсами банків до умов агресивного середовища) на основі системного підходу.

У результаті проведених досліджень визначено, що при номінальному зростанні обсягу фінансових ресурсів банків України у період 2016–2022 рр., їх фактичний обсяг зменшується. Особливо значущим є вимивання капіталу банків за рахунок накопичення на балансі збитків та недостатнього формування резервів. Відбувається також скорочення обсягу ресурсів, які банки отримують на міжбанківському ринку та від іноземних інвесторів. Відповідні зміни у структурі та динаміці фінансових ресурсів банків не призвели до критичних змін їх фінансової стійкості. В цілому по системі нормативи власного капіталу дотримуються, за виключенням зменшення регулятивного капіталу. Підтвердженням вимивання фінансових ресурсів банків є також результати кореляційно-регресійного наближення їх динаміки, виконаного із врахуванням дисконтування обсягу капіталу на величину дефлятора ВВП. Характеристики формального опису лінійних трендів капіталу банків із достовірністю 99 % свідчать про існування низхідних тенденцій.

Відтак, удосконалення механізму формування фінансових ресурсів банків має полягати у запобіганні вимиванню власного капіталу шляхом накопичення збитків, збільшенні резервів та зменшенні нормативів ризику, що має позитивно вплинути на їх фінансову стійкість в умовах агресивного середовища.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у розвитку науково-практичних засад формування фінансових ресурсів банків в умовах агресивного середовища внаслідок врахування існуючих специфічних тенденцій їх динаміки. Практична значущість результатів дослідження полягає у більш коректному обґрунтуванні функціонування механізму формування фінансових ресурсів банку із забезпеченням додаткової фінансової стійкості.

Purpose. The purpose of the article is to determine the specific features of the formation of financial resources of banks in an aggressive environment and propose measures to maintain their financial stability.

Research methodology. When writing the article, general and special research methods, analysis methods (when studying the dynamics and structure of financial resources of Ukrainian banks), correlation and regression analysis (when formalizing trends in the dynamics of banks' capital), one-way analysis of variance (when confirming the adequacy of the theoretical approximation of trends in dynamics) and synthesis (when developing measures to adapt the mechanism for managing financial resources) of banks to the conditions of an aggressive environment) based on a systematic approach were used.

As a result of the research, it was determined that with a nominal increase in the volume of financial resources of Ukrainian banks in the period 2016–2022 their actual size is decreasing. Especially significant is the outflow of banks' financial capital due to the accumulation of losses on the balance sheet and insufficient formation of reserves. There is also a reduction in the volume of resources received by banks in the interbank market and from foreign investors. Corresponding changes in the structure and dynamics of the financial resources of banks did not lead to critical changes in their financial stability. In general, the system complies with the equity ratios, with the exception of a decrease in regulatory capital. The outflow of the financial resources of banks is confirmed by the results of the correlation-regression approximation of their dynamics, performed by taking into account the discounting of the volume of capital by the value of the GDP deflator. The characteristics of the formal description of the linear trends in the capital of banks with 99% reliability indicate the existence of downward trends.

Therefore, the improvement of the mechanism for the formation of financial resources of banks should be to prevent the washing out of equity through the accumulation of losses, increase reserves and reduce risk ratios, which will positively affect their financial stability in an aggressive environment.

Ключові слова: фінансові ресурси банку, капітал банку, зобов'язання банку, регулятивний капітал, нормативи власного капіталу, рентабельність капіталу, тенденції динаміки обсягу фінансових ресурсів.

Key words: financial resources of a bank, capital of a bank, liability of a bank, regulatory capital, equity ratios, profitability of capital, trends in the dynamics of the volume of financial resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економіка України перебуває нині у вкрай важкому стані. Незавершені трансформації періоду формування ринкової економіки, галузева реструктуризація у контексті посилення адаптації до глобального поділу праці співпали із глобальними викликами фінансової кризи 2008—2009 рр., пандемії COVID-19. Період 2014—2021 рр. дав додаткове навантаження, пов'язане із російською агресією, втратою територій, прямими збитками, що значно зменшило ефективність функціонування національної економі-

ки. Пряма військова агресія 2022 року ще більш погіршила стан реального сектору економіки та викликала негативні тенденції у фінансово-кредитному секторі. Формування фінансових ресурсів комерційних банків значно сповільнилося, відбуваються також зміни у їх структурі. Оскільки ефективне управління фінансовими ресурсами банків є запорукою здійснення не тільки розширеного, а й простого відтворення, остільки виявлення специфічних рис їх формування у кризовий період є актуальним завданням наукових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Виявлення кількісних закономірностей формування фінансових ресурсів банківського сектору вважалось передумовою якісних досліджень їх формування та використання. Відповідні публікації стосувались як банківської системи в цілому, так і окремих банків (банків як економічних агентів) зокрема. Наприклад, кількісні закономірності формування фінансових ресурсів банків для банківської системи України охарактеризовано у працях Д. О. Балактіонової, Т. В. Бугас, О. А. Гранько, Г. І. Капінос, Р. С. Квасницька, Т. О. Мулик, Я. І. Мулик, С. Л. Ковалюк, Л. С. Кутідзе, К. Л. Ларіонової, О. І. Лаврушина, О. П. Присяжнюка, Н. В. Радової, Л. Г. Соляник, М. І. Ткаченко, С. М. Халатур та ін.

Сучасні тенденції в організації управління ресурсами комерційних банків із врахуванням особливостей їх формування розглядали М. М. Агеєв, М. Д. Алексєєнко, І. М. Вядрова, Ж. М. Довгань, Л. В. Домбровська, Л. А. Костирко, Г. П. Куліш, Ю. В. Масюк, В. К. Потриваєва, Т. В. Пашенко тощо.

Як правило, для кожного періоду існування банківської системи виявлялись певні особливості у закономірностях динаміки формування та використання фінансових ресурсів. Однак, сучасний період характеризується якісним зростанням системних ризиків і загроз, що значно погіршує — прогнози ефективності функціонування та рівень фінансової стійкості банків. Відтак, розуміння особливостей закономірностей формування фінансових ресурсів банків у кризовий період може суттєво полегшити завдання ефективного управління ними.

МЕТА СТАТТІ

Виходячи з актуальності дослідження існуючих тенденцій формування фінансових ресурсів банків, метою стало визначити їх специфічні риси в умовах агресивного середовища та запропонувати заходи підтримання необхідної фінансової стійкості банків. Об'єктом дослідження є науково-практичні засади управління фінансовими ресурсами комерційного банку. Предметом дослідження є специфічні особливості формування фінансових ресурсів банків України. Методологічне підґрунтя дослідження представлено методами аналізу (при дослідженні динаміки і структури фінансових ресурсів банків України), кореляційно-регресійного аналізу (при формалізації тенденцій динаміки капіталу банків), дисперсійного аналізу (при підтвердженні адекватності теоретичного наближення тенденцій динаміки) та синтезу (при розробці заходів адаптації механізму управління фінансовими ресурсами банків до умов агресивного середовища) — на основі системного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На початку проведення дослідження визначимо відмінність між поняттями капіталу банку та його фінансовими ресурсами. Відповідно до норм закону під капіталом банку розуміють його власні кошти або вартість його активів за виключенням зобов'язань [10]. У формулюванні М. Д. Алексєєнка [1, с. 31] банківський капітал це "... грошові кошти та виражена у грошовій формі

частка матеріальних, нематеріальних та фінансових активів, які перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій з розміщення коштів і надання послуг з метою одержання прибутку". К. В. Орехова та О. А. Костюков зазначають, що у вітчизняній практиці під поняттям капіталу часто розуміють саме власний капітал банку [7, с. 126], джерелом якого є кошти власників, емісія звичайних та привілейованих акцій, збільшення номіналу звичайних акцій, чистий прибуток банку, спрямований на збільшення фондів та резервів, що входять до складу капіталу банку. Фінансові ресурси банку — це всі кошти, що є у його розпорядженні та використовуються банком для здійснення активних операцій. Капітал банку забезпечує його захист від фінансових втрат, гарантує безпеку та стабільність [1].

Основні завдання, для виконання яких призначений капітал банку [9]:

- на початковій стадії створення банку — джерело його фінансування;
- зростання рівня капіталізації банку та покращення його фінансової стійкості;
- передумова отримання банком позитивних фінансових результатів та задоволення інтересів його акціонерів;
- основа налагодження системи розрахунків між банком та його контрагентами в організації поточної діяльності банку;
- засіб організації надання широкого спектру банківських послуг;
- інструмент забезпечення діяльності банку на фінансовому ринку та проведення капіталовмісних операцій;
- інструмент забезпечення стійкої ринкової позиції банку, проведення маркетингових заходів, формування позитивного іміджу і т.п.;

Виконання цих завдань є функціональним навантаженням механізму управління фінансовими ресурсами банку. Однак при цьому слід зважати на загальні тенденції формування ресурсів банку.

В управлінні фінансовими ресурсами комерційного банку необхідно розглядати просторово-часовий та інформаційний аспекти їх прояву [2]. Крім того, слід враховувати, в яких умовах формується та використовується капітал банку. З цієї точки зору важливим є не тільки власний менеджмент банку, а й макроекономічна та соціально-політична ситуація в країні. Останні роки економічне та соціально-політичне середовище в Україні має всі характеристики агресивного. Серед найбільш суттєвих загроз для функціонування всіх економічних агентів України загалом та банків зокрема у сучасний період 2008—2022 рр. можна відзначити:

- світову фінансову кризу 2008—2009 рр., наслідки якої були деструктивними для фінансово-кредитних систем всіх країн світу, а для відкритих та нестійких економік спостерігаються і зараз;
- пандемію COVID-19, що обумовила падіння економічної активності у всіх світових економіках та призвела до зменшення резервів більшості країн;
- обмежену агресію Росії проти України 2014—2022 рр., що визначила значну втрату національного багатства, ще більше економічне падіння та зростання навантаження на бюджет;

— відкрито неспровоковану агресію Росії проти України у 2022 році, яка призвела до прямих втрат національного багатства, падіння виробництва ВВП на понад 31,5 % (за оцінками НБУ), прискорену реструктуризацію економіки, погіршення соціальної ситуації та виникнення інших системних загроз.

Всі ці системні загрози визначили трансформацію тенденцій капіталізації банків України, виникнення певних специфічних рис формування капіталу банків.

Оцінка рис формування та динаміки капіталу банків України здійснювалася за період 2016—2022 рр. за даними Національного банку України [6]. Щорічні дані наведено на початок кожного року. Дані за 2022 рік наведено, як правило, двічі — на початок року та на 01. 12. 2022 р. (позначено як 2022*), що обумовлено необхідністю враховувати швидку зміну ситуації у формуванні фінансових ресурсів банку під час фази відкритої агресії Росії проти України. Вплив військової агресії Росії проти України на формування фінансових ресурсів банків України у 2022 році яскраво ілюструють зміни у їх структурі (рис. 1). Якщо протягом 2016—2021 рр. реалізовувалась стала тенденція збільшення частки капіталу банків та посилення фінансової стійкості банків України (частка капіталу зросла із 8,97 % у 2016 році до 12,44 % на початок 2022 року), то наприкінці 2022 року частка капіталу зменшилась до 9,76 %. Визначено це було не тільки виведенням капіталу іноземних співзасновників банку, а й збитковістю роботи фінансово-кредитних установ. Крім того, вітчизняні банки втратили значну кількість активів внаслідок прямих руйнувань та на окупованих територіях.

Також змінилась і структура зобов'язань комерційних банків України (таблиця 1). У формуванні фінансових ресурсів банків України протягом тривалого часу вагоме значення мали позики на міжбанківському ринку. Однак, починаючи із 2017 року, їх частка швидко зменшується і наприкінці 2022 року досягає 0,32 %. Також зменшуються інші зобов'язання, в тому числі в іноземній валюті та сформовані за рахунок ОВДП. Навпаки зростає значущість у формуванні фінансових ресурсів коштів суб'єктів господарювання (питома вага зростає з 27,69 % у 2016 році до 41,40 % наприкінці 2022 року) та фізичних осіб (питома вага зростає з 34,95 % у 2016 році до 43,93 % наприкінці 2022 року). Їх зростання обумовлюється не збільшенням економічної активності, а зменшенням порівнянного обсягу фінансових ресурсів, які банки отримують на міжбанківському ринку та від іноземних інвесторів. У розпорядженні

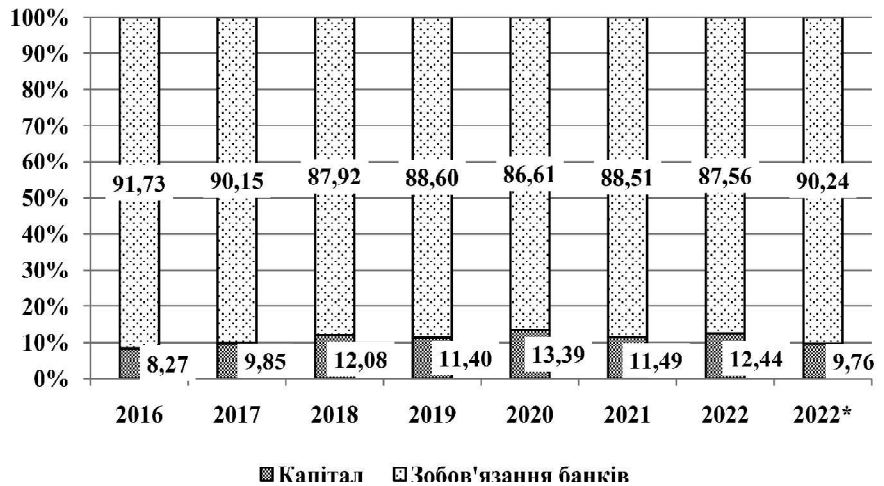

Рис. 1. Структура фінансових ресурсів банків України

Джерело: розраховано авторами за даними Національного Банку України.

банків залишаються зобов'язання, які формуються при обслуговуванні поточних потреб економічних агентів. Таким чином, структурна декомпозиція фінансових ресурсів банків України — підтверджує існування наступних явищ: вимивання власного капіталу банків; зменшення щільності мережі фінансових зв'язків в межах банківської системи; погіршення економічної активності економічних агентів.

Ситуація є тим більш загрозливою, що лівова частка капіталу комерційних банків сформована за рахунок державних банків (таблиця 2).

Таблиця 1. Структура зобов'язань банків України, %

	Строкові вклади та кредити інших банків	Кошти суб'єктів господарювання	Кошти фізичних осіб	Кошти небанківських фінансових установ	Інші зобов'язання
2016	10,65	27,69	34,95	2,65	24,06
2017	6,53	32,66	38,60	3,78	18,43
2018	4,28	34,45	40,77	1,95	18,55
2019	3,50	33,73	42,20	1,98	18,59
2020	1,85	38,52	42,69	2,08	14,87
2021	1,50	40,07	42,26	2,15	14,01
2022	1,39	42,19	40,43	2,30	13,69
2022*	0,32	41,40	43,93	2,55	11,80

Джерело: розраховано авторами за даними Національного Банку України.

Таблиця 2. Джерела формування власного капіталу банків України на 01. 12. 2022 р., млн грн

	Банки з державною часткою	Банки іноземних банківських груп	Банки з приватним капіталом
Кількість банків	4	16	47
Статутний капітал	314421186	57993348,42	406185175,5
Емісійні різниці	158631,825	11638986,98	14544656,55
Незарєстрований статутний капітал	0	4086,3664	470602,5864
Інший додатковий капітал	-627036,611	1776,8601	-2798,29916
Резервні та інші фонди банку	12513550,5	22630425,9	42078379,69
Резерви переоцінки	9164852,13	1295089,672	10581329,7
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-246400957	-17652648,76	-257287611,8
Усього власного капіталу	89230227	75911065,44	216569734

Джерело: за даними Національного Банку України.

Таблиця 3. Дотримання економічних нормативів власного капіталу в цілому по системі

Роки	Н1 Регулятивний капітал (млн грн)	Н2 Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	Н3 Норматив достатності основного капіталу (не менше 7%)
2016	129816,9	12,31	
2017	109653,6	12,69	
2018	115817,6	16,1	
2019	126116,7	16,18	
2020	150313,8	19,66	13,5
2021	182283,6	21,98	15,67
2022	211742,3	18,01	11,99
2022*	210409,1	19,16	13,08

Так чотири державних банки (6 % всіх комерційних банків, України, АТ КБ "Приватбанк", АТ "Ощадбанк", АТ "Укресімбанк", АБ "УКРГАЗБАНК") утримує 23,37% всього капіталу комерційних банків. Їх статутний капітал складає понад 40 % статутного капіталу всіх банків. В той же час і збитки, які утримуються на балансі, домінують у державних банках.

Банки з приватним капіталом (47 банків або 70 % від їх загальної кількості) формують тільки 56,7 % всіх ресурсів банківської системи та утримують на балансі 49,35 % всіх збитків. Відтак серед наслідків функціонування банків України в умовах агресивного середовища спостерігаємо вимивання капіталу внаслідок накопичення збитків.

В Україні здійснюється регламентація капіталу банку [7, с. 126], призначена забезпечувати його фінансової стійкості відповідно міжнародних стандартів. А саме законодавчо забезпечується дотримання наступних нормативів:

— Н 1 — мінімальний розмір регулятивного капіталу, призначений для покриття збитків від різних ризиків;

— Н 2 — достатність регулятивного капіталу, відображає здатність банку розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Має складати не менш як 10 % від величини активів та позабалансових зобов'язань, зважених з урахуванням рівня ризику;

— Н 3 — достатність основного капіталу, визначає здатність банку розрахуватися основним капіталом за своїми зобов'язаннями. має складати не менш як 7 % до величини активів та позабалансових зобов'язань, зважених з урахуванням рівня ризику.

Незважаючи на загрозові тенденції вимивання капіталу із банківської системи, нормативи власного капіталу в цілому по системі поки дотримуються (таблиця 3). Так, наслідком відкритої агресії Росії проти України стало зменшення регулятивного капіталу на 0,6 %. Наприклад у 2017 році таке зменшення регулятивного капіталу було більш значущим — 15,5 %. Норматив достатності регулятивного капіталу в цілому по системі навпаки покращився на 6,3 %, як і норматив достатності основного капіталу — на 9,09 %. таким чином, вимивання капіталу — не призвело поки що до системної нестабільності банків України. При цьому тенденція дотримання нормативів власного капіталу до 2021 року була висхідна, зростала також і ефективність використання капіталу банків [8, с. 64].

Порівнянний обсяг капіталу у банках України зменшується, що підтверджує більш докладний аналіз його динаміки. Було здійснено дисконтування обсягів капіталу банків України, статутного капіталу та регулятивного капіталу (рис. 2) з використанням у якості ставки дисконту дефлятора ВВП. Джерелом інформації про дефлятор ВВП були дані Державного Комітету статистики [4]. Так, у 2016 році дефлятор ВВП складав 17,1%, у 2017 — 22,1 %, у 2018 — 15,4 %, у 2019 — 8,2 %, у 2020 — 10,3 %, у 2021 — 25,1 %. Виразна тенденція до зменшення обсягу капіталу підтверджується і — формалізацією трендів динаміки (таблиця 4).

Для формалізації трендів динаміки було використано кореляційно-регресійний аналіз та перевірено гіпотези про існування лінійного, поліноміального (до шостого ступеня), показового, експоненціального та циклічного (на основі рядів Фур'є) трендів. Рівень достовірності наближення оцінювався за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. Рівень достовірності наближення в усіх випадках перевищував 99 %.

Рівень капіталізації банківської системи має виразні тенденції до зменшення. Особливо значущими є темпи зменшення статутного капіталу, оскільки номінал статутного капіталу банків України постійно зростає (на 83,2 %

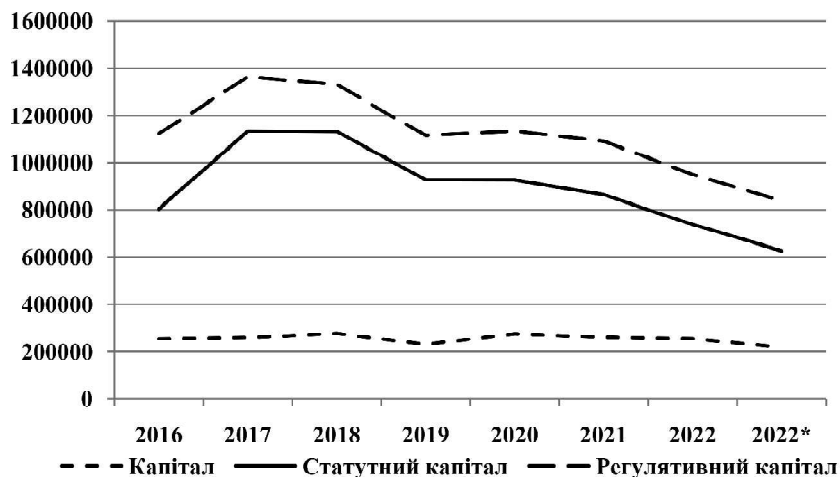

Рис. 2. Динаміка капіталу банків України, млн грн

Таблиця 4. Формалізований опис динаміки капіталу банків України

Форми капіталу	Опис тенденції	Достовірність	
		f -критерій	Імовірність наближення
Капітал, K	$K(t) = 29972,55 - 3364,3 \cdot t$	$1,986 \cdot 10^{-15}$	0,999
Статутний капітал, CK	$CK(t) = 838725,99 - 44532,6 \cdot t$	0	1,000
Регулятивний капітал, PK	$PK(t) = 264976,07 - 8997,26 \cdot t$	$1,766 \cdot 10^{-15}$	0,999

за період 2016—2022 рр.), то подібне зменшення означає, що темпи його зростання є значно меншими, ніж рівень інфляції в країні за цей же період. Отож зменшення статутного капіталу є позірним і визначає підвищення вразливості банківської системи до змін у економічному середовищі. Інакше кажучи, виникнення додаткових економічних ризиків та загроз у реальному секторі економіки — може призвести до раптового загострення деструктивних процесів у фінансово-кредитному секторі.

Зменшується й обсяг капіталу в цілому, хоча темпи його зменшення є набагато меншими, ніж для статутного капіталу. Основним чинником зменшення залишається збільшення збитку на балансі комерційних банків. Хоча рентабельність активів є все ще додатною (9,33% у 2022 році проти 35% у 2021 році), проте накопичені раніше збитки (у 2016 році збитковість капіталу складала 51,9%, у 2017 році — 116,73%, у 2018 — 15,84%) продовжують негативно впливати на рівень капіталізації банків. Крім того, зростання державних витрат, пов'язаних із війною, та прямі збитки визначили зменшення державної підтримки державних банків України, що також вплинуло на рівень їх капіталізації.

Номинальні темпи зростання регулятивного капіталу (62% за період 2016—2022 рр.) фактично означають існування від'ємного тренду його динаміки, коли зменшення обсягу регулятивного капіталу складає 8997,26 млн грн щорічно. Окрім вимивання власного капіталу шляхом накопичення збитків, це також означає недостатність формування резервів.

Основними напрямками удосконалення механізму управління капіталом банку вважають [3]:

- посилення довіри до банку з боку потенційних вкладників та інвесторів;
- розвиток системи банківських послуг, розширення їх спектру та забезпечення гнучкості відсоткової політики;
- зменшення обсягу капіталу, залученого в іноземній валюті;
- покращення рівня капіталізації банків та відповідності їх капіталу міжнародним стандартам;
- забезпечення стійкості банків за допомогою оптимізації структури капіталу.

Ці напрями удосконалення механізму управління капіталом банку є цілком реалізовуваними і в умовах агресивного середовища. Однак, їх сукупність призведе перш за все до збільшення обсягу зобов'язань. При існуванні системних загроз першочерговими завданнями в управлінні власними ресурсами стають:

- запобігання вимиванню власного капіталу шляхом накопичення збитків;
- зменшення витрат на залучення фінансових ресурсів від фізичних та юридичних осіб;

— посилення розрахункової дисципліни та збільшення швидкості проведення операцій;

— збільшення резервів та зменшення нормативів ризику, що в сукупності посилює фінансову стійкість банку.

Всі ці заходи призведуть до зменшення інвестиційної активності банків, відмови від фінансування довгострокових інвестиційних проектів, проте є цілком необхідними для підтримання їх фінансової стійкості. Особливого значення набуває також державна підтримка державних банків. Оскільки державні банки утримують у своїх активах ОВДП, прибутковість операцій за якими в умовах війни не забезпечує достатньої рентабельності активів, то накопичення збитку у їх капіталі йде набагато швидшими темпами, ніж у банках з приватним капіталом та банках з іноземним капіталом. Крім того, саме державні банки є системоутворюючими, отже, їх фінансова стійкість прямим чином впливає на фінансову стійкість всієї банківської системи України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, результати дослідження особливостей формування ресурсів банків України в умовах агресивного середовища дали змогу виявити, що за відбувається постійне зменшення фактичного обсягу ресурсів порівняно із номінальним їх зростанням. Таке зменшення відбувається нерівномірно за різними видами ресурсів, що визначає суттєві зміни у їх структурі. Особливо значущим є вимивання власних ресурсів внаслідок накопичення збитків та недостатнього формування резервів. Однак зменшується також і обсяг зобов'язань за рахунок зменшення активності банків на міжбанківському ринку та зменшення активності іноземних інвесторів. Суттєве зменшення ефективності використання фінансових ресурсів, визначене деструктивними процесами в економіці та прямими збитками під час війни ще не призвело до недостатності фінансової стійкості банківської системи, базельські стандарти в цілому по системі дотримуються. Однак чутливість банків до системних ризиків та загроз значно зросла. В таких умовах окрім стандартних заходів удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами банків доцільним є запобігати вимиванню власного капіталу шляхом накопичення збитків, збільшити резерви та зменшити нормативи ризику, збільшити швидкість проведення операцій. Зазначені заходи дадуть змогу створити запас фінансової стійкості банків.

Література

1. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики: Монографія. К.: КНЕУ, 2002. 276 с.

2. Домбровська Л. В., Потриваєва В. К. Сучасні тенденції в управлінні ресурсами комерційних банків України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 21. С. 39—44.
3. Ларіонова К. Л., Капінос Г. І., Балактіонова Д. О. — Проблеми формування фінансових ресурсів банківської системи України в умовах фінансової нестабільності. Вісник Хмельницького національного університету. Серія "Економічні науки". 2020. № 6. С. 7—16.
4. Макроекономічна статистика. Статистика. Державний Комітет статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/ua>.
5. Мулик Т. О., Мулик Я. І. Оцінка достатності капіталу вітчизняних банків як запорука їх надійності. Ефективна економіка. 2021. Вип. 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/75.pdf
6. Наглядова статистика. Статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
7. Орехова К. В., Костюков О. А. Сутність фінансових ресурсів банку та особливості їх формування в Україні. Modern Economics. 2019. № 18. С. 124—129. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>.
8. Радова Н. В. Достатність капіталу у забезпеченні фінансової стабільності діяльності банків України. Науковий вісник Одеського національного економічного університету: Зб. наук. праць. 2021. Вип. 11—12. С. 56—67.
9. Руцишин Н. М. Фінансові ресурси банку та особливості їх формування в сучасних умовах. Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія "Економіка і управління". 2014. № 30. С. 263—279.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
11. Халатур С.М. Особливості механізму функціонування інвестиційного ринку в Україні. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2013. № 4. С. 121—124.
12. Khalatur S.M. Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine. Технологический аудит и резервы производства. 2017. Vol. 4, № 5 (36). С. 19—26. URL: <http://journals.uran.ua/tarp/article/view/108918/104383>.
13. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O. Huba M. (2021). A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. Banks and Bank Systems, 16 (1), 182—194. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16).
14. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O., Shramko I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security, Entrepreneurship and Sustainability Issues, 9 (1): 558—573. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35)).
15. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danilevica, A. (2022). Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 9 (4), 56—76. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3)).

References:

1. Alekseyenko, M. D. (2002), Kapital banku: pytannia teorii i praktyku [Bank capital: issues of theory and practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Dombrovsjka, L. V. and Potryvajeva, V. K. (2018), "Modern trends in resource management of commercial banks of Ukraine", Investments: practice and experience, Vol. 21, Pp. 39—44.

3. Larionova, K. L., Kapinos, H.Y. and Balaktionova, D. O. (2020), "Problems of formation of financial resources of the Ukrainian banking in conditions of financial instability", Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series "Economic Sciences", Vol. 6, Pp. 7—16.

4. State Statistics Committee (2022), "Macroeconomic statistics. Statistics", available at: <https://ukrstat.gov.ua/ua> (Accessed 25 Dec 2022).

5. Mulyk, T. O. and Mulyk, Ya. I. (2021), "Assessment of capital adequacy of domestic banks as a guarantee of their reliability", Efficient economy, Vol. 7, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/75.pdf (Accessed 25 Dec 2022).

6. National Bank of Ukraine (2022), "Observational statistics. Statistics", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (Accessed 25 Dec 2022).

7. Oriekhova, K. V. and Kostiukov, O. A. (2019), "The essence of the financial resources of the bank and the features of their formation in Ukraine", Modern Economics, Vol. 18, Pp. 124—129, available at: <https://modecon.mnau.edu.ua> (Accessed 25 Dec 2022).

8. Radova, N. V. (2021), "Sufficiency of capital in providing financial stability of activities of banks of Ukraine", Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu: Zb. nauk. prats, Vol. 11—12, Pp. 56—67.

9. Ruschyshyn, N. M. (2014), "Financial resources of the bank and features of their formation in modern conditions", Zbirnyk naukovykh prats' DETUT. Seriia "Ekonomika i upravlinnia", vol. 30, Pp. 263—279.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On banks and banking activities", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14> (Accessed 25 Dec 2022).

11. Khalatur, S. (2013), "Features of the functioning mechanism of the investment market in Ukraine", Visnyk of Poltava State agrarian academy, vol. 4, pp. 121—124.

12. Khalatur, S.M. (2017), "Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine", Tekhnolohycheskyj audyt y rezervy proyzvodstva, Vol. 4, no. 5 (36), pp. 19—26.

13. Khalatur, S., Velychko, L., Pavlenko, O., Karamushka, O. and Huba, M. (2021), "A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions", Banks and Bank Systems, vol. 16 (1), pp. 182—194. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16)

14. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", Entrepreneurship and Sustainability, vol. 9 (1), pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))

15. Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka, D. and Danilevica, A. (2022), "Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector", Entrepreneurship and Sustainability, vol. 9 (4), pp. 56—76. [http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3)).
Стаття надійшла до редакції 12.01.2023 р.

УДК [342.34.03:311.366.65-048.32]:005.584.1

С. В. Заєць,
к. е. н., доцент, старший науковий співробітник, ДНУ "Інститут модернізації змісту освіти", доцент кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики,
Державний податковий університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6133-1087>
Т. І. Харабара,
аспірант, Національна академія статистики, обліку та аудиту,
заступник директора департаменту — начальник управління,
Міністерство економіки України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9326-1757>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.45

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО РОЗГЛЯД СУДАМИ СПРАВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

S. Zaiets,
PhD in Economics, Associate Professor, Senior Research Fellow, SFI "Institute of Education Content Modernization", Associate professor of the Department of Accounting Technologies and Business Analytics, State Tax University
T. Kharabara,
Postgraduate student of the Department of Statistics and Mathematical Methods in Economics, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Deputy Director of the Department — Head of Directorate, Ministry of Economy of Ukraine

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF INFORMATION ABOUT COURT CONSIDERATION OF CASES IN THE SPHERE OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS

У статті проведено аналіз проблем забезпечення якості статистичної інформації про розгляд судами спорів у порядку адміністративного судочинства. Підкреслено важливість використання якісних статистичних даних для державного управління.

Встановлено, що використання статистичної інформації про здійснення судочинства у сфері публічно-правових відносин має широкий потенціал та може використовуватись не тільки для відображення загальної інформації про функціонування судової системи, а й в цілях підвищення ефективності роботи органів державної влади та запобігання і протидії злочинності. Наведено перелік функцій, які виконує статистика вирішення публічно-правових спорів та надано їм характеристику.

Здійснено аналіз чинних законодавчих актів України, які визначають поняття, що мають значення для оцінювання відповідної інформації.

Проаналізовано місце України серед країн-членів ЄС за об'єктивними, надійними і порівняльними даними за показниками, що мають значення для оцінки ефективності, якості та незалежності систем правосуддя.

Розглянуто рекомендації Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ) щодо судової статистики, якими передбачається, що судова статистика має забезпечувати можливість всіх учасників отримувати релевантну та достовірну інформацію. Крім того, розглянуто принципи Кодексу практики європейської статистики, зокрема, зосереджено увагу на окремих, які є самостійними критеріями якості, що застосовуються до розробки, виробництва та поширення європейської статистики.

Під час дослідження встановлено, що Україною, незважаючи на поради Європейського парламенту, не використовуються зазначений інструментарій, водночас на офіційному рівні створюються передумови для покращення якості статистичних даних судової статистики, зокрема це пов'язано із наданням вагомого значення адміністративним даним, покладенням обов'язків на розпорядників адміністративних даних щодо безоплатного надання на запит Держстату або іншого виробника офіційної статистики узагальнених та індивідуальних даних.

Обґрунтовано необхідність приведення вітчизняної нормативної бази у сфері статистики до міжнародних норм та практик.

The article analyzes the problems of ensuring the quality of statistical information on the consideration of disputes by courts in the order of administrative proceedings. The importance of using high-quality statistical data for public administration is emphasized.

It has been established that the use of statistical information on judicial proceedings in the field of public-legal relations has a wide potential and can be used not only to display general information about the functioning of the judicial system, but also to improve the efficiency of the work of state authorities and to prevent and combat crime. The list of functions performed by statistics on the resolution of public legal disputes is given and their characteristics are given.

The study analyzed the current legislative acts of Ukraine, which define concepts that are important for evaluating relevant information.

The place of Ukraine among the EU member states is analyzed according to objective, reliable and comparative data on indicators that are important for assessing the effectiveness, quality and independence of justice systems.

The recommendations of the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) on judicial statistics are considered, which assume that judicial statistics should ensure the possibility for all participants to receive relevant and reliable information. In addition, the principles of the European Statistics Code of Practice are considered, in particular, attention is focused on individual, which are independent quality criteria applied to the development, production and dissemination of European statistics, namely: impartiality and objectivity, timeliness and punctuality, consistency and comparability, accessibility and clarity.

In the course of the study, it was established that Ukraine, despite the advice of the European Parliament, does not use the specified toolkit, at the same time, at the official level, prerequisites are being created for improving the quality of statistical data of judicial statistics, in particular, this is connected with giving weight to administrative data, assigning responsibilities to managers of administrative data regarding the free provision of aggregated and individual data at the request of the State Statistics Service or another producer of official statistics.

The need to bring the domestic regulatory framework, in the field of statistics, to international norms and practices is substantiated.

Ключові слова: адміністративні дані, адміністративне судочинство, державне статистичне спостереження, оцінювання якості інформації, судова статистика, публічно-правові відносини.

Key words: administrative data, administrative proceedings, state statistical observation, assessment of information quality, judicial statistics, public-legal relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Судові органи в ході своєї процесуальної діяльності генерують велику кількість числової інформації. Проведення первинної обробки такої інформації, що полягає у зборі, узагальненні та відстеженні динаміки показ-

ників дозволяють здійснити сучасні технології, в результаті чого можна отримати загальну інформацію про функціонування судової системи. Водночас, потенціал використання статистичної інформації про здійснення судочинства набагато більший, оскільки вона може і повинна використовуватися державою в цілях реформування судової системи, підвищення ефективності роботи судів, запобігання і протидії злочинності, виявлення

проблем, які негативно впливають на правозастосовчу діяльність державних органів.

Наразі, існуючий механізм опрацювання судової статистики більше спрямований на відображення поточного стану справ у судах, ніж на дослідження причин, які цей стан зумовили. Регулярні аналізи показників роботи судів, які здійснюються уповноваженими органами з системи правосуддя, є мало корисними з точки зору прийняття державних рішень. Безперечно, ця робота є важливою для розробки стратегічного бачення розвитку правосуддя, однак, оскільки відповідна аналітична інформація дає дуже узагальнене бачення та не розкриває фактори, які вплинули на відповідні показники, вона не дозволяє виробити конкретні тактичні кроки для досягнення бажаних результатів [1].

У контексті зазначеного існує необхідність у дослідженні критеріїв якості інформації про розгляд судами справ у сфері публічно-правових відносин. Крім того, у зв'язку з обранням Україною європейського курсу розвитку та приведенням вітчизняної нормативної бази, у сфері статистики до міжнародних норм, доцільним є приведення згаданих критеріїв якості судової статистики до установлених європейських практик.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання судової статистики та аналізу статистичної діяльності судових органів в Україні розглядалися такими вітчизняними вченими як І. В. Аксьонова, А. М. Єріна, І. О. Христин. Проблеми використання адміністративних даних та удосконалення системи статистичних показників знайшли відображення в роботах Л. І. Гінчук [2], О. В. Гончар [3], С. В. Заєць [4], О. Г. Осауленка [5] та ін. Праці С. В. Бабаніна та Ю. Г. Батира, В. В. Шаблістого присвячені питанням використання показників судової статистики, зокрема при вирішенні публічно-правових спорів, при прийнятті владних управлінських рішень. У той же час, питання оцінки якості інформації про розгляд судами справ у сфері публічно правових відносин не знайшли вичерпного відображення у наукових працях.

Таким чином, потребують дослідження та узагальнення питання якості інформації статистики здійснення адміністративного судочинства, критеріїв визначення такої інформації, а також а також ефективності використання показників статистики в роботі державних органів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз критеріїв оцінки якості статистичної інформації про здійснення судочинства в Україні та Європейському Союзі, дослідження системи вимог до судової статистики та відображення актуальності використання якісної статистичної інформації про розгляд судами публічно-правових спорів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статистика розгляду судами справ у сфері публічно-правових відносин покликана вивчати кількісну сторону фактів та явищ, пов'язаних здійсненням адміністративного судочинства.

Виходячи із статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [6].

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що статистичні показники, які характеризують процесуальну діяльність суду при розгляді публічно-правових спорів одночасно відображають якісну складову результатів діяльності як самих судів так і органів влади для оцінки ефективності їхньої правозастосовної роботи.

Об'єктом дослідження статистики здійснення адміністративного судочинства з однієї сторони є процесуальна діяльність судів при вирішенні публічно-правових, а з іншої — рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади або суб'єктів, які виконують владні управлінські функції.

На необхідності врахування статистичних даних в управлінській діяльності наголошувалось вченими та практиками. Зокрема, Бабанін С. В. [7] визначає статистичні дані як складову частину глобальної інформаційної системи, що формується відповідно до концепції інформатизації, розробленої в Україні. Державна політика в сфері формування інформаційних ресурсів і інформатизації спрямована на створення умов ефективного і якісного інформаційного забезпечення рішення стратегічних і оперативних задач соціального й економічного розвитку країни [7].

Батир Ю. Г. [8] у своїй праці приходять до висновку, що управлінська функція полягає в тому, що на базі статистичних показників проводиться аналіз стану явища і приймається відповідне управлінське рішення.

Для обґрунтованого прийняття управлінських рішень важливо мати об'єктивну статистичну інформацію про взаємодію між різноманітними соціально-економічними явищами. Аналіз взаємозв'язків надає статистичним даним системності, що у свою чергу дозволяє значно підвищити їх корисність і результативність.

Отже, у процесі статистичного дослідження взаємозв'язків між соціально-економічними явищами та процесами потрібно відповісти на такі питання:

1. Чи існує взаємозв'язок між цими явищами взагалі і якщо так, то наскільки він суттєвий щодо його врахування при прийнятті управлінських рішень.

2. Якісна оцінка зв'язку, тобто з'ясування наявності позитивної, чи негативної кореляційної залежності між явищами, які аналізуються. Якщо явище має значущий позитивний вплив, то воно повинно стати об'єктом підвищеної уваги з боку державних органів (ефект управлінського важілю). Показовим прикладом на макрорівні державного управління є економічна сфера, що має позитивний вплив на ключові соціальні, політичні, культурні та інші чинники.

3. Визначення аналітичної (кількісної) залежності між явищами, які аналізуються.

Це дозволяє прогнозувати розвиток об'єкта державного управління і резервує час для реалізації дій з усунення негативних явищ у суспільстві [8].

Інформування громадськості про результати процесуальної діяльності адміністративних судів та ефектив-

Таблиця 1. Функції статистики здійснення адміністративного судочинства (вирішення публічно-правових спорів)

№ з/п	Функції	Опис
1	Інформативна	Забезпечує інформування громадськості про результати роботи адміністративних судів та органів державної влади
2	Ефективності управлінської діяльності	Дає можливість з'ясувати недоліки в роботі суб'єктів владних повноважень. Завдяки даним статистики вирішення адміністративними судами спорів можна виявити критичні моменти у реалізації певної політики, позитивні і негативні фактори в правозастосовчій практиці. На підставі оцінки відповідних показників судової статистики органами влади мають прийматися ефективні та законні владні управлінські рішення
3	Контролююча	Покликана запобігати перевищенню повноважень або бездіяльності з боку органів державної влади
4	Прогностична	Відображає тенденції ефективності реалізації політики органами влади, складає статистичний прогноз їх правозастосовчої практики
5	Описова	Дає кількісну характеристику стану, фактів та явищ, пов'язаних із здійсненням адміністративного судочинства
6	Пояснювальна	Виявляє та пояснює статистичні зв'язки, залежності, співвідношення, закономірності у стані, фактах та явищах, пов'язаних із здійсненням адміністративного судочинства

Джерело: сформовано авторами.

ності виконання своїх повноважень державними органами є одним з базових засад функціонування владних інститутів на всіх рівнях. В цьому контексті особливої ваги набуває питання функцій статистики вирішення публічно-правових спорів та якості такої статистичної інформації.

Можна дійти до висновку, що статистика здійснення адміністративного судочинства виконує такі функції як: інформативна, ефективності управлінської діяльності, контролююча, прогностична, описова, та пояснювальна (Табл. 1).

Варто зазначити, що інформаційно-статистичне забезпечення судової діяльності супроводжується даними офіційної і відомчої статистики. Офіційною вважається статистика, яку збирає та узагальнює Державна служба статистики України на основі встановлених форм статистичної звітності. Відомчою, виходячи з Закону України "Про державну статистику", є статистика адміністративних даних окремих установ.

Таким чином, посадові особи державних органів під час формування та реалізації державної політики в інтересах забезпечення сталого розвитку, економічного добробуту та прав людини мають керуватись, зокрема якісною судово-статистичною інформацією.

Закон України "Про інформацію" визначає поняття інформація як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. При цьому, даний Закон передбачає серед основних принципів інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації. Підкреслюється обов'язок держави постійно дбати про своєчасне створення, належне функціонування і розвиток інформаційних систем, мереж, банків і баз даних в усіх напрямках інформаційної діяльності. Так, основними напрямами державної інформаційної політики є: забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охо-

рони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [9].

Виявляється важлива роль у формуванні й отриманні всебічної та об'єктивної інформації про статистику здійснення судами України судочинства належить Закону України "Про судоустрій і статус суддів", яким передбачено, що у судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України, їх органах та підрозділах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує, зокрема, захищене зберігання, автоматизовану аналітичну і статистичну обробку інформації. Крім того, даний Закон зобов'язує суди всіх рівнів організовувати ведення в суді судової статистики та інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства. До повноважень Державної судової адміністрації України Законом віднесено організацію роботи з ведення судової статистики [10].

Якість такого продукту як адміністративні дані, у вигляді статистики здійснення адміністративного судочинства, складно оцінити. Це вимагає компетентності фахівців, витрат часу та можливості доступу до відомостей щодо якості компонентів інформації, які входять до її складу.

В ЄС для оцінки систем правосуддя використовуються спеціальні інструменти, одним з яких є EU Justice Scoreboard — щорічний огляд систем правосуддя 27 країн-членів [11].

Експерти Центру політико-правових реформ за підтримки за підтримки Європейського Союзу, Міжнародного Фонду "Відродження", Регіонального гро-

Таблиця 2. Показники ефективності системи правосуддя України в 2020 р. (за методикою EU Justice Scoreboard)

№ з/п	Показник	Значення показника	Місце серед країн ЄС
Зміни в завантаженості судової системи (перша інстанція/на 100 жителів)			
1.	Кількість цивільних, господарських, адміністративних та інших справ, які надійшли в суди	2,6	23
2.	Кількість цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами, які надійшли до суду	1,27	22
3.	Кількість адміністративних справ, які надійшли до суду	0,61	3
Загальні дані про ефективність (у днях)			
4.	Орієнтовний час, необхідний для вирішення цивільних, господарських, адміністративних та інших справ (перша інстанція)	138	15
5.	Орієнтовний час, необхідний для вирішення цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами у першій інстанції (перша інстанція)	170	10
6.	Орієнтовний час, необхідний для вирішення цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами, у всіх інстанціях (перша, друга, третя інстанції)	122	4
Рівень завершення справ (перша інстанція/у %)			
7.	Рівень вирішення цивільних, господарських, адміністративних та інших справ	94	6
8.	Рівень вирішення цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами	99	13
9.	Рівень вирішення адміністративних	81	2
Справи, які знаходяться на розгляді (перша інстанція/на 100 жителів)			
10.	Кількість цивільних, господарських, адміністративних та інших справ, які знаходяться на розгляді судів	1,0	3
11.	Кількість цивільних та господарських справ, в яких є спір сторін про право, які знаходяться на розгляді судів	0,58	8
12.	Кількість адміністративних справ, які знаходяться на розгляді судів	0,28	15

Джерело: сформовано на основі [12].

мадського благодійного фонду "Право і Демократія" оцінили в 2022 році українську систему правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard. Більшість показників в звіті ньому відображають стан вітчизняної системи правосуддя за 2020—2021 роки [12].

В Україні у 2020 році на розгляд до судів першої інстанції, з розрахунку на 100 жителів, надійшло 2,6 некримінальних справи, з яких майже половина (1,27 справи) — це цивільні та господарські справи, в яких є спір між сторонами, а 23% (0,61 справи) — це адміністративні справи. Медіанне значення цього показника для країн ЄС у 2020 році становило 6,8 справи. Тобто, рівень надходження справ в Україні у співвідношенні до кількості населення порівняно невисокий. Лише за надходженням адміністративних справ Україна входить в трійку лідерів (Табл. 2).

В Україні розрахунковий час подолання судами першої інстанції залишку нерозглянутих некримінальних справ у 2020 році становив 138 днів. Порівняно з попередніми роками спостерігалася чітка тенденція до його збільшення (з 2012 року тривалість зросла майже втричі). Тобто українським судам з кожним роком все важче стає оперативно розглядати справи, які надходять.

Розрахунковий час подолання судами першої інстанції залишку нерозглянутих цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами, є дещо вищим та у 2020 році становив 170 днів. Проте це порівняно хороший результат, оскільки аж в 13 країнах ЄС цей показник становить понад 200 днів. Хороший результат показує українська судова система і щодо

орієнтовного часу подолання залишку цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами, у всіх інстанціях. Діяльність касаційних судів в Україні є однією із найефективніших серед країн ЄС, оскільки для подолання залишку справ потрібно всього 122 днів, в той час як медіанне значення для країн ЄС майже вдвічі вище (224 дні).

Дещо гіршими є результати України щодо вирішення нерозглянутих адміністративних справ. У 2020 році цей показник становив аж 203 дні для судів першої інстанції, при цьому навіть порівняно з 2018 роком він погіршився майже вдвічі, а порівняно з 2012 роком — у понад шість разів. Тобто, спостерігається тенденція істотного зниження ефективності адміністративного судочинства в Україні.

В Україні у 2020 році суди першої інстанції розглянули лише 94% некримінальних справ, які надійшли на розгляд. Для адміністративних справ цей показник ще гірший і становить всього 81%, що є одним із найнижчих результатів серед країн ЄС. Дещо кращою є ситуація з розглядом судами першої інстанції цивільних та господарських справ, в яких є спір між сторонами, оскільки для таких категорій спорів результат становить майже 99%.

В Україні на кінець 2020 року на 100 жителів припала майже одна нерозглянута судами першої інстанції некримінальна справа. Тобто прослідковується чітка тенденція до погіршення, оскільки у 2012 році цей показник становив 0,57 справи, у 2018 році — 0,71 справи, у 2019 році — 0,76 справи. Аналогічна тенденція спостерігається і за цивільними та господарськими спра-

вами, у яких є спір між сторонами, та адміністративними справами. Порівняно з країнами ЄС результат України хороший. У 20 членів ЄС на кінець 2020 року на 100 жителів припадала понад одна нерозглянута некримінальна справа, а медіанне значення становило аж 2,7 справи. Щодо цивільних і господарських справ, у яких є спір між сторонами, та адміністративних справ (0,58 та 0,28 справи на 100 жителів на кінець 2020 року, відповідно), результат України є середнім.

Результати проведеного оцінювання показали, що порівняно з судовими системами країн-членів ЄС, українська система правосуддя має як свої слабкі, так і сильні сторони. До "сильних сторін" українського правосуддя можна віднести: дешевизну для учасників справи, високі рівні діджиталізації та онлайн доступності інформації про судову систему.

Рекомендацією цього раунду оцінювання є запровадження регулярного (щорічного) опитування користувачів судових послуг щодо якості функціонування системи правосуддя, яке необхідно проводити як на загальнодержавному, так і локальному (окремий суд) рівні.

З метою покращення якості, прозорості, підзвітності та доступності судової статистики, зібраної та обробленої на території держав-членів, як інструменту державної політики, а також для надання умов для порівняння даних європейських країн шляхом забезпечення сумісності ключових судових показників, незважаючи на суттєві відмінності між країнами (у сфері судової організації, економічної ситуації, демографії тощо), для розуміння того, як саме судові системи функціонують, визначення спільних показників для характеристики діяльності та оцінювання роботи судової системи Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (СЕРЕ) прийнято рекомендації щодо судової статистики [13].

Цими рекомендаціями передбачається, що поширення використання інформаційних технологій у статистичній системі має надати змогу для скорочення строків надання та обробки судової інформації. Професіоналізм та етичні принципи осіб, відповідальних за обробку даних, а також їхня незалежність від інших політичних, адміністративних та приватних органів гарантують підзвітність отриманих даних. Держави мають забезпечити відповідний рівень компетентності та незалежності таких осіб для виконання підзвітної та високоякісної наукової роботи.

Збір та аналіз даних має бути прозорим. Дані та їхній аналіз мають бути не персоналізовані та представлені таким чином, щоб забезпечити їхнє легке розуміння для підвищення рівня прозорості та прийнятності усієї системи для всіх задіяних осіб, а також гарантування достовірності представленої інформації. За можливості необхідно уникати складних формул. Необхідно забезпечити публічний доступ до інформації, зібраної на національному рівні, зокрема через її публікацію в мережі Інтернет [13].

Отже, в країнах Європейського Союзу якісні показники судової статистики використовуються в цілях правосуддя та для відстеження ефективності діяльності судів і органів влади.

Україна поки що не стала повноцінним членом ЄС і, незважаючи на поради Європейського парламенту, не

використовує зазначений інструмент в ході реформ сфери правосуддя, водночас в умовах боротьби за якісні числові показники адміністративних даних на офіційному рівні створюються передумови для втілення зазначених рекомендацій.

Так, з 1 січня 2023 року набрав чинності Закон України "Про офіційну статистику" [14]. Даний Закон, несе фундаментальні зміни, зокрема, що пов'язані з наданням вагомого значення адміністративним даним, покладенням обов'язків на розпорядників адміністративних даних щодо безоплатного надання на запит Держстату або іншого виробника офіційної статистики узагальнених та індивідуальних даних тощо. Передбачається, що отримані від розпорядників адміністративні дані використовуються Держстатом та іншими виробниками офіційної статистики в статистичних цілях з метою забезпечення державних органів офіційною державною статистичною інформацією для формування та реалізації державної політики в інтересах забезпечення сталого розвитку, економічного добробуту та прав людини.

Крім того, Законом встановлюється, що з метою підтримки прийняття обґрунтованих управлінських рішень державними органами та органами місцевого самоврядування Держстатом можуть створюватись статистичні інформаційні системи отримання, накопичення, оброблення та візуалізації адміністративних даних.

Тим самим закладається основа для прийняття ефективних і виважених управлінських рішень на всіх рівнях роботи органів влади. З часів незалежності України це є безпрецедентним випадком, коли на законодавчому рівні для державних органів передбачаються умови щодо врахування адміністративних даних в роботі та при прийнятті державнозначимих рішень.

Одним з основних завдань Закон України "Про офіційну статистику" є вдосконалення національної статистичної системи України та її адаптація до міжнародних та європейських рекомендацій і передових практик, приведення національної системи офіційної статистики України до рівня відповідності європейським стандартам, які закладені, зокрема, Кодексом практики європейської статистики.

Кодекс практики європейської статистики є наріжним каменем спільних рамок якості Європейської статистичної системи. Це — саморегульований інструмент, в основі якого лежать 16 принципів, що охоплюють інституційне середовище, статистичні процеси та статистичні результати. Набір показників кращих практик та стандартів для кожного з принципів становить настанови та рекомендації для перегляду застосування Кодексу, підвищуючи прозорість Європейської статистичної системи [15].

Серед принципів, визначених Кодексом, що застосовуються до розробки, виробництва та поширення даних європейської статистики, можна виділити такі критерії якості як:

неупередженість та об'єктивність (органи статистики розробляють, виробляють та поширюють європейську статистику, зберігаючи наукову незалежність та в об'єктивний, професійний і прозорий спосіб, згідно з яким до всіх користувачів застосовують однаковий підхід);

релевантність (європейська статистика відповідає потребам користувачів);

своєчасність і пунктуальність (європейську статистику випускають своєчасно та пунктуально);

узгодженість та порівнюваність (європейська статистика є узгодженою внутрішньо та за періодами часу, а також порівнюваною за регіонами та країнами; є можливість об'єднувати та одночасно використовувати пов'язані між собою дані з різних джерел);

доступність та ясність (європейські статистичні дані представляють у чіткій та зрозумілій формі, випускають у прийнятний та зручний спосіб, роблять їх доступними та досяжними на засадах неупередженості та за наявності супровідних метаданих і настанов) [15].

У контексті зазначеного варто відмітити, що в Україні, до оцінки якості даних статистичного спостереження, пов'язаного із здійсненням судочинства, застосовуються подібні критерії.

Відповідність/Релевантність (Relevance) демонструє ступінь задоволення поточних та потенційних потреб користувачів у статистичних даних. Вона свідчить про те, чи всі необхідні статистичні дані розроблені і яким чином поняття, що використовуються (визначення, класифікації та ін.), відображають потреби користувачів.

Точність/Надійність (Accuracy) показує ступінь наближеності розрахунку або оцінок до точного або дійсного значення.

Своєчасність та пунктуальність (Timeliness and punctuality). Своєчасність характеризує інтервал часу між моментом (періодом), у який відбувалося явище або процес, що описують статистичні дані, та датою готовності (подання) цих даних. Пунктуальність характеризує інтервал часу між датою публікації даних і датою, на яку планували їх випуск і яку було заздалегідь анонсовано.

Доступність (Accessibility) та зрозумілість/ясність (clarity). Доступність статистичних продуктів показує, наскільки легко користувачі можуть отримати дані. Вона визначається фізичними умовами, за якими користувачі можуть отримати статистичні дані: способи та місця отримання даних, процедури замовлення, час, необхідний для виконання замовлень, політика ціноутворення, існуючі маркетингові умови (авторське право та ін.), формати, в яких дані можуть бути надані користувачам (паперові носії, електронні носії, CD-ROM, Інтернет та ін.), наявність макро- та мікроданих тощо. Зрозумілість/Ясність статистичних продуктів показує, наскільки легко користувачі можуть зрозуміти дані. Вона характеризує інформаційне середовище даних: наявність та якість метаданих, що надаються зі статистичними даними (текстова інформація, пояснення, документація та ін.), ілюстрації (діаграми, мапи, схеми та ін.), наявність пояснень щодо якості даних (включаючи обмеження у використанні) та відомості про те, наскільки виробник готовий надати додаткову допомогу (супровід даних).

Послідовність/Узгодженість (Coherence). Послідовність/Узгодженість двох або більше статистичних продуктів показує наскільки у статистичних процесах, у рамках яких вони вироблялися, використовували однакові концепції, класифікації, визначення і сукупності, що вивчаються, а також гармонізовані методи. Послідовні статистичні продукти дозволяється об'єднувати і використовувати спільно.

Зіставність/Порівнянність (comparability) є окремим випадком послідовності, коли статистичні продукти відносяться до тих самих об'єктів даних, а мета їх об'єднання — зробити порівняння у часі або за регіонами, або за іншими сферами діяльності [15].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження, показало, в Україні зроблено важливі кроки до гармонізації державної статистики зі статистичною системою Європейського Союзу та створено умови для провадження діяльності органів національної системи державної статистики згідно із загальноприйнятими принципами світової та європейської статистичної практики. Цим закладено основу для прийняття ефективних і правильних управлінських рішень, які мають базуватися на аналізі статистичних показників вирішення публічно-правових спорів.

Водночас, з метою підвищення якості офіційної та відомчої статистики, а також покращення спроможності забезпечення користувачів достовірною статистичною інформацією, зокрема адміністративними даними необхідним є використання рекомендацій щодо судової статистики, прийнятих Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (CEPEJ).

Перспективи подальших досліджень пов'язані з висвітленням проблем, які стосуються методології проведення статистичних спостережень у сфері дотримання адміністративного законодавства та формування звітів з їх якості.

Література:

1. Смалюк Р. Цифри на службі у правосуддя: 1639 слів про ефективність українських судів. [Електронний ресурс]. URL: <https://rpr.org.ua/news/tsyfyry-nasluzhbi-u-pravosuddia-1639-sliv-pro-efektyvnist-ukrainskykh-sudiv/>
2. Гінчук Л.І. Організаційно-правові засади забезпечення якості статистичної інформації про адміністративні правопорушення в Україні: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.10. Київ, 2020. 222 с.
3. Гончар О. В. Критерії якості статистичної інформації // Проблеми формування нової економіки XXI століття: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.: у 8 томах. Т. 7: Методологія статистичної обробки економічної інформації та шляхи зниження фінансових ризиків (м. Київ, 22—23 грудня 2011 р.). Дніпропетровськ: Біла К. О., 2011. С. 79—81.
4. Заєць С. В. Якість офіційної статистичної інформації: підходи та міжнародна практика оцінювання // Статистика України. 2020. № 1. С. 04—15. Doi: 10.31767/su.1(88)2020.01.01.
5. Осауленко О. Г. Національна статистична система: стратегічне планування, методологія та організація: монографія. Київ: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. 415 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV, станом на 20.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

7. Правова статистика: курс лекцій / Уклад: к.ю.н., доц. Бабанін С.В., к.ю.н., доц. Телійчук В.Г.; к.ю.н. Ткаченко А.В.; д.ю.н., доц. Шаблістий В.В.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. — Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. — 156 с.

8. Батир Ю.Г. Статистичні методи в державному управлінні: конспект лекцій /Ю. Г. Батир. — Х.:НУЦЗУ, 2019. — 50 с.

9. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48, ст.650.

10. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31, ст. 545.

11. EU Justice Scoreboard 2022: ten years of monitoring the effectiveness of justice systems. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3146

12. Смалюк Р., Руда Т. Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard 2022. URL: <https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya-zametodykoju-eu-justice-scoreboard/>

13. Рекомендації Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) щодо судової статистики. URL: <https://rm.coe.int/1680747678>

14. Про офіційну статистику. Закон України від 16.08.2022 № 2524-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20>

15. Кодекс практики європейської статистики https://ukrstat.gov.ua/md/doc/Code_of_practice.pdf

References:

1. Smalyuk, R. (2022), "Figures in the service of justice: 1,639 words about the effectiveness of Ukrainian courts", available at: <https://rpr.org.ua/news/tsyfry-na-sluzhbiu-pravosuddia-1639-sliv-pro-efektyvnist-ukrainskykh-sudiv/> (Accessed January 8, 2023).

2. Hinchuk, L.I. (2020), "Organizational and legal principles of ensuring the quality of statistical information on administrative offenses in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

3. Honchar, O. V. (2011), Kryterii yakosti statystychnoi informatsii [Quality Criteria for Statistical Information], Problemy formuvannia novoi ekonomiky XXI stolittia, vol. 7: Metodolohiia statystychnoi obrobky ekonomichnoi informatsii ta shliakhy znyzhennia finansovykh ryzykiv, Bila K. O., Dnipropetrovsk, Ukraine, pp. 79—81.

4. Zaiets, S. V. (2020), "The Quality of Official Statistical Information: Approaches and International Practices of Evaluation", Statystyka Ukrainy — Statistics of Ukraine, vol. 1, pp. 04—15. Doi: 10.31767/su.1(88)2020.01.01.

5. Osaulenko, O. H. (2008), Natsionalna statystychna systema: stratehichne planuvannia, metodolohiia ta orhanizatsiia [National statistical system: strategic planning, methodology and organization], DP "Inform.-analit. ahenstvo", Kyiv, Ukraine.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), "Code of Administrative Proceedings of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed January 8, 2023).

7. Babanin, S.V. (2017), Pravova statystyka [Legal statistics], Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, Dnipro, Ukraine.

8. Batyr, Yu. H. (2019), Statystychni metody v derzhavnomu upravlinni [Statistical methods in public administration], NUTsZU, Kharkiv, Ukraine.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On information" Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol. 48, p. 650.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol. 31, p. 545.

11. European Commission (2022), "EU Justice Scoreboard 2022: ten years of monitoring the effectiveness of justice systems", available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3146 (Accessed January 6, 2023).

12. Smalyuk, R. and Ruda, T. (2022), "Matrix of Ukrainian justice: evaluation of the Ukrainian justice system according to the methodology EU Justice Scoreboard 2022", Available at: <https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya-zametodykoju-eu-justice-scoreboard/> (Accessed January 6, 2023).

13. European Commission on the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2008), "Recommendations regarding judicial statistics", Available at: <https://rm.coe.int/1680747678> (Accessed January 6, 2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On official statistics". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20>. (Accessed January 6, 2023).

15. Committee of the European Statistical System (2017), "Code of Practice of European Statistics", available at: https://ukrstat.gov.ua/md/doc/Code_of_practice.pdf (Accessed December 4, 2022).

Стаття надійшла до редакції 09.01.2023 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.64; 658.1

Я. М. Гринчишин,
к. е. н., доцент кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0628-4545>
М. В. Пилат,
студентка 3-го курсу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2979-978X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.53

БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ya. Hrynychshyn,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Financial Management,
Ivan Franko National University of Lviv
M. Pylat,
3rd year student, Ivan Franko National University of Lviv

BUDGETING AS A DIRECTION OF IMPROVING THE MANAGEMENT SYSTEM OF MODERN ENTERPRISES

У статті досліджено сутність бюджетування як управлінської технології, метою якої є підтримка менеджменту підприємства в досягненні стратегічних та оперативних цілей. Важливість бюджетування розглянуто через призму його функцій: аналітичної, ресурсно-розподільчої, комунікаційної, координаційної, партисипативної, мотиваційної, контрольної, коригувальної. Підкреслено взаємозв'язок цих функцій з функціями менеджменту, що приносить підприємству значні переваги. Зазначено, що недоліки, які притаманні процесу бюджетування та пов'язані з його імплементацією в систему управління підприємством, значною мірою можна нівелювати застосуванням відповідних принципів. Принципи бюджетування залежно від умов функціонування підприємств поділено на дві групи: принципи в умовах стабільного середовища і принципи в умовах нестабільного середовища. До принципів, що враховують можливість зміни факторів зовнішнього середовища, віднесено принцип гнучкості, принцип врахування ризиків, принцип оптимальності вибору методів бюджетування, принцип мінімізації бюджетних періодів, принцип пріоритетності інформації про грошові потоки.

The article examines the essence of budgeting as a management technology, the purpose of which is to support enterprise management in achieving strategic and operational goals. In the conditions of an uncertain and unpredictable environment, budgets are used to control and analyze the financial situation, identify certain shortcomings in the work of enterprises, and minimize potential future risks. The importance of budgeting is considered through the prism of its functions, which include: analytical, resource distribution, communication, coordination, participative, motivational, control, corrective. Interrelationship of these functions with management functions brings significant advantages to the enterprise. Budgets provide an opportunity to optimize costs, investments and cash flows, to rationally allocate limited resources, to determine the need for external financing, to

tie the motivation of employees to the results of the units' work. Two groups of budgeting deficiencies are identified. The first group includes the disadvantages of budgeting as a management technology: high labor intensity and cost; low adaptability to the modern dynamic environment; limitation of employee initiative; emphasis on cost reduction rather than value creation. The second group of shortcomings is related to the organization and implementation of budgeting at enterprises. They consist in the absence of a relationship between budgeting and the company's development strategy, the annual periodicity of developing and updating budgets, the manipulation of department managers in the direction of deliberately reducing revenues and overstating costs. It is noted that the shortcomings inherent in the budgeting process and associated with its implementation in the enterprise management system can be largely eliminated by the application of relevant principles. The principles of budgeting depending on the operating conditions of enterprises are divided into two groups: principles in conditions of a stable environment and principles in conditions of an unstable environment. The principles of budgeting, which take into account the possibility of changes in external factors, include the principle of flexibility, the principle of taking into account risks, the principle of optimality of the choice of budgeting methods, the principle of minimizing budget periods, the principle of prioritizing information about cash flows.

Ключові слова: бюджетування, функції, переваги, недоліки, принципи.
Key words: budgeting, functions, advantages, disadvantages, principles.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні економіка України переживає надзвичайно важкі часи, тому одна з найважливіших характеристик усіх підприємств — досягнення фінансової стабільності. У складних і динамічних умовах підприємства повинні орієнтуватись, як на зміни у зовнішньому середовищі, так і нарощувати свій внутрішній потенціал. Тому необхідним стає впровадження нових методів управління фінансами підприємств, а також удосконалення системи управління діяльністю підприємств. Саме одним з таких нових методів є бюджетування, яке полягає у плануванні майбутньої діяльності підприємства шляхом формування системи бюджетів. Необхідність впровадження бюджетування на підприємствах підтверджується і тим, що даний метод забезпечує кількісний аналіз фінансового планування та контроль за його виконанням. В умовах невизначеності і непередбачуваності зовнішнього середовища бюджетування, як ефективний інструмент прийняття управлінських рішень, дозволяє виявляти певні недоліки у роботі підприємств, своєчасно реагувати на зміни внутрішніх та зовнішніх факторів, мінімізувати потенційні майбутні ризики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо розкриття сутності та особливостей бюджетування на підприємстві досліджувались такими зарубіжними науковцями як Дж. Шим, Дж. Сігел, Р. Рікардз, Дж. Росанас, М. Норковський, А. Знішчоль. Вони зробили значний внесок у дослідження нового методу планування і контролю фінансових ресурсів на під-

приємстві. Варто зазначити, що серед вітчизняних науковців даному питанню присвятили свої праці Л. Батенко, В. Величко, В. Догадайло, Б. Засадний, Н. Овсюк, В. Пасенко, А. Руснак, Ю. Савка, С. Поліщук, О. Терещенко та інші.

Попри велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, присвячених питанню бюджетування на підприємствах, даний метод потребує ще вдосконалення та подальшого вивчення. Варто більш детально вивчити напрямки вдосконалення методу бюджетування підприємств, його недоліки та напрями їх усунення. Також потребують поглибленого вивчення питання інтеграції процесу бюджетування в систему управління сучасних підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної роботи є дослідження основних аспектів бюджетування діяльності підприємства та узагальнення ролі бюджетування як методу вдосконалення системи управління підприємствами. У результаті даного дослідження будуть розкриті функції бюджетування та їх роль в системі управління діяльності підприємств, а також висвітлено його переваги, недоліки і принципи на сучасному етапі розвитку економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній день бюджетування підприємств набуває все більшого значення. Зовнішнє середовище їх функціонування характеризується турбулентністю, тобто високим ступенем невизначеності і непередбачу-

ваності змін [1, с. 54]. Підприємства в таких умовах зацікавлені у своїй фінансовій стабільності та загалом ефективності функціонування. Задля цього потрібен контроль фінансового стану, постійний аналіз, виявлення певних недоліків у роботі підприємств, а також прогноз на майбутнє. Одним з ефективних методів, який дозволяє мінімізувати потенційні майбутні ризики, є бюджетування.

Існує багато підходів до визначення поняття бюджетування. Перш за все обгрунтуємо поняття бюджету. Бюджет компанії — докладний план, що включає в себе всі статті доходів і витрат, грошових потоків за певний період часу. Іншими словами, бюджет є кількісним вираженням плану і розглядається як економічний прогноз для досягнення низки поставлених цілей підприємства. За кожну статтю бюджету має призначатися відповідальна особа. В умовах високої конкуренції практично у всіх сферах, і з урахуванням нестабільної економічної ситуації дане питання є надзвичайно актуальним [2].

Бюджет формується за допомогою процесів бюджетування. Під цим терміном можна розуміти процедури підготовки бюджету і здійснення контролю за його виконанням [3, с. 16]. Основною метою бюджетування є підтримка менеджменту в досягненні стратегічних цілей підприємства, а також планування і контроль операційних заходів [4, с. 62]. Варто зазначити, що бюджетування не є просто технічним процесом складання і контролю бюджетів, а управлінською технологією, яка дає змогу пов'язати діяльність підприємства з його стратегічними цілями [5, с. 53].

Сутність бюджетування розкривається глибше через його функції (табл. 1). Науковці визначають різний їх перелік. Наприклад, Б. Засадний, А. Ткаченко вважають, що бюджетування, як складова частина планування діяльності підприємства, виконує такі функції:

- формування порівняльної інформації для керівництва підприємства та його структурних підрозділів про економічний стан;
- уникнення потенційних ризиків діяльності підприємства в майбутньому;
- регулярне координування роботи менеджерів підприємства;
- визначення оцінки результатів діяльності підприємства;
- контроль над діяльністю підприємства [6, с. 33].

В. Величко наводить такі основні функції бюджетування:

- регулювання фінансових компетенцій (визначення потреби у фінансових ресурсах, необхідних для досягнення поставлених цілей окремими підрозділами підприємства);
- прогнозування — в бюджетах знаходять свій фінансовий вираз майбутні операції підприємства;
- координація — наявні та мобілізовані фінансові ресурси повинні спрямовуватися на досягнення цілей, визначених у стратегії розвитку підприємства;
- мотивація — виконання бюджетних показників є критерієм ефективності діяльності окремих осіб, структурних підрозділів тощо [7, с. 12].

С. Поліщук вважає оптимальним для бюджетування такий набір функцій: стратегічного цілевстановлення, планування, координація підрозділів, контроль і

аналіз поточної діяльності, стимулювання працівників, розподілу ресурсів [8, с. 52]. С. Цюлковська виділяє такі основні функції бюджетування: прогнозування результатів діяльності; розподіл ресурсів; координація діяльності; авторизація; оцінка результатів діяльності; мотивація персоналу; аналіз і контроль ефективності діяльності [9, с. 71].

Узагальнення різних підходів до класифікації функцій бюджетування надало можливість сформулювати такий їх перелік: аналітична, ресурсно-розподільча, комунікаційна, координаційна, партисипативна, мотиваційна, контрольна, коригувальна.

Аналітична функція передбачає встановлення завдань для структурних підрозділів таким чином, щоб орієнтувати їх на досягнення перспективних результатів [9, с. 70]. Суть бюджетування — перетворення стратегічних цілей на оперативні цілі. Тому першим кроком у бюджетуванні є визначення загальних або стратегічних цілей та стратегій бізнесу, які потім перетворюються на конкретні довгострокові цілі, річні бюджети та операційні плани [10, с. 2]. Таким чином, бюджетування вимагає стратегічної орієнтації підприємства, економічного аналізу підприємства та його середовища, аналізу взаємозв'язків між різними сферами діяльності, передбачення потенційних загроз, прогнозування конкурентоспроможності та фінансового стану підприємства на довгострокову перспективу.

Ресурсно-розподільча функція прямо впливає з попередньої. Стратегічна орієнтація підприємства, планування довгострокових і оперативних цілей вимагають раціонального планування і розподілу ресурсів, необхідних для їх досягнення. Обмежена кількість ресурсів змушує менеджмент підприємства до оптимізації витрат і грошових потоків.

Комунікаційна функція пов'язана з передачею інформації на нижчі рівні управління (до центрів відповідальності), щоб довести до відома менеджерів наміри та цілі компанії, а також призначити завдання для них [11]. Тобто бюджети допомагають делегувати відповідальність керівникам центрів, отримувати ними інформацію про те, за що вони відповідають і що вони контролюють.

Зворотній зв'язок формується при наданні керівниками центрів відповідальності інформації у вигляді звітів про виконання бюджетів керівникам вищого організаційного рівнів, відповідальним за головний бюджет. Створена таким чином інформаційна база дає змогу оцінити результати діяльності центрів відповідальності та визначити ефективність всього підприємства [11].

Координаційна функція бюджетування передбачає узгодження окремих бюджетів і дій різних підрозділів, бізнес-одиниць для досягнення загальних цілей розвитку підприємства.

Партисипативна функція передбачає залучення працівників до процесу формування бюджетів. Участь центрів відповідальності в основних процесах встановлення бюджетів створює мотиваційний вплив на продуктивність працівників.

Встановлення чітких, зрозумілих, справедливих та реально досяжних цілей при формуванні бюджетів захоплює менеджерів і працівників до виконання бюджет-

Рис. 1. Взаємозв'язок функцій бюджетування з функціями управління

них завдань, а, отже, і в результатах діяльності підприємства, чим забезпечується мотиваційна функція.

У рамках системи бюджетування здійснюється постійний контроль виконання бюджетних завдань центрами відповідальності, відхилень фактично досягнутих результатів від запланованих, а також причин, через які виникли такі відхилення. Контрольна функція є найважливішою у процесі бюджетування. Систематичний аналіз дозволяє проводити оцінку ефективності роботи підрозділів, своєчасно коректувати бюджети і траєкторію розвитку підприємства.

Коригувальна функція полягає у виявленні негативних відхилень результатів від запланованих, встановлення їх значущості та причин, що зумовили їх появу. Визначення дій щодо виправлення відхилень, які виникли, тобто коригування бюджетів, необхідно проводити, щоб відповідальні менеджери не наражалися на неконтрольований ризик [12].

Співставлення зазначених функцій з основними функціями менеджменту показує роль бюджетування в управлінні сучасними підприємствами (рис. 1).

Участь бюджетування у виконанні всіх основних функцій управління приносить цьому процесу значні переваги, а саме:

- сприяння довгостроковому успіху бізнесу за рахунок розроблення стратегічних цілей та їх трансформації в оперативні;
- аналіз загроз і можливостей, якими може скористатися бізнес;
- оптимізація витрат, інвестицій і грошових потоків;
- раціональний розподіл обмежених ресурсів;

- визначення потреб у зовнішньому фінансуванні;
- виявлення та аналіз вузьких місць, які гальмують бізнес;
- делегування відповідальності керівникам підрозділів;
- сприяння координації та інтеграції різних відділів;
- прив'язка мотивації працівників до результатів роботи підрозділів;
- регулярна оцінка і контроль результатів роботи підрозділів.

Незважаючи на позитивні сторони процесу бюджетування, воно не позбавлене недоліків. Недоліки бюджетування, можна, на нашу думку, поділити на дві основні групи. Перша група — недоліки бюджетування, як управлінської технології. Друга група недоліків пов'язана з організацією і впровадженням бюджетування.

До недоліків першої групи більшість авторів відносить велику трудомісткість і витратність, низьку адаптивність до сучасного динамічного середовища, обмеження ініціативи працівників, акцентування на зниженні витрат, а не створенні вартості [6, с. 36; 13, с. 9]. Друга група недоліків полягає у відсутності взаємозв'язку між бюджетуванням та стратегією розвитку підприємства, річної періодичності розроблення та оновлення бюджетів, маніпуляції менеджерів підрозділів у напрямку невмісного зменшення доходів і завищення витрат [13, с. 10; 14, с. 118, 15, с. 902].

Однак, слід погодитися з твердженням науковців, що проблеми використання бюджетування спричинені насамперед неправильним його використанням, як інстру-

менту управління, або недосконалим менеджментом підприємств [16]. Значною мірою проблеми і недоліки запровадження системи бюджетування на сучасних підприємствах можна пов'язати з порушенням принципів бюджетування. Найпоширенішими принципами бюджетування, що приводяться в науковій літературі, є повнота, інтеграція, послідовність, періодичність, збалансованість, безперервність, уніфікованість та порівнянність, прозорість, економічність, гнучкість, врахування ризиків.

Відповідно до принципу повноти бюджет повинен охоплювати всі операції підприємства, що впливають на його фінансові результати та рух грошових коштів. Застосування цього принципу сприятиме підвищенню контролю за понесеними витратами і доходами, а також раціональному управлінню ресурсами компанії [11].

Принцип інтеграції випливає з необхідності тісного взаємозв'язку та усунення суперечності між різними видами бюджетів, а також узгодження стратегії підприємства з оперативними планами. Бюджети окремих центрів відповідальності повинні складатися з урахуванням можливості їх зведення в єдиний консолідований бюджет таким чином, щоб він сприймався як цілісна структура, представлена у формі єдиного документа [11; 17, с. 139].

Відповідно до принципу послідовності бюджет складається відповідно до прийнятої облікової політики підприємства. Дотриманням цього принципу забезпечується єдність методичних підходів до порівняння фактичних і планових показників доходів та витрат.

Принцип періодичності передбачає складання бюджетів на визначені часові періоди з однаковим проміжком часу (рік, квартал, місяць). Тривалість цих періодів визначається специфікою організації фінансової діяльності підприємства та потребами корпоративного управління.

Принцип збалансованості передбачає забезпеченість запланованих бюджетних заходів необхідними фінансовими ресурсами, а також отримання позитивного фінансового результату — прибутку.

Відповідно до принципу безперервності процедури бюджетного планування, контролю та коригування повинні здійснюватися постійно з урахуванням довго- і короткострокових цілей. Безперервний контроль, аналіз та коригування бюджетів відповідно до прийнятих на підприємстві методологічних правил дозволяє виявляти тенденції діяльності компанії, що значно спрощує процеси прогнозування і бюджетування [18].

Принцип уніфікованості та порівнянності передбачає, що усі бюджетні форми, алгоритми розрахунків та використовувані методики є уніфікованими та обов'язковими для всіх учасників бюджетного процесу. Також прогнозні дані, які відображаються в бюджетних таблицях, повинні бути ідентичні відомостям, що відображаються в бухгалтерських реєстрах. Такий підхід не тільки значно полегшує процес складання бюджету, а й дозволяє досить оперативно здійснювати аналіз його виконання, не створюючи при цьому додаткових інформаційних потоків.

Рис. 2. Принципи бюджетування в умовах стабільного і нестабільного середовища

Відповідно до принципу прозорості бюджети повинні складатися так, щоб усі задіяні у їх виконанні особи були проінформовані про завдання, які перед ними ставляться, й мали стимули до їх виконання [17, с. 139].

Принцип економічності полягає у тому, що витрати на бюджетування не повинні перевищувати економічних вигід від бюджету, як інструменту планування та контролю [19, с. 206]. Виконання цього принципу може забезпечуватися ефективною методологією бюджетування та організацією бюджетного процесу.

Дотримання принципу гнучкості передбачає можливість коригування бюджетів при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов діяльності підприємства. Регулярний перегляд витрат і доходів дозволяє виявляти "вузькі місця" і потенційні можливості в діяльності підприємств, підвищити ефективність бюджетування.

Щоб оцінити ймовірність втрат, зумовлених розвитком подій у непередбаченому варіанті, потрібно, перш за все, виявити всі можливі фактори ризику, які властиві взагалі господарській або виробничо-комерційній діяльності. Крім того, необхідно здійснювати ранжування факторів ризиків за важливістю впливу на діяльність конкретного підприємства. Це підтверджує важливість принципу врахування ризиків при складанні бюджетів [20, с. 83].

З усіх перерахованих принципів лише два останні враховують можливість зміни факторів зовнішнього середовища. Тому доцільно дану групу доповнити такими принципами, як принцип оптимальності вибору методів бюджетування, принцип мінімізації бюджетних періодів, принцип пріоритетності інформації про грошові потоки (рис. 2).

Невизначеність і нестабільність умов функціонування підприємств вимагає вибору методів бюджетування, спрямованих на підвищення ефективності управління витратами. До прогресивних методів планування, що дозволяють скоротити неефективні витрати, можна віднести бюджетування на нульовій основі і бюджетування на основі бізнес-процесів.

Необхідність принципу мінімізації бюджетних періодів зумовлена тим, що традиційно річний період бюджетування в умовах динамічних змін зовнішнього середовища є неефективним. Скорочення бюджетного періоду в умовах постійно мінливої ситуації на ринку дозволяє підприємству своєчасно реагувати на несприятливі умови, виявляти потенційні можливості.

Оцінка ліквідності і платоспроможності підприємства, прийняття рішення про залучення додаткового фінансування здійснюється на підставі даних бюджет руху грошових коштів. З цього випливає важливість принципу пріоритетності інформації про грошові потоки.

ВИСНОВКИ

Процес бюджетування є управлінською технологією, метою якої є підтримка менеджменту підприємства в досягненні стратегічних та оперативних цілей. Сутність бюджетування розкривається в його функціях: аналітичній, ресурсно-розподільчій, комунікаційній, координаційній, партисипативній, мотиваційній, контрольній, коригувальній. Виконання цих функцій підкреслює важливість процесу бюджетування, як інструменту управління, і приносить підприємству значні переваги. Недоліки, які притаманні процесу бюджетування та пов'язані з його імплементацією в систему управління підприємством, значною мірою можна нівелювати застосуванням відповідних принципів. Принципи бюджетування залежно від умов функціонування підприємств можна поділити на дві групи: принципи в умовах стабільного середовища і принципи в умовах нестабільного середовища. До принципів, що враховують можливість зміни факторів зовнішнього середовища, доцільно віднести принцип гнучкості, принцип врахування фінансових ризиків, принцип оптимальності вибору методів бюджетування, принцип мінімізації бюджетних періодів, принцип пріоритетності інформації про грошові потоки.

Література:

1. Фінанси бізнесу: навч. посіб. / Н. С. Ситник та ін.; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: Априорі, 2019. 432 с.
2. Петрова К. Бюджет компанії: навіщо потрібно його складати, і на що звернути особливу увагу? URL: <https://fibi.tech/news/robota/byudzheth-kompaniyi-navisho-potribno-jogo-skladati-i-na-sho-zvernuti-osoblivu-uvagu> (дата звернення: 16.10.2022).
3. Основи бюджетування: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л. П. Батенко та ін.; за заг. ред. Л. П. Батенко. Київ: КНЕУ, 2010. 202 с.
4. Rickards R. C. Beyond Budgeting: Boon or Boondoggle? Investment Management and Financial Innovations. Investment Management and Financial Innovations. 2006. Vol. 3. Iss. 2. P. 62—76.
5. Догадайло Я.В. Теоретичні основи бюджетування на підприємстві / Эффективные подходы к разви-

тию предприятий отраслей, комплексов. В 3 книгах. К 2.: монография. [авт. кол.: Агеева Т.Ю., Аракелова И.В., Бабкина И.П. и др.]. Одесса: КУПРИЕНКО С.В. 2013. С. 46—63.

6. Засадний Б. А., Ткаченко А. В. Система бюджетування як провідна ланка фінансового планування бізнес-процесів підприємства. Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Сер: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2021. № 35. С. 33-37.

7. Величко В. В. Конспект лекцій з дисципліни "Економічне управління підприємством" (для студентів усіх форм навчання спеціальності 051 "Економіка"). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 41 с.

8. Поліщук С. В. Аналіз підходів до організації бюджетування. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 1. С. 48—56.

9. Ціолковська С. І. Функції менеджменту та бюджетування в зовнішньоекономічній діяльності підприємств агробізнесу. Бізнес Інформ. 2018. № 10. С. 69—74.

10. Shim J. K., Siegel J. G. Budgeting Basics and Beyond. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. 2005. 414 p.

11. Norkowski M. Budzetowanie w kontekście jego wielopłaszczyznowej krytyki i osiągnięć nurtu beyond budgeting. Praca doktorska Wrocław. 2014. 258 s. URL: https://wir.ue.wroc.pl/docstore/download/WUT7d-7f86bef8db428aab67f1d34c40a68c/Norkowski_M_Budzetowanie_W_Kontekscie_Jego_Wieloplaszczyznowej_Krytyki.pdf (дата звернення: 16.10.2022).

12. Клевець О. Контроль бюджетування: функції, етапи та методи. URL: <https://finacademy.net/materials/article/kontrol-byudzhetrovaniya-funkcii-etapy-i-metody-ua> (дата звернення: 16.10.2022).

13. Zniszczol A. Konceptcja Beyond Budgeting, jako alternatywa dla tradycyjnego budzetowania. Journal of Modern Management Process. 2016. Vol. 1. No. 1. P. 8—17.

14. Овсюк Н. В., Моторна О. С. Особливості побудови системи бюджетування на сучасних підприємствах. Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). С. 900—903.

15. Пасенко В. В. Пастернак Я. П. Бюджетування як інструмент управління ресурсами в системі бухгалтерського обліку підприємств. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 65. С. 117—121.

16. Rosanas J. M. Budgeting beyond budgeting. IESE Research Papers. 2016. WP-1139-E. URL: <https://media.iese.edu/research/pdfs/WP-1139-E.pdf> (дата звернення: 16.10.2022).

17. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 554 с.

18. Нестеренко Е. Бюджетирование деятельности предприятия: цели, задачи и основные принципы. URL: <https://finacademy.net/materials/article/byudzhetrovanie-na-predpriyatii> (дата звернення: 16.10.2022).

19. Руснак А. В. Петренко В. С. Карнаушенко А. С. Аналіз фундаментальних методів бюджетування з метою розроблення організаційної бюджетної політики. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 203—207.

20. Савка Ю. В. Контекст та робочі принципи бюджетування як технології управління. Науковий вісник

Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2016. Вип. 18. Част. 2. С. 81—84.

References:

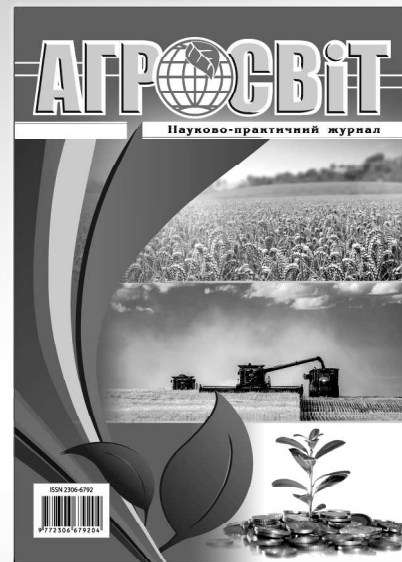
1. Sytnyk, N. S. (2019), *Finansy biznesu [Business finance]*, Apriori, L'viv, Ukraine.
2. Petrova, K. (2021), "The company's budget: why it is necessary to make it, and what to pay special attention to?", available at: <https://fibi.tech/news/robota/byudzh-et-kompaniyi-navisho-potribno-jogo-skladati-i-nasho-zvernuti-osoblivu-uvagu> (Accessed 16 October 2022).
3. Batenko, L. P. (2010), *Osnovy byudzhetuвання [Budgeting basics]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Rickards, R. C. (2006), "Beyond Budgeting: Boon or Boondoggle?", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 3, iss. 2, pp. 62—76.
5. Dohadajlo, Ya. (2013), "Theoretical basis of budgeting at the enterprise", *Effektyvnye podkhody k razvytyiu predpriyatij otraslej, kompleksov. V 3 knyakh [Effective approaches to the development of enterprises in industries and complexes. In 3 books]*, KUPRYENKO S.V., Odesa, Ukraine, vol. 2, pp. 46—63.
6. Zasadnyj, B. A. and Tkachenko, A. V. (2021), "Budgeting system as the leading link of financial planning of business processes of the enterprise", *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, vol. 35, pp. 33—37.
7. Velychko, V. V. (2018), "Ekonomichne upravlinnia pidpriemstvom" [Economic management of the enterprise], O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv Ukraine.
8. Polischuk, S. V. (2013), "Analysis of approaches to budgeting organization", *Foreign trade: economics, finance, law*, vol. 1, pp. 48—56.
9. Tsiolkovska, S. I. (2018), "The functions of management and budgeting in foreign economic activity of agribusiness enterprises", *Business Inform*, vol. 10, pp. 69—74.
10. Shim, J. K. and Siegel, J. G. (2005), *Budgeting Basics and Beyond*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, USA.
11. Norkowski, M. (2014), "Budgeting in the context of its multifaceted criticism and achievements of the beyond budgeting trend", Wroclaw, Poland, available at: https://wir.ue.wroc.pl/docstore/download/WUT7d-7f86bef8db428aab67f1d34c40a68c/Norkowski_M_-Budzetowanie_W_Kontekscie_Jego_Wieloplaszczykowej_Krytyki.pdf (Accessed 16 October 2022).
12. Klevets', O. (2022), "Budgeting control: functions, stages and methods", available at: <https://finacademy.net/materials/article/kontrol-byudzh-etirovaniya-funkcii-etapy-i-metody-ua> (Accessed 16 October 2022).
13. Zniszczol, A. (2016), "Beyond Budgeting as an alternative to traditional budgeting", *Journal of Modern Management Process*, vol. 1, no. 1, pp. 8—17.
14. Ovsyuk, N. V. and Motorna, O. S. (2016), "Features of construction of budgeting at modern enterprises", *Young Scientist*, vol. 12.1 (40), pp. 900—903.
15. Pasenko, V. and Pasternak, Ya. (2021), "Budgeting as a tool for resource management in the accounting system of the enterprise", *Black sea economic studies*, vol. 65, pp. 117—121.
16. Rosanas, J. M. (2016). "Budgeting beyond budgeting", *IESE Research Papers*, available at: <https://media.iese.edu/research/pdfs/WP-1139-E.pdf> (Accessed 16 October 2022).
17. Tereschenko, O. O. (2003), *Finansova diial'nist' sub'ektiv hospodariuvannia [Financial activities of business entities]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
18. Nesterenko, K. (2020), "Budgeting the activities of the enterprise: goals, objectives and basic principles", available at: <https://finacademy.net/materials/article/byudzh-etirovanie-na-predpriyatii> (Accessed 16 October 2022).
19. Rusnak, A. V., Petrenko, V. S. and Karnausenko, A. S. (2018), "Budgeting fundamentals analysis for the purposes of organizational budgetary policy development", *Black sea economic studies*, vol. 633, pp. 203—207.
20. Savka, Yu. V. (2016), "Context and working principles of budgeting as management technology", *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, vol. 18, no. 2, pp. 81—84.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2023 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. М. Туряниця,
аспірант кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4294-198X>
Т. П. Юрочко,
к. держ. упр., доцент, завідувача кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9455-9141>
К. В. Балашов,
завідувач відділу комунікацій,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7820-4527>
О. П. Гульчій,
д. мед.н., професор, проєктор з науково-педагогічної роботи та міжнародного
співробітництва, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8283-8672>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.60

УПРАВЛІННЯ ВПЛИВАМИ ОСНОВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА БЕЗПЕЧНІСТЬ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

S. Turianytsia,
Postgraduate student, National University Kyiv-Mohyla Academy
T. Yurochko,
PhD in Public Administration, Head of the School of Public Health, National University Kyiv-Mohyla Academy
K. Balashov,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine
O. Hulchiy,
Doctor of Medical Sciences, Professor, Shupyk National Healthcare University of Ukraine

MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SERVICES IN HEALTHCARE FACILITIES OF THEIR IMPACT ON ENVIRONMENTAL SAFETY: INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті здійснено аналіз міжнародного досвіду використання і управління екологічними ресурсами в закладах охорони, який дозволив визначити три основні екологічні компоненти закладів охорони здоров'я (повітря, вода та відходи), які мають вплив як на здоров'я залучених осіб, так і на навколишнє середовище поза лікарнею. Показано, що управління цими ресурсами та відходами — це комплекс заходів з участю різних зацікавлених осіб (пацієнти, медичний та немедичний персонал лікарні, відвідувачі), щодо мінімізації їхнього негативного впливу. Ці заходи включають низку інструментів: оцінку, планування, впровадження, моніторинг, реагування тощо; врахування особливостей будівель, специфіки діяльності, фінансових можливостей; навчання та мотивація персоналу, їхнє розуміння та зацікавлення.

Отже, для країн, які розвиваються, в тому числі і України, управління екологічними ресурсами — це новий та перспективний напрямок в менеджменті. Незважаючи на гостроту та актуальність проблематики, що підтверджено аналізом міжнародних досліджень, існує низка невирішених питань:

— бракує комплексних досліджень, навіть в розвинених країнах, які б висвітлювали функціонування та вплив кількох екологічних компонентів ЗОЗ одразу;

— існує потреба в розробці алгоритмів та інструментів їх менеджменту.

Вивчення міжнародного досвіду вкрай важливе для України, оскільки дана тематика лише починає розвиватись в нашій державі, особливо в світлі світових тенденцій відповідального використання ресурсів, в тому числі з економічної точки зору. Саме тому дуже важливо враховувати ці питання в сучасній програмі реформування охорони здоров'я.

Environmental services management in healthcare facilities is an important component for ensuring the quality of medical care and allows for reducing the burden on the environment, the institutional economy, and the health of the persons involved (patients, attendants, and medical personnel).

The aim of this review was to study the international experience regarding the use and management of environmental resources in healthcare facilities and to outline the direction of further research in this area.

A review of studies was carried out, and made it possible to identify three main environmental components of healthcare facilities (air, water, and waste), which have an impact on both the health of the persons involved and the environment outside the hospital. It is shown that the management of these resources and waste is a complex of measures with the participation of various interested parties (patients, medical and non-medical staff of the hospital, and visitors). These measures include a range of tools: assessment, planning, implementation, monitoring, response, etc.; taking into account the characteristics of buildings, the specifics of activities, financial opportunities; staff training and motivation, their understanding and interest

For developing countries, including Ukraine, environmental resource management is a new and promising direction in management. Despite the acuteness and relevance of the problem, which is confirmed by the analysis of international studies, there are a number of unresolved issues:

— there is a lack of comprehensive studies, even in developed countries, that would highlight the functioning and impact of several environmental components at once;

— there is a need to develop algorithms and tools for their management.

The study of international experience is extremely important for Ukraine, as this topic is just beginning to develop in our country, especially in light of global trends in the responsible use of resources, including from an economic point of view. That is why it is very important to take these issues into account in the modern healthcare reform program.

Ключові слова: екологічні ресурси, якість повітря, водокористування в лікарні, лікарняні відходи, середовище лікарні, менеджмент закладу охорони здоров'я.

Key words: environmental resources, environmental services, air quality, water use in the hospital, hospital waste, hospital environment, management of the healthcare facility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Навколишнє середовище в закладах охорони здоров'я (ЗОЗ) змінюється, обумовлюючи зростання потреби в контролі за інфекціями, рівнями очищення, готовності до надзвичайних ситуацій та своєчасному реагуванні на різноманітні виклики. Для реалізації Цілей сталого розвитку, актуалізується необхідність у відповідальному ставленні до ресурсів навколишнього середовища, особливо в лікарняних закладах, як стратегічній, найбільш уразливій галузі та об'єкті особливої уваги.

Основними екологічними ресурсами в ЗОЗ є: повітря та вода. Окрема екологічна складова — поводження з відходами, і в цьому дослідженні вона буде включена в поняття "екологічні ресурси". Саме ці три фактори є чинниками безпечності навколишнього середовища, адже впливають як на розвиток та поширення внутрішньолікарняних інфекцій так і на зовнішнє природне середовище. Менеджмент цих ресурсів — це окремий і важливий напрямок діяльності керівника закладу; це комплекс заходів, інструментів і алгоритмів:

- врахування особливостей будівлі, специфіки діяльності, фінансових можливостей установи;
- оцінка, планування та впровадження моніторингу використання ресурсів;
- розробка алгоритмів реагування на зміни та надзвичайні ситуації;
- навчання та мотивація персоналу, поглиблення їхнього розуміння та зацікавленості;

— забезпечення безпечності навколишнього середовища;

— рутинна підтримка системи управління екологічними ресурсами.

Українська система охорони здоров'я знаходиться в перманентному стані впровадження змін, але проблема відповідального використання екологічних ресурсів та їх управління не було в фокусі попередніх програм реформування. Наразі йде мова про післявоєнне відновлення системи охорони здоров'я, в якій важливо приділити особливу увагу даному питанню. В цьому контексті, важливим є вивчення міжнародного досвіду щодо управління впливами основних екологічних факторів ЗОЗ з метою використання найкращих практик інших країн для України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Ціллю даної статті є: вивчити міжнародний досвід стосовно використання і управління екологічними ресурсами в закладах охорони та намітити напрямок власних подальших досліджень в цій царині.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи: аналіз опублікованих досліджень з системним підходом до огляду літератури: систематизація наявних наукових даних стосовно використання/впливу/управління екологічними ресурсами в ЗОЗ; аналіз та узагальнення отриманих даних, стосовно гіпотези, що ефективно управління основними екологічними ресур-

сами позитивно впливає на мікроклімат закладу охорони здоров'я, зменшує ризики поширення інфекцій та розвитку захворювань, знижує тягар на навколишнє природне середовище.

Критерії включення. Літературний пошук здійснено серед міжнародних публікацій, які були зосереджені на оцінці й аналізі трьох екологічних ресурсів закладів охорони здоров'я. Критеріями пошуку літератури були: "вплив екологічних чинників на здоров'я залучених осіб (пацієнти, відвідувачі, персонал закладу)"; "основні джерела та способи використання водних ресурсів в ЗОЗ", "забруднення води та її вплив на здоров'я і навколишнє середовище"; "підходи до оптимального управління безпечністю води"; "енергія, що використовується для очистки і кондиціонування повітря в ЗОЗ"; "вплив повітря на здоров'я та підходи до ефективного управління"; "кількісний та якісний склад відходів, що продукуються ЗОЗ"; "управління відходами та підходи до їх менеджменту в ЗОЗ".

Часовий період відібраних публікацій: 2018—2022рр., а також першоджерела, цитовані в цих публікаціях та опубліковані раніше обраного часового періоду, але важливі з точки зору аналізу проблематики.

Стратегія пошуку: Основними ресурсами пошуку публікацій були: Google Scholar, PubMed, Scopus, Web of Science за ключовими словами. Проаналізовано 20 джерел, які найповніше відповідали запиту, з Південної та Північної Америки, Європи, Азії та Австралії. Усі дослідження пов'язані з оглядом чи оцінкою впливу та використання в ЗОЗ трьох екологічних факторів: води, повітря та відходів. Акцент зроблено на потребах в цих ресурсах, інтенсивності їх використання, впливі на внутрішнє середовище закладів та залучених осіб (пацієнтів, працівників, відвідувачів) і варіантах їх управління.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Охорона здоров'я — чи не найвразливіша соціальна сфера, зважаючи на важливість її діяльності, особливості її споживачів, концентрації можливих небезпек та вартість надання послуг. Останнє багато в чому залежить від ефективності управління, в тому числі раціонального використання ресурсів. В середньому сектор охорони здоров'я складає вагомий частину в економіках розвинутих країн, особливо в контексті використання ресурсів.

Заклади охорони здоров'я в процесі діяльності споживають значну кількість ресурсів (повітря, вода, відходи). Нижче більш детально зупинимось на кожному з них.

В міжнародних публікаціях, енергію, затрачену на потреби лікарень, часто ілюструють в еквіваленті парникових газів, переважно CO_2 . Наприклад в Англії та Сполучених Штатах Америки викиди парникових газів, пов'язані із галуззю ОЗ, становлять відповідно 3% та 8% від загальних національних викидів [1]. В США, річна витрата енергії на послуги галузі охорони здоров'я складає 73млрд кВт-год електроенергії. Національна служба охорони здоров'я Великобританії показує, що госпіталізація одного пацієнта супроводжується викидами в навколишнє середовище в еквіваленті 380 кг CO_2 , один день госпіталізації — 80 кг CO_2 і 50 кг CO_2 — один амбулаторний прийом [2].

Першим ресурсом, який буде розглянутий в цьому огляді, буде вода, рівні використання якої можуть сягати 1% від загальних витрат міста [3]. Окрім економічного використання води, як ресурсу, власне споживання її для різних потреб в закладах охорони здоров'я може впливати на організм людини. Так, дезінфекція води значно збільшує її витрати, проте сприяє зниженню ризику розповсюдження бактерій, таких як *Legionella Pneumophila* [4]. Ця бактерія може бути присутня в градирнях, водопровідних мережах і обладнанні для продукції гарячої води, головним чином у осадах, де процеси стратифікації води сприяють її поширенню [5]. Типовими сферами використання води в ЗОЗ є: гаряча побутова вода і холодна вода для споживання людьми; лікувальні басейни, діаліз та інші процедури медичного спрямування; кухні; прибирання; пральні; кондиціонування повітря; градирні; зрошення чи полив зелених насаджень, тощо. Водокористування в цих напрямках може коливатись в залежності від місця розташування, типу лікарні, дати будівництва, кількості персоналу та пацієнтів, додаткових послуг і доступних зелених зон [6]. Європейські лікарні споживають в середньому від 182,5 до 365 м³ води в перерахунку на ліжко. У США ці величини коливаються від 109,5 до 552,61 м³/ліжко, а у Великобританії — від 193,45 до 415,37 м³/ліжко. У Німеччині середнє споживання становить 166,26 м³/ліжко, досягаючи максимуму 247,84 м³/ліжко. В Іспанії — 195 м³/ліжко. Канадські дослідження вказують на навіть вищі показники — між 328,5 і 657 м³/ліжко. На Кубі споживання води лікарнею було оцінено в 294 м³/ліжко. Мексиканський інститут водних технологій звітує про 292 м³/ліжко, тоді як Панамериканська організація охорони здоров'я повідомляє про рівень у 164,25 м³/ліжко. Річне споживання ГВП на одне ліжко в лікарнях коливається від 29,2 до 47,45 м³/ліжко в Європі і від 36,5 до 54,75 м³/ліжко в США. У Греції цей показник коливається між 32,85 і 43,8 м³/ліжко [7].

Дослідження австралійських вчених [3] показали, що найбільше використання води припадає на наступні заходи: гігієна (миття, прибирання), санітарія (змивання відходів у каналізацію), прийом їжі (пиття, приготування їжі), процеси очищення, дезобробки, стерилізації, прання, нагрівання, охолодження, фільтрація та пом'якшення води, а також зрошення (декоративні сади та газони, полив). При цьому для гігієни використовується від 20 до 40% загального споживання, на санітарію припадає 15—30%, для інших процесів (стерилізатори, лабораторії та охолодження) і для приготування їжі (кухня) використовується ще 15—40% і 5—25% води відповідно.

Важливим напрямом є також і проблема відходів в ЗОЗ, особливо в країнах що розвиваються. Причинами цього є: нерівномірність кількості утворення відходів, різноманітність підходів та інструментів до управління (сортування, збір, зберігання, утилізація, тощо), низький рівень обізнаності та навченості персоналу, недостатність чи обмеженість засобів захисту, порушення норм при виконанні заходів, тощо [8]. В лікарнях будь якого типу, більшість (75—90%) відходів є такими, які не становлять небезпеки ні для навколишнього середовища, ні для людини, проте решта (10—25%) є так званими "небезпечними" відходами (НВ), які потребують

особливої уваги керівництва закладів. Це наприклад: гострі предмети, інфекційні відходи, фармацевтичні (включаючи цитотоксичні), радіоактивні, токсичні або генотоксичні елементи. Інфекційні відходи можуть бути умовно розділені на відходи, забруднені кров'ю або іншими рідинами організму чи мікроорганізмами. Небезпечні хімічні відходи включають галогеновані та негалогеновані розчинники, дезінфікуючі засоби, токсичні метали, такі як ртуть, та інші органічні та неорганічні хімічні речовини [9].

Цікавим є те, що більше утворення небезпечних відходів спостерігається в країнах з високим рівнем економічного розвитку, в порівнянні з менш розвиненими. Так наприклад, при середніх утвореннях сміття без прив'язки до класів небезпечності та рівня економічного розвитку, заклади ОЗ накопичують 14,97 кг/ліжка/день, або 5,9 мільйонів тонн відходів/рік. При цьому в розвинутих країнах фіксується середній рівень утворення небезпечних відходів у кількості 0,5 кг/ліжка/день, а у країнах з низьким рівнем доходу — до 0,2 кг/ліжка/день [10]. Основну частку такого сміття складають матеріали одноразового використання. З одного боку вони знижують вплив небезпечних факторів, особливо інфекцій, а з іншого створюють додаткове навантаження на ЗОЗ, комунальні служби та навколишнє середовище, і як наслідок здоров'я людей.

Дослідження Маркус Мол та співавторів [11], показало, що якісний склад небезпечних відходів суттєво не відрізняються за типом власності (приватні/державні ЗОЗ), проте кількісно рівень утворення НВ в приватних лікарнях є значно вищими, ніж у державних. Такі дані можуть свідчити про відмінності в системах управління в поєднанні з більшою кількістю фінансових ресурсів приватних лікарень. Ще одну цікаву залежність відзначили Олівія Маамарі та співавт. в своїй роботі [12], а саме зв'язок між кількістю накопиченого сміття в ЗОЗ Лівану та періодом року, відмітивши три "піки" в червні, липні та грудні.

Як уже не раз було зазначено вище, середовище ЗОЗ — це комбінація підвищеної концентрації специфічних речовин хімічного, бактеріологічного та вірусного походження, людей з низькими опірними функціями (пацієнтів чи клієнтів) та персоналу, який перебуває в таких умовах тривалий час. Саме тому третій елемент нашого огляду, а саме поняття "якості повітря в приміщенні" та його покращення, як однієї з цілей сталого розвитку ООН (Організація Об'єднаних Націй), потребує все більшої уваги керівників лікувальних закладів. Проте варто зазначити, що досліджень якості повітря в лікарнях є значно менше, ніж схожих досліджень в приміщеннях будинків, шкіл, тощо.

Огляд літератури [13] показав, що найбільше досліджень якості повітря в галузі охорони здоров'я здійснено в Ірані і Китаї (20% і 16% відповідно). Переважна їх більшість (91%) проводилась в стаціонарах, та зосереджувалася на таких параметрах: фізико-хімічних; проектування та обслуговування інфраструктури; заходах контролю навколишнього середовища (температура та відносна вологість, CO_2 , тверді частинки) та мікробіологічного забруднення. Наразі в полє зору дослідників рідко потрапляє проблематика утворення вторинних забрудників, та оцінка ризику їх впли-

ву. Окрім цього, червоною стрічкою проходить інформація про недотримання рекомендацій ВООЗ щодо якості повітря в приміщеннях.

Щоб детальніше заглибитись в проблематику управління якістю повітря, варто розділити джерела забруднення повітря ЗОЗ на біологічні та хімічні.

Хімічна контамінація може виникнути в процесі застосування засобів очищення, дезінфекції та стерилізації (з вмістом етиленоксиду, глутарового альдегіду, формальдегіду і спиртів), через використання хімічних речовин в медичних, будівельних та оздоблювальних матеріалах та меблях. Забруднення різного типу приміщень лікарень може різнитись як за концентраціями, так і за типами речовин, які забруднюють повітря. Дослідження Раутанен та співавтор. описало випадок, де понад 40% персоналу лікарні страждали від шкірних реакцій, понад 50% мали симптоми подразнення верхніх дихальних шляхів і 25% страждали від головного болю, при повітрообміні 5,51л/год. В процесі аналізу причин було виявлено високі рівні 2-етил-1-гексанолу та аліфатичних вуглеводнів [14]. Інший приклад проілюстровано в статті Чанк Бенг, де описано різницю в концентраціях CO_2 , загальних летких органічних речовин (ЛОР), $\text{PM}_{2,5}$, NO_2 , озону в процедурних та загальних зонах ендоскопічного відділення госпіталю Chuncheon Sacred Heart. Концентрації даних речовин у повітрі внутрішнього середовища була вищою, ніж у повітрі поза вказаними приміщеннями. Однією з причин даної розбіжності, був обмежений рух повітря через закриті двері до процедурного кабінету, а також кількість процедур. В зоні дезінфекції та очищення обладнання фіксувався найвищий середній рівень CO_2 , $\text{PM}_{2,5}$, NO_2 та озону, саме там використовувалась більша кількість хімічних миючих засобів [15].

Біологічне забруднення повітря закладу ОЗ виникає внаслідок розповсюдження мікробіологічних патогенів, що потенційно може викликати внутрішньолікарняні інфекції [16]. В цьому аспекті вчені акцентують увагу на грибкових інфекціях, рівень поширеності яких зріс за останні роки. Вплив мікробіологічних забруднювачів, таких як цвіль, ендотоксини та мікотоксини, особливо небезпечні для пацієнтів з груп ризику та ослабленим хворобою імунітетом, через їхні алергенні, інфекційні, запальні чи токсиногенні властивості. Окрім пацієнтів, медичні працівники також піддаються впливу бактеріальних факторів ризику на робочому місці. Цікавим є той факт, що найбільше видів грибків виявляється в приміщеннях загального користування лікарні (18,3%) та в палатах (16,8%). Інші локації, такі як клінічні відділення, відділення невідкладної допомоги, пологові палати, операційні та лабораторії також піддані зараженню та зазначені тут в порядку від місць з найбільшою концентрацією до найменшої. Що ж до джерел біологічного забруднення, то вчені виділили наступні: системи опалення, охолодження, вентиляції та кондиціонування повітря (HVAC), а також власне людей (пацієнти, відвідувачі, працівники) [17].

Вище ми розглянули найбільш актуальні чинники, що створюють небезпеки для навколишнього середовища та людей і потребують відповідних управлінських алгоритмів рішень щодо мінімізації ризиків.

Оскільки лікувальні процедури та догляд за пацієнтами є головними пріоритетами, лікарні часто будуються без урахування принципів збереження ресурсів, а отже існує потенціал в удосконаленні та раціональному управлінні в цій царині. Ми маємо доступ до інформації про справді дієві та ефективні практики управління водними ресурсами, якістю повітря та поводженням з відходами з різних куточків планети. Наприклад, в Університеті штату Вашингтон була реалізована програма збереження води, яка включала впровадження низки водозберігаючих технологій, а саме: модернізацію градирні; ремонт обладнання; безводні пісуари; туалети з низьким потоком води; заміну вакуумних насосів з водним охолодженням на насоси з повітряним охолодженням; водоекономні пральні машини та модернізацію стерилізаторів. Найбільш суттєвою та економічно ефективною модернізацією в цьому прикладі стало встановлення пристроїв для економії води на стерилізаторах [18], наприклад вибір типу крану, на етапі монтажу чи ремонту. Досліджуючи три види кранів (автоматичний-сенсорний, ліктьовий та ніжний) в хірургічних відділеннях, Джонс [19] показав, що при стандартному п'ятихвилинному вмиванні, кран з ніжною педаллю вмивання-вимикання допомагає зменшити споживання води в 3 рази. Для відділень з високими потребами в водних ресурсах, наприклад діалізу, де споживання води може коливатись від 120 до 800 літрів за процедуру може використовуватись повторно в якості води для санітарних потреб [1]. В свою чергу воду, яка використовувалась в душах і туалетах, уже не рекомендується використовувати повторно [20]. Ще однією альтернативою може стати забір артезіанських чи підземних вод для поливу зелених насаджень. Згідно даних Кальца Л. лікарні, які зуміли успішно запровадили програми збереження та раціонального використання води, можуть підтвердити їхню ефективність економією від 25 до 40% ресурсу [21].

Існують, однак, деякі перестороги для впровадження водозберігаючих заходів. Наприклад, використання дощової води для зрошення садових ділянок, яку можна зібрати з дахів будинків і автостоянок, допомогло б зменшити споживання води, проте її зберігання в лікарнях не рекомендується, через сприятливе поживне середовище для розмноження в ній бактерій. Не зважаючи на це, такі існують успішновпроваджені проекти по використанню дощової води в ЗОЗ. Перевага таких підходів підтверджується високими показниками економії води — від 37 до 24% для питних потреб, та 70-58% для потреб непитного призначення [22]. Ще однією пересторогою для керівника ЗОЗ на шляху до економії, є завеликий розмір водопровідних та каналізаційних труб, що може призвести до осідання твердих частинок різного походження, діаметру та щільності в окремих складових системи водовідведення. Це може призвести до збільшення частоти та вартості заходів з технічного обслуговування, а також переповнення каналізаційних мереж чи зниження ефективності очисних споруд [7].

Наступним компонентом, який є в фокусі уваги нашого дослідження є утворення та поводження з відходами. Тут існують певні уніфіковані підходи, проте чіткість їх дотримання та відповідальність за порушен-

ня в різних регіонах варіюється. Наприклад, в розвинених країнах система кодування та маркування небезпечного сміття здебільшого працює, а чітко прописані норми збору та зберігання дотримуються, тоді як в країнах з низьким рівнем доходу та країнах, що розвиваються, персонал може бути недостатньо навченим, а інколи і відверто нехтувати правилами поводження з відходами. Відсутність системи сортування, кольорового кодування, ведення записів і недбалість персоналу вважаються одними з основних проблем, що призводять до зараження [8].

Проведені дослідження [23] показали, що правильно організований процес поводження з відходами в ЗОЗ може зменшити і ризик спалахів інфекційні хвороб. Важливими умовами для цього є обізнаність та навички персоналу, а також спеціальні засоби захисту та особиста гігієна. Більшість працівників, які брали участь в даному дослідженні, не мали належного робочого одягу, а також не проходили інструктажу при прийомі на роботу чи/або періодичного навчання під час виконання службових обов'язків. Принагідно автор наголошує, що в навчання повинні обов'язково включатись блоки про маркування та використання контейнерів різних кольорів, для ідентифікації типів відходів, а також виділення спеціального місця для миття сміттєвих баків.

Цікавим є той факт, що програми поводження з відходами та стратегії зменшення їх утворення можуть заощадити лікарням до 55% витрат на вивезення сміття [24]. Фактично, розробка стратегії управління сміттям може допомогти контролювати об'єми утворення відходів. Цей план повинен включати наступні етапи: а) утворення (Standard Operational Procedure — SOP); б) сортування; в) збір; г) транспортування; г) зберігання; д) моніторинг утворення інфекційних твердих відходів та їх оцінка; е) людські ресурси та безпека працівників; є) план дій у надзвичайних ситуаціях; ж) процес утилізації. В деяких моделях після п'ятого етапу додають ще "стерилізацію", збільшуючи процес поводження з відходами до системи з 10 компонентів [25]. Нерідко збір та утилізація небезпечних відходів проводиться разом з безпечними відходами, тим самим збільшуючи частку НВ у загальній кількості утворених відходів. Проте, умовно чисті, незаражені, неінфекційні (деякі інфекційні можна знезаразити за допомогою автоклава, парового шнека, сухого тепла, мікро-/макрохвиль або хімічних речовин) чи побутові предмети можуть утилізуватись або разом з муніципальним сміттям, в залежності від процесів в конкретній місцевості (переробка чи зберігання на звалищі) або спалюватись при низьких температурах ($\geq 850^{\circ}\text{C}$). Цей процес може включати рекуперацію енергії. Що ж до інфекційних, небезпечних відходів, неприйнятною є звична та проста утилізація, тут може використовуватись високо-температурне спалювання ($\geq 1100^{\circ}\text{C}$) чи альтернативні методи (піроліз, газифікацію, і плазмова технологія, з отриманням при цьому певної кількості енергії) [26].

Вищенаведені приклади — це алгоритми, що широко використовуються в країнах з високим економічним рівнем розвитку. Наразі в країнах з низьким та середнім рівнем економічного розвитку, даний напрям лише набуває актуальності. В них є великий потенціал в управлінні відходами, беручи до увагу той факт, що за

даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 18—64% ЗОЗ не використовують методи утилізації відходів (дослідження, проводились в 22 країнах [27].

Третім компонентом нашого дослідження є якість повітря всередині приміщення лікарень, як такий, що дає видимі результати при вдалому менеджменті. Останнє повинно розділятися за призначенням на: контроль навколишнього середовища (конструктивні особливості будівлі та методи роботи з ними), процеси (медичні процедури, прибирання та обслуговування тощо), а також соціальні фактори (забезпечення безпечного простору для всіх зацікавлених осіб) [28]. Так, природна вентиляція, в аспекті конструктивних особливостей будівлі, є економічно ефективним рішенням для контролю якості повітря всередині приміщень ЗОЗ. В умовах високої інтенсивності роботи, наприклад в підрозділах чи ситуаціях екстреної/невідкладної допомоги вона може використовуватись в поєднанні з механічною вентиляцією, зменшуючи споживання енергії та покращуючи екологічні та економічні показники. Біологічна безпека повітря може забезпечуватись через регулювання рівнів вологості. Найбільш ефективним її рівнем в приміщенні, для контролю грибкових та бактеріальних організмів, вважається 30—50%. Особливо ефективним контроль вологості є у літні місяці, коли концентрація грибків, як правило, вища. Ще одним інструментом контролю внутрішньолікарняних інфекцій є регулювання рівнів CO₂. Дослідження показують, що моніторинг і контроль навантаження CO₂ у лікарнях є адекватним і економічно ефективним рішенням [28]. Що ж стосується хімічного забруднення повітря, то важливою є необхідність розмежовувати робочі зони, де використовуються хімікати (наприклад, стерилізація, операційні тощо), від приміщень з загальним доступом (стаціонарні палати, амбулаторії, аудиторії для навчання, бібліотеки, кімнати для переговорів тощо) [29].

Отже управління екологічними ресурсами в закладах охорони здоров'я — це не лише про санітарію, гігієну чи екологію, але і великим чином про економіку та раціоналізм. [30].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Здійснений аналіз міжнародних досліджень показав, що сектор охорони здоров'я складає вагомую частину в економіках розвинутих країн і споживає значну кількість енергії, зокрема споживання лікувальними закладами водних ресурсів можуть досягати 1% від загальних витрат міста.

Оскільки лікувальні процедури та догляд за пацієнтами є головними пріоритетами, лікарні часто будуються без урахування принципів збереження ресурсів, а отже існує великий потенціал в удосконаленні та раціональному управлінні в цій царині.

Важливим напрямом є управління відходами в ЗОЗ, особливо в країнах що розвиваються.

Повітря в ЗОЗ насичене специфічними речовинами хімічного, бактеріологічного та вірусного походження, яке небезпечно для людей з низькими опірними функціями та персоналу.

Досі є мало досліджень, які б висвітлювали кілька екологічних ресурсів одразу, та як вони працюють в системі.

Існує потреба в розробці якісних алгоритмів та інструментів їх менеджменту, особливо для країн, що розвиваються.

Зважаючи на глобальні світові тенденції ресурсозбереження, нові виклики, які постали перед Україною через війну, а також євроінтеграційні успіхи нашої країни, дана проблематика є особливо важливою для нас як з точки зору дослідження власне екологічних ресурсів ЗОЗ, так і їх менеджменту. Це і є напрямом наших подальших досліджень та публікацій.

Література:

1. Brown L., Buettner P., Canyon D. The energy burden and environmental impact of health services. *American Journal of Public Health*. 2012. Vol. 102(12), P. 76—82. DOI: <https://doi.org/10.2105/ajph.2012.300776>.
2. Appleby J., Naylo C., Tennison I. Widening the scope of unit costs to include environmental costs. *Unit Costs of Health and Social Care*. 2013. P. 10—15.
3. Victorian Government Department of Health. Guidelines for water reuse and recycling in Victorian health care facilities. 2009. URL: https://www.health.vic.gov.au/sites/default/files/migrated/files/collections/policies-and-guidelines/w/water_reuse_and_recycling---pdf.pdf (дата звернення: 09.09.2022)
4. Rivera J., Aguiar J., Vos-Arenilla A. et al. Combination of two methods for Legionella disinfection of water systems (cooling towers and potable water) in a Spanish hospital. *International Journal of Infection Control*. 2014. Vol. 10, No 2. DOI: <https://doi.org/10.3396/ijic.v10i2.12060>.
5. Sanz-Calcedo G., Monzon J. Analysis of the economic impact of environmental biosafety works projects in healthcare centers in Extremadura (Spain). *Dyna*. Colombo. Vol. 81(188). P. 100—105. DOI: <https://doi.org/10.15446/dyna.v81n188.41030>.
6. Gomes A., Bittar O., Fernandes A. Sustentabilidade na saude — agua e seu consumo (Sustainability in health — water and its consumption). *Revista de Gestao em Sistemas de Saude*, 2016. Vol. 5. P. 76—85. DOI: <https://doi.org/10.5585/rgss.v5i1.238>.
7. Sanz-Calcedo G., Lopez-Rodriguez F., Yusuf T. Analysis of the Average Annual Consumption of Water in the Hospitals of Extremadura (Spain). *Energies*, 2017. Vol 10 (4). P. 479—490. DOI: <https://doi.org/10.3390/en10040479>.
8. Ali M., Wang W., Chaudhry N., Geng Y. Hospital waste management in developing countries: A mini review. *Waste Management & Research*. 2017. Vol. 35 (6). P. 581—592. DOI: <https://doi.org/10.1177/0734242X17691344>.
9. Safe management of wastes from health-care activities, 2nd ed. / edited by Y. Chartier et al. Geneva: World Health Organization, 2014. 329 p. URL: <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/304722/retrieve> (дата звернення: 01.10.2022).
10. Campion N., Thiel C., Woods N., et al. Sustainable healthcare and environmental life-cycle impacts of disposable supplies: a focus on disposable custom packs. *Journal of Cleaner Production*, 2015. Vol. 94. P. 46—55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.01.076>.

11. Mol M., Zolnikov T., Neves A, et al. Healthcare waste generation in hospitals per continent: a systematic review. *Environmental Science and Pollution Research*, 2022. Vol. 29 (28). P. 42466—42475. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19995-1>.
12. Maamaria O., Brandam C., Lteif R., Salameh D. Health Care Waste generation rates and patterns: The case of Lebanon. *Waste Management*, 2015. Vol. 43. P. 550—554 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2015.05.005>.
13. Fonseca A., Abreu I., Guerreiro M., Barros N. Indoor Air Quality in Healthcare Units-A Systematic Literature Review Focusing Recent Research", *Sustainability*, 2022. Vol. 14 (2). P. 967—984. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14020967>
14. Rautiainen P., Hyttinen M., Ruokolainen J., et al. Indoor air-related symptoms and volatile organic compounds in materials and air in the hospital environment. *International Journal of Environmental Health Research*. 2019. Vol. 29 (5). P. 479—488. DOI: <https://doi.org/10.1080/09603123.2018.1550194>
15. Bang C., Lee K., Yang Y., Baik G. Ambient air pollution in gastrointestinal endoscopy unit. *Surgical Endoscopy*, 2020. Vol. 34. P. 3795—3804. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00464-019-07144-8>.
16. Baures E., Blanchard O., Mercier F., et al. Indoor air quality in two French hospitals: Measurement of chemical and microbiological contaminants. *Science of The Total Environment*. 2018. Vol. 642. P. 168—179. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.06.047>.
17. Sham N., Ahmad N., Pahrol M., et. al. Fungus and mycotoxins studies in hospital environment: A scoping review. *Building and Environment*, 2021. Vol. 193. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S036013232100038x> (дата звернення 11.09.2022).
18. Buffoli M., Capolongo S., Bottero M., at al. Sustainable Healthcare: how to assess and improve healthcare structures' sustainability. *Annali di Igiene: Medicina Preventiva e di Comunit?*. 2013. Vol. 25 (5). P. 411—418. DOI: <https://doi.org/10.7416/ai.2013.1942>.
19. Jones E. Water use in the surgical scrub: surgeons can reduce their environmental footprint. *ANZ Journal of Surgery*. 2009. Vol. 79 (5). P. 319—320. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1445-2197.2009.04881.x>.
20. Hamilton K. The challenge of sustainable hospital building. *Frontiers of health services management*. 2008. Vol. 25. P. 33—36.
21. Calza L., Nogueira C., Siqueira J. Preliminary diagnosis and proposal of adequacy for the efficient use of water at the university hospital of the west of Paran?. *Revista Acta Iguazu*. 2012. P. 27—35. URL: <https://e-revista.unioeste.br/index.php/actaiguazu/article/view/7730> (дата звернення 05.09.2022).
22. Gaitan M., Nascimento B. Rainwater harvesting and its relationship with water conservation actions: case study in a university hospital. *Engenharia Sanitaria e Ambiental*, 2020. Vol. 25. P. 133—144. DOI: <https://doi.org/10.1590/S1413-41522020189032>.
23. Mosayebi M., Hamdollahzadeh A., Pour E., et.al., Environmental and health strategies for hospital waste management; a case study. *Academic Journal of Health Sciences: Medicina balear*. 2021. Vol. 36 (4). P. 145—149. DOI: <https://doi.org/10.3306/ajhs.2021.36.04.145>.
24. Campion N., Thiel C., Woods N., et. al. Sustainable healthcare and environmental life-cycle impacts of disposable supplies: a focus on disposable custom packs. *Journal of Cleaner Production*. 2015. Vol. 94. P. 46—55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.01.076>.
25. Fitria N., Damanhuri E., Salami I.R.S. Evaluation of hospital infectious waste management (HIWM) implementation based on applicable regulations in Bandung. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Tangerang, 23 October 2019. 2020. URL: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/483/1/012026> (дата звернення: 07.09.2022).
26. Rizan C., Bhutta M., Reed M., Lillywhite R. The carbon footprint of waste streams in a UK hospital. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 286. P. 283. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125446>.
27. Dahchour A., Hajjaji S. Management of solid waste in Morocco. *Waste Management in MENA Regions*. 2019. Vol. 1. P. 13—33. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-18350-9_2.
28. Fonseca A., Abreu I., Guerreiro M., et. al. Indoor Air Quality and Sustainability Management-Case Study in Three Portuguese Healthcare Units. *Sustainability*, 2019. Vol. 11 (1):101. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11010101>.
29. Gola M., Settimo G., Capolongo S. Chemical Pollution in Healing Spaces: The Decalogue of the Best Practices for Adequate Indoor Air Quality in Inpatient Rooms. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2019. Vol. 10;16(22):4388. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16224388>.
30. Seifert C., Damert M., Guenther E. Environmental Management in German Hospitals-A Classification of Approaches. *Sustainability* 2020. Vol. 12, 4428. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12114428>.

References:

1. Brown, L., Buettner, P. and Canyon, D. (2012), "The energy burden and environmental impact of health services", *American Journal of Public Health*, Vol. 102 (12), pp. 76—82. DOI: <https://doi.org/10.2105/ajph.2012.300776>.
2. Appleby, J., Naylo, C. and Tennison, I. (2013), "Widening the scope of unit costs to include environmental costs", *Unit Costs of Health and Social Care*, pp.10—15.
3. Victorian Government Department of Health (2009), "Guidelines for water reuse and recycling in Victorian health care facilities", available at: https://www.health.vic.gov.au/sites/default/files/migrated/files/collections/policies-and-guidelines/w/water_reuse_and_recycling---pdf.pdf (Accessed 09.09.2022)
4. Rivera, J., Aguiar, J. and Vos-Arenilla, A. (2014), "Combination of two methods for Legionella disinfection of water systems (cooling towers and potable water) in a Spanish hospital", *International Journal of Infection Control*, Vol. 10, No 2. DOI: <https://doi.org/10.3396/ijic.v10i2.12060>.
5. Sanz-Calcedo, G. and Monzon, J. (2014), "Analysis of the economic impact of environmental biosafety works projects in healthcare centers in Extremadura (Spain)", *Dyna. Colombo*, Vol. 81(188), pp.100—105. DOI: <https://doi.org/10.15446/dyna.v81n188.41030>.

6. Gomes, A., Bittar, O. and Fernandes, A. (2016), "Sustentabilidade na saude — agua e seu consumo (Sustainability in health — water and its consumption)", *Revista de Gestao em Sistemas de Saude*, Vol. 5, pp. 76—85. DOI: <https://doi.org/10.5585/rgss.v5i1.238>.
7. Sanz-Calcedo, G., Lopez-Rodriguez, F., Yusaf, T. (2017), "Analysis of the Average Annual Consumption of Water in the Hospitals of Extremadura (Spain)", *Energies*, Vol 10 (4), pp. 479—490. DOI: <https://doi.org/10.3390/en10040479>.
8. Ali, M., Wang, W., Chaudhry, N. and Geng, Y. (2017), "Hospital waste management in developing countries: A mini review", *Waste Management & Research*, Vol. 35 (6), pp. 581—592. DOI: <https://doi.org/10.1177/0734242X17691344>.
9. Chartier, Y. (2014), *Safe management of wastes from health-care activities*, 2nd ed., World Health Organization, Geneva, available at: <https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/304722/retrieve> (Accessed 01.10.2022).
10. Campion, N., Thiel, C. and Woods, N. (2015), "Sustainable healthcare and environmental life-cycle impacts of disposable supplies: a focus on disposable custom packs", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 94, pp. 46—55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.01.076>.
11. Mol, M., Zolnikov, T. and Neves, A. (2022), "Healthcare waste generation in hospitals per continent: a systematic review", *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 29 (28), pp. 42466—42475. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19995-1>.
12. Maamaria, O., Brandam, C., Lteif, R. and Salameh, D. (2015), "Health Care Waste generation rates and patterns: The case of Lebanon", *Waste Management*, Vol. 43, pp. 550—554 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2015.05.005>.
13. Fonseca, A., Abreu, I., Guerreiro, M. and Barros, N. (2022), "Indoor Air Quality in Healthcare Units-A Systematic Literature Review Focusing Recent Research", *Sustainability*, Vol. 14 (2), pp. 967—984. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14020967>
14. Rautiainen, P., Hyttinen, M. and Ruokolainen, J. (2019), "Indoor air-related symptoms and volatile organic compounds in materials and air in the hospital environment", *International Journal of Environmental Health Research*, Vol. 29(5), pp. 479—488. DOI: <https://doi.org/10.1080/09603123.2018.1550194>
15. Bang, C., Lee, K., Yang, Y. and Baik, G. (2020), "Ambient air pollution in gastrointestinal endoscopy unit", *Surgical Endoscopy*, Vol. 34, pp. 3795-3804. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00464-019-07144-8>.
16. Bures, E., Blanchard, O. and Mercier, F. (2018), "Indoor air quality in two French hospitals: Measurement of chemical and microbiological contaminants", *Science of The Total Environment*, Vol. 642, pp. 168—179. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.06.047>.
17. Sham, N., Ahmad, N. and Pahrol, M. (2021), "Fungus and mycotoxins studies in hospital environment: A scoping review", *Building and Environment*, Vol. 193, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S036013232100038x> (Accessed 11.09.2022).
18. Buffoli, M., Capolongo, S. and Bottero, M. (2013), *Sustainable Healthcare: how to assess and improve healthcare structures' sustainability*. *Annali di Igiene: Medicina Preventiva e di Comunit?*, Vol. 25 (5), pp. 411—418. DOI: <https://doi.org/10.7416/ai.2013.1942>.
19. Jones, E. (2009), "Water use in the surgical scrub: surgeons can reduce their environmental footprint", *ANZ Journal of Surgery*, Vol. 79 (5), pp. 319—320. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1445-2197.2009.04881.x>.
20. Hamilton, K. (2008), "The challenge of sustainable hospital building", *Frontiers of health services management*, Vol. 25, pp. 33—36.
21. Calza, L., Nogueira, C. and Siqueira, J. (2012), "Preliminary diagnosis and proposal of adequacy for the efficient use of water at the university hospital of the west of Paran?", *Revista Acta Iguazu*, pp. 27—35, available at: <https://e-revista.unioeste.br/index.php/actaiguazu/article/view/7730> (Accessed 05.09.2022).
22. Gaitan, M. and Nascimento, B. (2020), "Rainwater harvesting and its relationship with water conservation actions: case study in a university hospital", *Engenharia Sanitaria e Ambiental*, Vol. 25, pp. 133-144. DOI: <https://doi.org/10.1590/S1413-41522020189032>.
23. Mosayebi, M., Hamdollahzadeh, A. and Pour, E. (2021), "Environmental and health strategies for hospital waste management; a case study", *Academic Journal of Health Sciences: Medicina balear*, Vol. 36 (4), pp. 145—149. DOI: <https://doi.org/10.3306/ajhs.2021.36.04.145>.
24. Campion, N., Thiel, C. and Woods, N. (2015), "Sustainable healthcare and environmental life-cycle impacts of disposable supplies: a focus on disposable custom packs", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 94, pp. 46—55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.01.076>.
25. Fitria, N., Damanhuri, E. and Salami, I.R.S. (2020), "Evaluation of hospital infectious waste management (HIWM) implementation based on applicable regulations in Bandung", *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Tangerang, 23 October 2019. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/483/1/012026>.
26. Rizan, C., Bhutta, M., Reed, M. and Lillywhite, R. (2021), "The carbon footprint of waste streams in a UK hospital", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 286, P. 283. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125446>.
27. Dahchour, A. and Hajjaji, S. (2019), "Management of solid waste in Morocco", *Waste Management in MENA Regions*, Vol. 1, pp. 13—33. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-18350-9_2.
28. Fonseca, A., Abreu, I. and Guerreiro, M. (2019), "Indoor Air Quality and Sustainability Management-Case Study in Three Portuguese Healthcare Units", *Sustainability*, Vol. 11 (1):101. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11010101>.
29. Gola, M., Settimo, G. and Capolongo, S. (2019), "Chemical Pollution in Healing Spaces: The Decalogue of the Best Practices for Adequate Indoor Air Quality in Inpatient Rooms", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 10;16(22):4388. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16224388>.
30. Seifert, C., Damert, M. and Guenther, E. (2020), "Environmental Management in German Hospitals-A Classification of Approaches", *Sustainability*, Vol. 12, 4428. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12114428>.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2023 р.

Я. Ю. Цимбаленко,
к. держ. упр., доцент, уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції
в КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2717-4321>

О. В. Карпенко,
д. держ. упр., доцент, ДВНЗ "Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана", м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9301-7973>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.68

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Y. Tsymbalenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Authorized Person for the prevention and detection of corruption
in Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine
O. Karpenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of National Economy
and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

DIGITAL TOOLS TO PREVENT CORRUPTION

У статті проаналізовано способи впровадження інформаційно-комунікативних технологій у державні процеси з метою подолання й запобігання проявам корупції в сучасному демократичному суспільстві. Досліджено значення інформаційних технологій у здійсненні антикорупційних заходів на прикладі публічних закупівель.

Вивчено передумови виникнення публічних закупівель в Україні та їх трансформацію відповідно до змін у чинному законодавстві. Визначено передумови для впровадження електронної системи публічних закупівель, які були пов'язані з корупційними ризиками на всіх етапах закупівель.

Проаналізовано закони України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" і "Про публічні закупівлі", визначено їх позитивні й негативні аспекти.

Досліджено звіти Організації з безпеки і співробітництва в Європі щодо значення державних закупівель у ВВП різних країн. Визначено, що впровадження інформаційно-комунікативних технологій у державні процеси, зокрема державні закупівлі, позитивно впливає на рівень економіки країни.

Основну увагу зосереджено на вивченні української електронної системи закупівель Prozorro, яка була створена на громадських засадах без державних коштів. Електронна система Prozorro об'єднує в собі доступ для держави, бізнесу та громадян, має зручний для користування інтерфейс і дозволяє в режимі реального часу дізнаватися про кількість лотів, учасників, успішність процесів, а також стала поштовхом для впровадження електронного документообігу в Україні.

Сформовано перелік заходів, впровадження яких необхідне для вдосконалення електронної системи закупівель Prozorro, а саме: формування реєстру недобросовісних учасників закупівель; введення відповідальності за порушення умов договору; оптимізація механізмів системи і процедури закупівель; вдосконалення нормативно-правової бази, яка регламентує функціонування системи. Визначено, що впровадження запропонованих заходів є запорукою для дотримання принципів доброчесності та прозорої конкуренції і запобігання корупційним ризикам як на рівні публічних закупівель, так і на рівні держави.

The article analyzes ways of introducing information and communication technologies into state processes in order to overcome and prevent manifestations of corruption in a modern democratic society. The importance of information technologies in the implementation of anti-corruption measures was studied using the example of public procurement.

Are studied the prerequisites for the emergence of public procurement in Ukraine and their transformation in accordance with changes in the current legislation. Were identified the prerequisites for the implementation of the electronic public procurement system, which were associated with corruption risks at all stages of procurement.

Were analyzed the laws of Ukraine "On procurement of goods, works and services with state funds" and "On public procurement", were determined their positive and negative aspects.

Were studied the reports of the Organization for Security and Cooperation in Europe regarding the importance of public procurement in the GDP of different countries. It was determined that the introduction of information and communication technologies into state processes, in particular state procurement, has a positive effect on the level of the country's economy.

The main focus is on the study of the Ukrainian electronic procurement system Prozorro, which was created on a public basis without public funds. The Prozorro electronic system combines access for the state, business and citizens, has a user-friendly interface and allows you to learn in real time about the number of lots, participants, the success of processes, and also became the impetus for the introduction of electronic document management in Ukraine.

Has been formed a list of measures, the implementation of which is necessary to improve the Prozorro electronic procurement system, namely: formation of a register of unscrupulous procurement participants; introduction of liability for breach of contract terms; optimization of system mechanisms and procurement procedures; improvement of the legal framework that regulates the functioning of the system. It was determined that the implementation of the proposed measures is a guarantee for compliance with the principles of integrity and transparent competition, as well as for the prevention of corruption risks both at the level of public procurement and at the level of the state.

Ключові слова: держава, корупція, цифрові механізми, інформаційно-комунікативні технології, електронна система Prozorro, публічні закупівлі.

Key words: state, corruption, digital mechanisms, information and communication technologies, Prozorro electronic system, public procurement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток держави спонукає державне управління підлаштовуватися й створювати нові форми та методи управління економікою, проте така проблема держави як "корупція" нівелює всі результати розвитку і є тягарем для економіки будь-якої держави та системи управління. Перед державою постає складне й важливе завдання — подолання корупції на всіх рівнях управління держави. Одним із способів подолання корупції є активне впровадження інформаційно-комунікативних технологій (далі — ІКТ) у всі державні процеси.

Війна та євроінтеграційні процеси вимагають від України вдосконалення багатьох державних процесів і проведення їх докорінного переосмислення й покращення. На прикладі публічних закупівель можна відслідкувати генезу становлення ІКТ як антикорупційного інструменту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо виявлення та запобігання проявів корупції в сучасному суспільстві досліджено в працях таких українських науковців, як М. Бадер, З. Живко, А. Бова тощо. Механізми щодо запобігання й подолання корупції в суспільстві висвітлено у статтях О. Новікова, М. Красія. У нашій статті увагу зосереджено на вивченні саме цифрових механізмів запобігання корупції.

МЕТА СТАТТІ

Метою нашого дослідження є вивчення впливу цифрових інструментів на запобігання проявам корупції на

прикладі електронної системи публічних закупівель Prozorro, а також визначення позитивних і негативних аспектів функціонування системи задля її подальшого вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У процесі пошуку вдалої моделі реформування публічних закупівель було застосовано механізм реінжинірингу, що полягав у реконструкції або створенні нових бізнес процесів з метою підвищення ефективності діяльності підприємства [1]. Докорінне переосмислення бізнес-процесів та аналіз корупційних практик у публічних закупівлях є вдалими поєднанням концепції цифрового урядування в Україні та основою для лідерського прориву в застосуванні ІКТ. На нашу думку, одним із найбільш вдалих бенчмаркетингових прикладів є українська електронна система публічних закупівель Prozorro (далі — Prozorro).

Формування системи публічних закупівель у нашій країні на пострадянському просторі має довгу й складну історію. У 1991 році поняття "Державне замовлення" втратило свою чинність, замість цього в законі з'явилося поняття "тендер", що й стало початком реформування системи, тоді державних закупівель, і розвитку ери конкурентних закупівель. У 1997 році з'являється постанова Кабінету Міністрів України "Про створення єдиної системи закупівель товарів (робіт, послуг) за рахунок коштів державного бюджету та іноземних кредитів, що залучаються під гарантії Кабінету Міністрів України", у якій визначено основні положення системи публічних закупівель. Розширення бази нормативно-правових актів було сформовано як за допомогою ініціа-

тиви вступити у Світову організацію торгівлі (далі — СОТ), так і за допомогою зовнішніх процесів, серед яких розробка Всесвітньої організації торгівлі "Угоди про прозорість у державних закупівлях" [2]. У 2000 році ухвалено спеціалізований Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти".

Саме з цього моменту розпочалась боротьба за державні кошти, а робота державних закупівель здійснювалась через корупційні схеми, відкати й злочини. Детальної уваги заслуговує Громадська організація "Тендерна палата України", яка де-юре була неприбутковою спілкою громадських організацій, а де-факто — офіційно погодженою корупційною схемою державного масштабу. Через велику кількість корупційних махінацій держава втратила від 500 млн до 1 млрд доларів США [2]. Цей показник спровокував скасування Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" у 2008 році. Революційний крок у подоланні корупції в сфері публічних закупівель було зроблено Україною в 2016 році, коли для проведення публічних закупівель було прийнято рішення перейти на електронну систему проведення процедур закупівель. Під час Революції Гідності команда волонтерів поставила собі за мету реформувати сектор закупівель і зробити його прозорим. Назва "Prozorro" з'явилась за допомогою коментарів у соціальній мережі "Фейсбук", а електронна система закупівель була розроблена без використання державних коштів завдяки співпраці громадської організації Transparency International Ukraine, приватних електронних майданчиків, ІТ-компанії Quintagroup та Міністерства економіки України.

У 2016 році Quintagroup передала систему Prozorro державному підприємству "Прозорро", яке було створено на базі ДП "Зовнішторгвидав". З 1 квітня 2016 року система Prozorro стала обов'язковою для центральних органів влади та монополістів, а з 1 серпня 2016 року — для інших публічних замовників. Так, у період з 2014 по 2016 рік було реалізовано багато завдань, які стосувалися не лише формування якісної ІТ-інфраструктури, але й "продавлення" законодавчих норм, які були критично необхідні для повноцінного функціонування платформи (зміна команди менеджерів тощо). Відповідно до цієї системи всі тендерні документи мають бути відцифровані й відкриті до публічного доступу, запобіганню корупційній проявів але і запровадження цифрового урядування на державному рівні [4, с. 99—103]. Сфера публічних закупівель регулюється Законом України "Про публічні закупівлі", а головним полісімейкером у цій сфері є Департамент сфери публічних закупівель, який входить до Міністерства економіки України. Державне підприємство "Прозорро" (далі — ДП "Прозорро") разом з електронною системою Prozorro на 100% належать державі та підпорядковуються Кабінету Міністрів України [5].

З 2016 року і до сьогодні електронна система Prozorro постійно вдосконалюється. Концепція сервісної держави й дотримання принципів чесної конкуренції є основоположними критеріями для покращення цієї системи. Так, у межах електронного урядування була вдосконалена система роботи вебпорталу — встановлені нові норми щодо скорочення часу на усунення помилок, підвищення захисту даних і полегшення процедури подання заявок тощо [6].

Платформа Prozorro є прикладом гібридної електронної системи, що надає доступ до трьох секторів, а саме: державний, приватний і громадський. Паралельно платформа може похизуватися високою інтероперабельністю, оскільки станом на сьогодні об'єднує у собі доступ до 13 електронних майданчиків, що пов'язують усі три зазначені сектори. За даними ДП "Прозорро" на кінець 2021 року платформа об'єднувала понад 35 тисяч державних замовників і 250 тисяч приватних підприємств / партнерів, які є надавачами послуг. За перший рік роботи платформа виборола три світові нагороди в різних номінаціях, серед яких "Найкраще рішення у публічному секторі" за версією World Procurement Awards 2016 та "Найкраща система електронних закупівель" за версією Open Government Awards 2016 [3]. Сьогодні платформа має вісім престижних міжнародних нагород і визнана Європейським банком реконструкції та розвитку (далі — ЄБРР) як одна із найкращих моделей для реформування закупівель.

Отже, процес формування електронної системи публічних закупівель був затяжним і багатим на невдалі спроби. Не зважаючи на велику кількість перепон, нововведений механізм усе ж покращив процес публічних закупівель не лише тому, що об'єднав велику кількість різних представників між собою, а й завдяки системі дотримання принципів чесної конкуренції, прозорості та електронного документообігу.

Реалізація концепції цифрової трансформації та реформи публічних закупівель надали ключовий поштовх до розвитку цифрового урядування в Україні. Дослідивши звіти Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі — ОБСЄ) щодо питомої ваги частки державних закупівель у ВВП різних країн, можна зробити висновок, що розвинуті електронні системи у сфері закупівель позитивно впливають на формування ринку й економіку загалом. За даними Міністерства економіки України близько 13% ВВП становлять державні закупівлі [7]. У Польщі ці показники становили 12,3% (2020 рік), а в Німеччині 18,2%. Саме тому проведення державних закупівель потребує чіткого нормативно-правового регулювання й чітко налагодженого механізму [8]. Взаємозалежність впровадження ІКТ і розвитку економіки держави можна переглянути на кореляційній таблиці нижче.

Електронні системи мають значний вплив на конкурентоспроможність країни як на її території, так і за її межами.

За перші 4 роки існування системи Prozorro було зекономлено близько 100 млрд грн Із 1 січня 2021 року було оголошено близько 7,7 млн процедур у сфері закупівель з очікуваною вартістю близько 4,3 трлн грн. До кінця року було успішно реалізовано 7 млн процедур із загальною очікуваною вартістю у 2,7 млрд грн Також варто зазначити, що кількість зростання учасників закупівель збільшилась до 347 567, що свідчить про легкість використання цієї системи [10]. Саме пункт "легкість використання" відіграє значну роль у успішності проєкту, адже завдяки своїй гібридності об'єднує в собі доступ для держави, бізнесу й громадян. Особливо важливим є механізм моніторингу процесу закупівель і формування загальної статистики через модуль Dozorro, який дозволяє в режимі реального часу

дізнатися про кількість лотів, учасників, успішність процесів тощо. За допомогою цього модулю реалізується ідея запровадження прозорості у певні державні процеси, які раніше не були доступні для звичайних громадян. Прозорість процесів збільшує рівень довіри громадян до влади та заохочує приватних підприємців працювати з державою й формувати конкурентоспроможне середовище [11].

Ще однією важливою ціллю формування платформи було полегшення процесу проведення закупівель для всіх зареєстрованих користувачів. По-перше, зрозумілий і простий у користуванні інтерфейс заощаджує час завдяки логічній організації функцій порталу. Інтероперабельність цієї системи дозволяє з легкістю пересуватися між електронними майданчиками для отримання необхідної інформації. Разом із реалізацією проєкту Prozorro було вперше, у широких масштабах, запроваджено й реалізовано електронний документообіг, що стало поштовхом для формування електронних систем в інших сферах діяльності держави.

До того ж під час реалізації проєкту Prozorro виникла потреба у створенні додатку електронного документообігу, щоб споживачі й надавачі послуг могли швидко та без зайвих проблем надсилати одне одному електронні документи й після надання послуг. Так, в Україні було сформовано ще один ринок електронних послуг, прикладом якого є система "Вчасно" [12].

Під час Міжнародної антикорупційної конференції [13] у Вашингтоні на початку грудня 2022 року виконавчий директор TI Ukraine А. Боровик і співзасновник коаліції RISE Ukraine В. Нестуля зазначили, що відбудова України повинна ґрунтуватися на короткостроковому й довгостроковому плануванні, а головним цифровим інструментом у цьому процесі буде електронна система Prozorro. "Вже на етапі планування Україна має реалізувати сучасні інструменти моніторингу й контролю за відбудовою, аби українці та донори могли легко відслідкувати кожен долар чи євро, отримані на відновлення".

Світовий банк наполягає на тому, що Prozorro потрібно використовувати під час реалізації його проєктів з відбудови в Україні, адже за допомогою Prozorro кожен зможе контролювати використання коштів на відбудову. Наші цифрові інструменти допоможуть відстежувати всі етапи проєктів, а громадянське суспільство зможе вказувати на їх корупційні ризики [14].

Важливим завданням нашого дослідження є вивчення не лише позитивних, а й негативних аспектів системи Prozorro, адже навіть бездоганна система має вдосконалюватись відповідно до потреб держави та потребує застосування інноваційних рішень. На нашу думку, система Prozorro потребує подальшого вдосконалення, а саме:

— покращення механізму оскарження процедур закупівель зі сторони учасників, адже

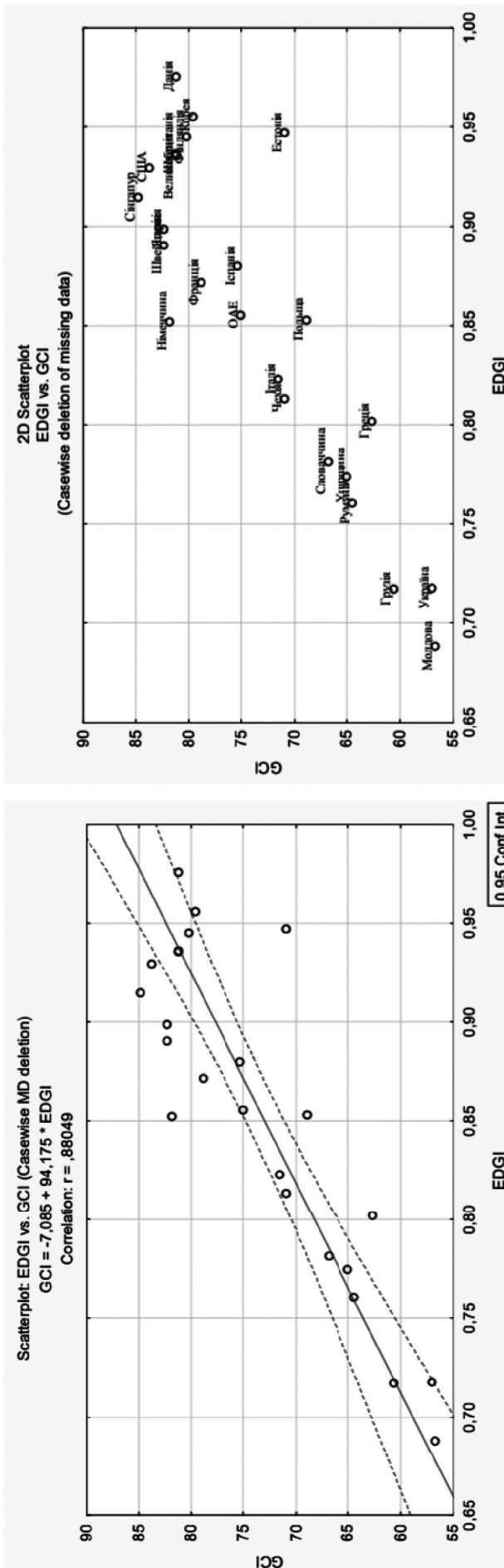

Рис. 1. Результати кореляційно-регресійного аналізу взаємозалежності між індексом розвитку

Джерело: [9].

інструмент захисту прав та інтересів учасників під час проведення процедури закупівель є неефективним (процедура оскарження є платною і незалежно від результату розгляду оплата скарги покладається на учасника та додається до вартості цінової пропозиції. У подальшому ця сума буде повернута учаснику з коштів за оплату предмета закупівлі, тобто з коштів замовника, а так з коштів державного або місцевого бюджету);

— вирішення питання поновлення в новому цифровому форматі реєстру недобросовісних учасників і створення реєстру недобросовісних контрагентів договорів, що виконуються за державні кошти;

— введення інституту кримінальної відповідальності замовника та учасника за приймання-передачу неякісного або заниженої якості предмета договору. Оскільки зловживання в галузі постачання товарів, робіт і послуг неналежної якості для задоволення потреб держави наносить шкоду державі та має розглядатися як загроза національній безпеці;

— вирішення питання подрібнення процедури закупівлі з метою уникнення процедури закупівлі;

— вирішення питання професійного складання технічного завдання і визначення характеристик предмета закупівлі, адже через закупівлю дешевого і не завжди якісного товару скорочується термін його використання, що спричиняє потребу в повторній закупівлі та надлишкове витрачання державних коштів.

Отже, функціонування системи електронних закупівель має великий вплив на безліч аспектів, серед яких боротьба з корупцією, залучення громадян до державних процесів, відкритість даних, налагодження довіри між бізнесом і владою та формування прозорого конкурентоспроможного ринку. Не зважаючи на постійне вдосконалення цифрових механізмів, питання щодо підходу до формування предметів закупівлі, професійності представників замовника, добропорядності учасників і замовників закупівель залишається не вирішеним. Для вдосконалення цих аспектів, на нашу думку, система потребує створення довідників технічних характеристик товарів на базі роботи штучного інтелекту з аналізу запитів замовників і рекомендацій фахівців, які будуть надані для ефективної роботи системи.

Процес покращення Prozorro — це комплексний підхід до вирішення проблем закупівель, адже з появою системи рівень корупційних проявів при здійсненні державних закупівель значно знизився, але корупційні ризики все ще залишаються і провокують недовіру з боку учасників і громадян загалом.

Prozorro є живим механізмом, який "зростає" і "дорослішає", трансформується та навчається, постійно змінюється та стає ефективнішим, проте водночас спричиняє труднощі в системі законодавчого регулювання діяльності електронної системи. Саме тому одним із основних напрямів вдосконалення діяльності Prozorro є формування нормативно-правової бази, що регламентує функціонування системи. Ми вважаємо, що лише процес повної регламентації дає можливість для прозорості діяльності.

Цікавим нововведенням, яке могло б покращити сучасну систему Prozorro та зробити наступний крок у подоланні корупції в сфері публічних закупівель, є формування реєстру не добросовісних учасників за допомогою ІКТ.

Це нововведення з однієї сторони захистить державний ринок і державних замовників від недобросовісних учасників, а з іншої сторони буде мотивувати учасників для розвитку добросовісної конкуренції. Не поодиноким фактом є зловживання зі сторони учасників під час виконання договору або на моменті його укладання. Такі зловживання проявляються у бажанні зірвати укладання договору з іншими учасниками або видати товар низької якості за затребуваний замовником. Метою діяльності реєстру повинен бути аналіз скарг учасників за допомогою штучного інтелекту, аналіз рішень за такими скаргами для з'ясування добросовісності й обґрунтованості поданої скарги, а також аналіз зауважень і скарг замовників на якість виконання договорів учасниками. Так, цей механізм потребує жорсткої регламентації та багатьох зусиль, але користь від такого нововведення буде величезна, а корупційні ризики після впровадження відповідного реєстру — мінімальні. Оскільки наповнення реєстру повинно відбуватися з декількох джерел: замовники, Антимонопольний комітет України (розгляд скарг учасників), суди (розгляд справ за участі державних замовників і виконавців договорів). На нашу думку, впровадження цього матиме справжній економічний ефект, адже буде інструментом стимулювання якісної роботи під час участі в процедурі закупівель та під час виконання договорів учасників процедур закупівель.

Під час реалізації таких проєктів варто дотримуватися процедури регламентації всіх процесів, пов'язаних з функціонуванням Prozorro, оскільки без чіткої регламентації виникатимуть корупційні ризики, пов'язані з вільним трактуванням або прийняттям рішення навіть на рівні апаратного забезпечення щодо публічних закупівель.

ВИСНОВКИ

Формування цифрового урядування та цифрової економіки України — це довготривалий процес революційного переосмислення й перетворення публічних процесів. Одним із елементів державного управління є управління державними закупівлями, а найбільша кількість корупційних ризиків існувала та продовжує існувати саме в цій галузі.

Головною перевагою Prozorro є дотримання принципів відкритості, прозорості й добросовісної конкуренції. Електронна система закупівель дозволила скоротити рівень корупційних проявів, запровадити та активно використовувати систему електронного документообігу, покращити рівень конкурентоспроможності підприємців, об'єднала між собою владу, бізнес та громадськість і дозволила останнім самотужки здійснювати моніторинг за етапами тендерів та успішністю реалізації послуг.

Не зважаючи на такий великий список переваг, Prozorro не може, на сьогодні, вирішити всі проблеми публічних закупівель, серед яких є корупційні ризики, пов'язані з відсутністю цифрових інструментів захисту замовників і державного ринку закупівель від недобросовісних учасників та виконавців договорів. Впровадження запропонованих нами заходів дозволить вдосконалити систему й адаптувати відповідно до нових викликів і норм сучасного демократичного суспільства.

На нашу думку, система Prozorro стала однією із найкращих світових практик як в цифровому урядуванні,

так і в сфері публічних закупівель. Використання системи дозволило не лише знизити рівень корупції, але й позитивно вплинуло на впровадження, поширення та використання інформаційно-комунікаційних технологій у державних процесах. Саме тому Prozorro можна вважати одним із прикладів антикорупційного механізму впровадження цифрового урядування у державні процеси та платформою для подальшого антикорупційного перетворення держави.

Література:

1. Усова Г. В. Підходи та методи реалізації реінжинірингу бізнес-процесів. Економіка. Управління. Інновації. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_61 (дата звернення: 08.12.2022).
2. Машина часу: 30 років публічних закупівель. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/mashyna-chasu-30-rokiv-publichnyh-zakupivel/> (дата звернення: 08.12.2022).
3. Про нас. URL: <https://prozorro.gov.ua/about> (дата звернення: 08.12.2022).
4. Русін В. М. Розвиток системи публічних закупівель в Україні. Економіка та держава. 2019. № 12. С. 99—103.
5. ProZorro. Як державі зекономити 50 млрд грн URL: <https://espresso.tv/article/2016/05/20/prozorro> (дата звернення: 08.12.2022).
6. Prozorro провела ребрендинг. URL: <https://web.archive.org/web/20201116115348/https://mmr.ua/show/prozorro-provela-rebranding> (дата звернення: 08.12.2022).
7. Реформа державних закупівель. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-95833b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel> (дата звернення: 08.12.2022).
8. OECD. Government at a Glance 2021. Paris: OECD Publishing, 2021. 278 p.
9. Царенко І. О., Красножон Н. С. Електронне урядування як інструмент посилення конкурентоспроможності країни. Ефективна економіка. 2020. № 8. С. 1—11.
10. Звіт про результати аналізу щорічного звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/15-1_2020/Zvit_15-1_2020.pdf (дата звернення: 08.12.2022).
11. Моніторинг. URL: <https://prozorro.gov.ua/monitoring> (дата звернення: 08.12.2022).
12. Переваги системи Prozorro. URL: <http://itnews.com.ua/news/94466-perevagi-sistemi-prozorro> (дата звернення: 08.12.2022).
13. The Washington Declaration, 20th International Anti-Corruption Conference (6—10 December 2022): Uprooting Corruption, Defending Democratic Values. URL: <https://iaccseries.org/blog/the-washington-declaration-20th-international-anti-corruption-conference-6-10-december-2022-uprooting-corruption-defending-democratic-values/> (дата звернення: 08.12.2022).
14. Що говорить Вашингтон про Україну і корупцію. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/12/10/7380091/> (дата звернення: 08.12.2022).

References:

1. Usova, H. V. (2013), "Approaches and methods of implementing business process reengineering", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_61 (Accessed 8 December 2022).
2. Transparency International Ukraine (2021), "Time machine: 30 years of public procurement", available at: <https://ti-ukraine.org/blogs/mashyna-chasu-30-rokiv-publichnyh-zakupivel/> (Accessed 8 December 2022).
3. Prozorro (2016), "About", available at: <https://prozorro.gov.ua/about> (Accessed 8 December 2022).
4. Rusin, V. M. (2019), "Development of public procurement system in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 99—103.
5. Espresso (2016), "How to save 50 billion hryvnias for the state", available at: <https://espresso.tv/article/2016/05/20/prozorro> (Accessed 8 December 2022).
6. Marketing Media Review (2020), "Prozorro rebranded", available at: <https://web.archive.org/web/20201116115348/https://mmr.ua/show/prozorro-provela-rebranding> (Accessed 8 December 2022).
7. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Reform of state procurement", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=en-GB&id=4f2cb072-bac6-4ded-b564-5a00dd24511a&title=ReformOfStateProcurement> (Accessed 8 December 2022).
8. OECD (2021), *Government at a Glance 2021*, OECD Publishing, Paris, France.
9. Tsarenko, I. O. and Krasnozhan, N. S. (2020), "E-government as a tool for strengthening the country's competitiveness", *Efektivna ekonomika*, vol. 8, pp. 1—11.
10. The Accounting Chamber (2020), "Report on the results of the analysis of the annual report of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, which contains an analysis of the functioning of the public procurement system and generalized information on the results of control in the field of procurement", available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/15-1_2020/Zvit_15-1_2020.pdf (Accessed 8 December 2022).
11. Prozorro (2016), "Monitoring", available at: <https://prozorro.gov.ua/monitoring> (Accessed 8 December 2022).
12. ITnews (2022), "Advantages of the Prozorro system", available at: <http://itnews.com.ua/news/94466-perevagi-sistemi-prozorro> (Accessed 8 December 2022).
13. International Anti-Corruption Conference (2022), "The Washington Declaration, 20th International Anti-Corruption Conference (6—10 December 2022): Uprooting Corruption, Defending Democratic Values", available at: <https://iaccseries.org/blog/the-washington-declaration-20th-international-anti-corruption-conference-6-10-december-2022-uprooting-corruption-defending-democratic-values/> (Accessed 8 December 2022).
14. *Ukrainska Pravda* (2022), "What does Washington say about Ukraine and corruption", available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/12/10/7380091/> (Accessed 8 December 2022).

Стаття надійшла до редакції 06.01.2023 р.

УДК 35.088.6(477)

I. В. Аблазов,

к. політ. н., професор, начальник кафедри міжнародних відносин та стратегічних комунікацій, Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6293-8043>

В. І. Абрамов,

д. філос. н., професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних комунікацій, Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4228-4799>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.74

ТЕАТР ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ, РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У КОНФЛІКТАХ СУЧАСНОСТІ

I. Ablazov,

PhD in Political Sciences, Professor, Head of the Department of International Relations and Strategic Communications, Yevgeny Bereznyak Military Academy

V. Abramov,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the of the Department of International Relations and Strategic Communications, Yevgeny Bereznyak Military Academy

HYBRID WAR THEATER: POST-CLASSIC METHODOLOGY OF UNCERTAINTY ANALYSIS, RISKS AND THREATS IN MODERN CONFLICTS

У статті здійснено аналіз сучасних підходів до інтерпретації категорії "театр гібридної війни" та її використання щодо забезпечення національної безпеки, які можуть застосовуватись у практичній діяльності фахівцями розвідки в умовах посилення тенденцій щодо використання м'якої сили в сучасній війні з російським агресором. Наведено схему онтології проблематики національної безпеки в умовах прямого військового конфлікту як засобу досягнення геополітичними гравцями своїх національних інтересів. Наголошено, що висока динамічність розвитку світових подій й глибокі зрушення в безпековій сфері викликали розробку та впровадження різноманітних неконвенційних (асиметричних) способів і методів протиборства на театрі гібридної війни. Відзначено, що у вітчизняних дослідженнях проглядається позитивна тенденція додання категорії "національна безпека" все більшого системного значення. Розглядаються особливості та проблеми інформаційно-аналітичної роботи в розвідувальних органах України щодо виявлення гібридних загроз в умовах розвитку асиметричних способів і методів протиборства. Показано, що постнекласична пізнавальна стратегія виступає в якості методологічної основи з питань деталізації компонентів театру гібридної війни. Розкрито постнекласичні уявлення феномену складності театру гібридної війни як наукової категорії та запропоновано можливу типологію концепцій щодо його складності. Визначено, що оцінка стану театру гібридної війни стає неоднозначною, допускаючи безліч варіантів. На цій підставі сформульовано та обгрунтовано принципові відмінності постнекласичної раціональності від класичної щодо вивчення та розробки й реалізації публічної політики забезпечення національної безпеки в умовах гібридних загроз. Обгрунтовується доцільність використання адаптивного підходу й методу нечіткої логіки щодо розкриття задумів вирішення проблемних ситуацій, відображення особливостей використання механізмів адаптивного управління в умовах рухливості й невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища театру гібридної війни. Запропоновано нові підходи щодо прогнозування дій противника ще до прийняття ним рішення на розв'язання агресії, а також способи адаптації інформаційно-аналітичної роботи до складного середовища театру гібридної війни.

The article analyzes modern approaches to the interpretation of the category "hybrid war theater" and its use for public administration in the field of national security. The scheme of ontology of problems of national security in the conditions of departure from a format of direct military conflict as means of achievement by geopolitical players of the national interests is resulted. It is emphasized that the high dynamics of world events and deep changes in the security sphere have caused the development and implementation of various unconventional

(asymmetric) methods and techniques of confrontation in the theater of hybrid warfare. It is noted that domestic research shows a positive trend of giving the category of "national security" increasing systemic importance. Peculiarities and problems of information-analytical work in public administration bodies on detection of hybrid threats in the conditions of development of asymmetric methods and methods of confrontation are considered. It is shown that the post-classical cognitive strategy serves as a methodological basis for detailing the components of the hybrid war theater. Post-classical ideas of the phenomenon of complexity of hybrid war theater as a category of science of public administration are revealed and a possible typology of concepts concerning its complexity is offered. It is determined that the assessment of the state of the hybrid war theater becomes ambiguous, allowing many options. On this basis, the fundamental differences between post-classical rationality and classical rationality in the study and development and implementation of public policy to ensure national security in the context of hybrid threats are formulated and substantiated. The expediency of using the adaptive approach and method of construction of rhizome models and the method of fuzzy logic to reveal the ideas of solving problem situations, reflecting the peculiarities of the use of adaptive control mechanisms in conditions of mobility and uncertainty of external and internal environment of hybrid war theater is substantiated. New approaches to predicting the actions of a potential adversary before he decides to resolve aggression, as well as ways to adapt information and analytical work to the complex environment of the theater of hybrid warfare are proposed.

Ключові слова: національна безпека, театр гібридної війни, міждисциплінарна методологія, постнеокласична наука, метод нечіткої логіки.

Key words: national security, hybrid war theater, hybrid war theater, interdisciplinary methodology, post-neoclassical science, rhyme of security space, fuzzy logic method.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

В академічному середовищі з'явилася потреба обґрунтувати нові тенденції змін у світі на підставі трансформації сучасної методології науки, яка виникла в зв'язку з переходом від монодисциплінарних дискурсів до міждисциплінарних та необхідністю діалогу класичних, некласичних і постнекласичних пізнавальних стратегій. Такими феноменами сучасного розгляду національної безпеки (далі НБ) є: складність, нелінійність, ризомність, трансгресія, ламінарність, асиметрія, мережевість народження, функціонування та розвитку систем безпеки. На нашу думку, феномен НБ не може бути ефективно досліджений за допомогою існуючих дисциплінарних методологій в рамках класичної і некласичної науки, оскільки він володіє властивостями саморозвитку, які вимагають осмислення з використанням постнекласичного типу раціональності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання забезпечення НБ є надзвичайно актуальним та широко досліджується українськими науковцями, серед яких: В. Богданович, О. Власюк, А. Семенченко, Г. Ситник, В. Смолянук та інші. У свою чергу, актуальній проблематиці стабільності системи як фактору забезпечення безпеки приділяють увагу такі дослідники: О. Давіденко, С. Мокляк, О. Руденко, М. Шевченко та інші. В основу трактування НБ як можливості реалізації інтенцій суб'єкта дедалі частіше покладається парадигма його самореалізації як втілення (реалізації) властивих йому цінностей, цілей, інтересів. Зазначені аспекти процесу розробки та впровадження по-

літики забезпечення НБ активно досліджуються сучасними вітчизняними вченими: М. Кармазіною, Н. Ніжником, Л. Чупрієм, С. Хамулою та іншими. Можна констатувати наявність спектра теоретичних підходів, окремих принципів та ідей щодо визначення сутності НБ, які неможливо класифікувати за однією підставою.

Таким чином, для більшості феноменів сучасного світу, в тому числі НБ, характерною є швидкоплинність змін, їх непередбачуваність, нелінійність, відкритість і складність організації, що детермінує інший напрямок перебігу процесів і розвитку структур на кордоні порядку й хаосу що знайшло своє відображення у трактуванні визначення "театр гібридної війни". Таке бачення проблеми вимагає доповнення існуючого логіко-понятійного та методологічного інструментарію підходів, заснованих на ідеалах і нормах класичної, некласичної науки та постнекласичної науки. Необхідно зазначити, що авторами було здійснено спроби попередньої розробки постнекласичної теорії складності НБ, що знайшло відображення в публікаціях [1; 2; 9].

В даній роботі під час з'ясування сутності та змісту поняття "театр гібридної війни" в якості окремої наукової категорії, на нашу думку, особливої уваги заслуговують наступні спеціальні методи аналізу театру гібридної війни: застосування адаптивного підходу; побудова ризомальних моделей; морфологічна будова мережевої архітектури театру гібридної війни; використання методу нечіткої логіки.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

З урахуванням зазначеного вище метою статті є наукове обґрунтування причин і чинників, що зумовлюють відмінності й нерівномірності в розробці концепту "те-

Таблиця 1. Класифікація видів війни за невоєнним типом насильства

Вид війни	Головна мета	Джерело
Кібервійни	спрямовані на руйнування критичної інфраструктури противника	Cyberdeterrence and Cyberwar // The RAND Corporation. 2009.
Інформаційно-алгоритмічні війни	з використанням штучного інтелекту	Weaponised AI is coming. Are algorithmic forever wars our future? // The Guardian. 2018.
Проксі-війни	війни на територіях третіх країн та регіонів	Peering into the Crystal Ball. Holistically Assessing the Future of Warfare // The RAND Corporation. 2020.
Когнітивні війни	Спрямовані на поразку свідомості	Countering cognitive warfare: awareness and resilience // Johns Hopkins University & Imperial College London. 2021.
Мережевоцентричні війни	Їх головний принцип - усунення акценту з платформи на мережу	Cebrowski A.K., Garstka J.J. Networkcentric Warfare: Its Origin and Future // Proceedings. January 1998.
Соціальні війни (societal warfare).	Війни, що спрямовані на руйнування соціальної інфраструктури противника	The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare // The RAND Corporation. 2019.
Ментальні війни	Спрямовані на руйнування світогляду і цивілізаційних основ противника.	U.S. wages psychological war on Moscow — Russian defense adviser // Reuters. 2021. URL: https://www.reuters.com/article/us-russia-usa-minds-idUSKBN2BH1TD (дата звернення: 21.02.2022).

атр гібридної війни" та вимагають упровадження адекватних методів інформаційно-аналітичної діяльності з виявлення гібридних загроз в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Війна це суспільно-політичне явище, продовження політики насильницькими засобами. На відміну від сутності війни, її характер і зміст постійно розвиваються. Гіперзвук, цифровізація і роботизація стають домінуючими тенденціями створення нових зразків зброї, військової і спеціальної техніки. Космос, інформаційний і кіберпростір все активніше використовуються в ході збройної боротьби. При цьому протиборства в економічній, інформаційній, когнітивній (ментальній, когнітивній) сферах є самостійними, взаємопов'язаними формами дій (протиборства), що розширюють зміст категорії "війна" загалом. Дискурс характеру війни веде-ть дуже інтенсивно (див. табл. 1).

В ході досліджень найбільш характерних рис сучасного протиборства щодо забезпечення НБ досить часто вживаються такі поняття, як "гібридні загрози", "гібридна війна" і "гібридна агресія". Загальноприйнятого трактування даних термінів поки немає. На наш погляд, сенс "гібридності" може полягати в створенні невизначеного (багатозначного) середовища та його націленості на слабкі або незахищені держави з використанням в основному невійськових способів досягнення політичних і стратегічних цілей. На думку військових фахівців США, за рахунок гібридних загроз противник прагне запровадити в оперативну обстановку такі зміни, які змусять опонентів реагувати в усіх напрямках діяльності. Подібні загрози можуть одночасно створювати економічну нестабільність, сприяти формуванню серед населення атмосфери недовіри до чинної влади, ставити під удар інформаційні мережі та системи, висувати привабливі гасла, що відповідають цілям агресора,

ініціювати штучну гуманітарну кризу, а також породжувати передумови для фізичного усунення опонентів.

Д. Меттіс і Ф. Хоффман відзначають, що гібридна загроза визначається одночасним застосуванням противником звичайних озброєнь, використанням нерегулярної тактики, тероризму та злочинної діяльності в зоні бойових дій для досягнення своїх політичних цілей. Тому в гібридній війні будуть вирішуватися наступні питання: наскільки правильно військово-політичне керівництво оцінює характер військових дій за участю недержавних суб'єктів й іноземних бойовиків; чи наявні в складі збройних сил різні типи збройних формувань (регулярні та нерегулярні), призначені для ведення військових дій; чи існує множинність сценаріїв розгортання військового конфлікту, щоб зробити його гібридним; чи можуть рішення військово-політичного керівництва в ході війни оцінюватися як злочинні, спрямовані на отримання доходів або підтримку бандформувань [11].

Ми приходимо до висновку, пише Ф.Хоффман, що в майбутньому ми зіткне-

мося не з противником, який обирає будь-який один, нетрадиційний чи інший, спосіб протистояння, а з противниками, які одночасно поєднують всі способи протистояння, що проявляються у вигляді мультимодальних (змішаних) або гібридних воєн. У такому разі "гібридна війна" — це поєднання смертоносності міждержавного конфлікту з фанатичністю постійно тліючої партизанської війни (irregular warfare). При цьому поняття "гібридність" відноситься як до організаційних аспектів війн, так і до застосовуваних засобів. Організаційно гібридні війни можуть мати ієрархічну політичну структуру в поєднанні з децентралізованими елементами або мережевими тактичними підрозділами. Засоби протистояння, які вони обирають, також можуть бути гібридними за формою і застосуванням [10, р. 28].

Генерал-лейтенант Б. Ходжес на закритій конференції в 2015 році в Німеччині заявив, що Росія розробила теорію "гібридної війни", яку успішно реалізувала в Криму, а через кілька років буде здатна одночасно вести три операції. Під операцією він мав на увазі поточний конфлікт в Україні: саме Москва веде війну з Києвом. На черзі тепер країни Балтії і Грузія.

Необхідно назвати найбільш ефективні заходи, які рекомендовані до застосування в гібридній війні: використання сучасних технологій пропаганди та інформаційної обробки населення країни-супротивника; створення негативного образу існуючого режиму; дискредитація державних лідерів та управлінців; висування агентів впливу з місцевого населення, надання їм фінансової й організаційної підтримки; організація мітингів протесту і провокацій. При можливості — організація громадянської непокори у великому масштабі, а також вплив на політичних лідерів країни-супротивника фінансовими інструментами, що перебувають під контролем європейської та американської банківської систем, в тому числі фінансовими й економічними санкціями, заборон-

ною на видачу кредитів та іншого фінансового забезпечення.

Синхронізовані та взаємно посилювані операції по впровадженню гібридних загроз можуть проводитися в інформаційній, соціальній, інфраструктурній, економічній та військовій сферах [6]. В якості складової гібридних загроз можуть виступати неконвенційні бойові дії, спрямовані на надання підтримки рухам опору або повстанським силам. При цьому створюється інфраструктура, яку переорієнтовано з державного сектора в приватний. Подібна переорієнтація нерідко стає опорою для проведення гібридних операцій. Такий підхід зазвичай застосовується для дій в "сірій зоні" або "театрі гібридної війни". Відхід від формату прямого військового конфлікту як засобу досягнення геополітичними гравцями своїх національних інтересів викликає розробку та впровадження різноманітних неконвенційних (асиметричних) способів і методів протиборства. Деякі з яких наведено у табл. 2.

Наведені в таблиці способи і методи можуть доповнюватися і комбінуватися один з одним, в результаті цього в кожному конкретному випадку застосовується абсолютно новий вид протиборства. У зв'язку з цим можна стверджувати, що центральною віссю захисту національних інтересів як і раніше залишається збройна боротьба, а все інше групується навколо неї та утворює складну гібридну систему, в межах якої розвивається протистояння в різних сферах людської діяльності: соціально-економічній, адміністративно-політичній та культурно-світоглядній.

Одним з найефективніших видів зброї невійськового характеру по суті стали інформаційні ресурси. Невизначеність і ризики процесів розвитку протистояння обумовлюють хиткість контурів конфліктів сучасності, що носять гібридний характер, та вимагають нових підходів до розробки і реалізації відповідних стратегій і контрстратегій, до всебічної підготовки театру, на якому ведуться операції гібридної війни.

Найважливішим фактором, що визначає стратегію конфліктів нового покоління, слід вважати появу і використання терміну "сіра зона" як театр гібридної війни. Властивості нелінійності і невизначеності іманентно присутні в так званій "сірій зоні", яка в загальному вигляді являє собою стратегічний, регіональний та національний простір безпеки, в межах якого міжнародна система переформовується під правила нового світопорядку. Зміні в ній підлягають нормативно-правові положення, інститути, національні інтереси та пріоритети держав. Головна увага полягає в організації стратегій для мережових підривних структур на території держави-об'єкта агресії, налагодженні відносин з місцевими опозиційними організаціями, застосуванні методів моти-

Таблиця 2. Неконвенційні (асиметричні) способи і методи геополітичного протиборства на театрі гібридної війни

№ з/п	Загальноприйняте найменування	Сутність і зміст діяльності
	Війни з руйнування суб'єктності держави та втраті її суверенітету на основі управління сенсами	Створенні невизначеного (багатозначного) середовища та приділенню особливої уваги несилевим технологіям зміни політичних режимів, інструментам руйнування суб'єктності держави з використанням соціальних технологій управління на основі сенсу (смислу) як нового та найбільш ефективного методу м'якої сили
	Ментальна війна	Спрямовані на руйнування світогляду і цивілізаційних основ противника.
1	Техносферна війна	Операції із застосуванням засобів кіберзахисту і кіберзброї проти систем державної влади та військового управління, економічних систем і критично важливих систем технологічного управління, що використовують кіберресурси
2	Психологічна боротьба	Поширення дезінформації з метою дискредитації органів публічного і військового управління країни-противника, придушення волі особового складу ЗС і населення до опору
3	Боротьба в медіапросторі	Протистояння засобів мовлення і медіахолдингів в інтересах формування вигідного для себе інформаційного простору та купівлі лояльних місцевих ЗМІ
4	Нові терористичні війни (new terror war)	Проведення класичних терактів і диверсій в сукупності з використанням можливостей сучасних технологій: злому серверів банківських і державних організацій, використання кіберпростору, телефонний тероризм та вербування через соціальні мережі та комп'ютерні ігри в терористичну діяльність
5	Боротьба в сфері міжнародного законодавства (international law warfare)	Проголошення права першими встановлювати правила регулювання міжнародної діяльності в новій сфері, використання легальних підходів для створення спірних моментів та ситуацій незгоди в міжнародних організаціях
6	Наркотична боротьба (drug warfare)	Розповсюдження наркотичних речовин в заданому регіоні для дестабілізації спільноти
7	Боротьба за використання недержавних організацій	Незаконне використання доходів від нелегальної діяльності для фінансування протестів опозиційних рухів
8	Контрабандна боротьба (smuggling warfare)	Створення невизначеності на фондових ринках через цілеспрямоване порушення балансу попиту і пропозиції, перехоплення управління над найбільшими корпораціями, руйнування усталеного економічного порядку

вації їх діяльності в несприятливих умовах, підтримці руху опору, проведенні психологічних операцій тощо [5]. Зростають масштаби психосоціальних факторів нетрадиційних методів ведення війни, особливої уваги заслуговують операції з розповсюдження та вироблення психологічного впливу.

Ключовою особливістю сучасного аналізу театру гібридної війни слід вважати пошук джерел гібридних загроз, а також впровадження адекватних методів інформаційно-аналітичної діяльності з їх виявлення.

В якості вихідних даних для аналізу театру гібридної війни в довгостроковій перспективі за основу можна брати базовий прогноз розвитку економічної, політичної, соціальної та духовної (морально-психологічної) обстановки, яка в загальних рисах характеризує спрямованість загроз. Доцільним є застосування адаптивного підходу та подальша деталізація прогнозу відповідно з поточним станом складних систем НБ, насамперед обстановки в зоні регіональних і локальних конфліктів та чинників, що впливають на їх розвиток.

З метою виявлення джерел гібридної агресії необхідно сформулювати "дерево проблем" на підставі: оцінки

геополітичних ризиків; встановлення моменту, коли противник здатний прийняти рішення на проведення операції з використанням способів і методів гібридної агресії, вивчення складу, масштабу і характеру ризиків. Склад ризиків розкривається на основі можливостей і цілей того, хто їх формує, а також уразливих місць об'єкта впливу. Оцінка масштабу ризиків дозволяє виявити межі зони впливу, що залежать від кількості та доступності об'єктів загроз, а також можливостей їх попереднього вивчення. Характер ризиків найчастіше має приховану спрямованість, що максимально ускладнює завдання пошуку і визначення їх джерела, який, як правило, є анонімним.

Необхідно підкреслити, що висока ефективність аналізу театру гібридної війни складається з багатьох етапів, що можна використовувати для побудови моделей розвитку стану систем забезпечення національної безпеки України. На нашу думку, використання постнекласичної і комунікативної методології дає змогу розширити перспективи подальших досліджень щодо порушеної проблеми та здійснення політичних практик забезпечення НБ як напряму, що забезпечує можливість розробки і впровадження керування складними нелінійними соціальними процесами. Слід зауважити, що зміна початкових умов дає змогу вибрати один із можливих управлінських впливів, що детермінований середовищем розвитку НБ. Але водночас ми аж ніяк не створюємо його, а лише змінюємо управління НБ на парадигму "суб'єкт — полісуб'єктне середовище НБ", що відповідає постнекласичним практикам публічної політики.

Проте на основі викладеного вище вироблення оптимальних рекомендацій щодо участі суб'єкта в гібридній війні (насамперед прийняття рішень та планування дій у відповідь) все ще будуть утрудненими. У зв'язку з цим доцільно при роботі в складному середовищі переходити до адаптивного реагування і постійного коригування моделей театру гібридної війни. Такий підхід одним з перших виклав у своїй книзі "Жорсткий лідер" генерал-полковник ЗС США С. МакКрістал [7], який раніше керував проведенням спеціальних операцій в Іраку й Афганістані. Необхідність подібних перетворень викликана характерними саме для гібридної війни умовами ведення бойових дій проти іррегулярних збройних формувань. Саме ці обставини викликають потребу морфологічної будови мережевої архітектури публічного управління НБ.

Мережеве управління — сучасний підхід до розуміння публічного управління як системи, побудованої на переході від ієрархічного управління до управління за допомогою мережевих структур. Поняття "мережева архітектура публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки" пропонуємо розуміти як комплекс нормативно-правових та організаційно-управлінських вимог, що забезпечують узгоджений і взаємопов'язаний розвиток систем публічного управління й забезпечення національної безпеки в умовах динамічно змінюваного зовнішнього та внутрішнього безпечового середовища, з метою формування мережевої форми організації діяльності інститутів національної безпеки і оборони за рахунок партисипаторної взаємодії з інститутами громадянського суспільства, що, своєю чергою, передбачає реалізацію концепцій інформатизації

суспільства, відкритого суспільства та суспільства відкритого доступу, а також публічної адміністрації, архітектури системи управління, цивільної та суспільної безпеки. Мережева морфологія передбачає значне послаблення ролі ієрархічних та вертикальних зв'язків, а також односторонніх та командних практик взаємодії учасників процесу розроблення та реалізації державно-управлінських рішень. При цьому сутність формування мережевої архітектури публічного управління зводиться до такого. По-перше, мережеві альянси можуть набирати різних форм: міжособистісні контакти, інформаційні обміни, стратегічні коаліції інституційно незалежних акторів, об'єднання міжнародних організацій. По-друге, мережа є хистким утворенням, тобто на різних часових відтинках активізуються лише окремі її елементи. По-третє, мережа — це сучасна постмодерністська організація, що локалізується не за місцем, а за часом.

Таким чином, використання мережевої парадигми для вивчення (морфологічної будови мережевої архітектури театру гібридної війни є завданням сучасної теорії публічного управління НБ. Актуальними завданнями щодо соціального проєктування мережевої архітектури публічного управління НБ передбачається розроблення концептуальної моделі формування мережевої архітектури публічного управління НБ, а також інтегрованої моделі формування інституціональної матриці публічного управління в контексті забезпечення НБ.

Ретельне опрацювання та врахування ризиків гібридної війни стали невід'ємною частиною і важливою складовою оцінки театру гібридної війни. Однак все частіше суб'єктам забезпечення НБ доводиться приймати рішення в умовах невизначеності, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків. На жаль, існуючі на сьогоднішній день методи обліку та оцінки ризиків не позбавлені суб'єктивізму і сутнісних передумов, що призводять до неправильних оцінок ризиків гібридної війни. Теорія нечіткої логіки — це новий гносеологічний підхід, який динамічно розвивається у контексті оцінки ризиків. Останнім часом нечітке моделювання є однією з найбільш активних і перспективних напрямків прикладних досліджень в галузі управління та прийняття рішень.

Використання методу нечіткої логіки у даній роботі предствалені: описом цього методу; визначенням ризику і невизначеності, обґрунтуванням необхідності застосування нових підходів до аналізу ризиків.

Необхідно розділяти поняття "ризик" і "невизначеність". Під невизначеністю ми розуміємо ситуацію, за якою можлива велика кількість результатів, але при яких результати дій не є детермінованими, тобто їх ймовірність невідома. Ризик — це: ситуація, в якій існує кінцева кількість випадків з відомою ймовірністю для кожного з них; можливість появи обставин, що обумовлюють невпевненість або неможливість отримання очікуваних результатів від реалізації поставленої мети; ймовірність втрат або ймовірність отримати результат, відмінний від очікуваного. Отже, ризик — це суб'єктивна оцінка об'єктивної невизначеності. Якщо невизначеність — непереборна якість середовища театру гібридної війни, то ризик — це чисельна характеристика можливості втрат.

При оцінюванні театру гібридної війни виникає необхідність оцінити певні якісні показники. Для оцінювання таких показників може бути застосований апарат теорії нечіткої множини, зокрема метод нечіткої логіки. У процесі оцінювання ефективності забезпечення НБ постає завдання кількісної формалізації якісних показників. Таким чином, завдання моделювання полягає в тому, щоб адекватно перевести якісні висловлювання експерта в кількісні уявлення [5, с. 123]. Нечітко-множинні описи, з одного боку, є набором адекватних формалізмів для моделювання систем в умовах суттєвої невизначеності, а з іншого — полем для нової інтерпретації класичних імовірнісних та експертних оцінок. Далі — перехід від класичного імовірнісного розподілу до імовірнісного розподілу з нечіткими параметрами з одночасним управлінням рівнем правдоподібності оцінок розподілу. Також можливий перехід від сукупності експертних оцінок до набору функцій належності, що створює нечіткий класифікатор [8].

Отже, стан театру гібридної війни є складною багатокритеріальною характеристикою, тому для її оцінювання пропонуємо використовувати методи, які враховували б усі складові елементи, видавали комплексний результат і надавали можливість аналізувати зміни, що відбуваються у процесі забезпечення НБ.

Тенденція збільшення складності реального театру гібридної війни і процесів управління, особливо у кризові періоди, при введенні особливих правових режимів, необхідність забезпечення ефективності та адекватності управління, а також урахування великої кількості різних факторів обґрунтовують застосування для оцінювання стану театру гібридної війни сучасної технології, побудованій на основі методу нечіткої логіки. Такий метод доцільно використовувати для побудови моделі театру гібридної війни, що враховує неповноту та неточність вхідних даних, коли, з одного боку, початковий опис обстановки заздалегідь виявляється неточним або неповним, а з іншого — намагання отримати вичерпну інформацію призводить до втрати часу і засобів.

Процес оцінювання стану театру гібридної війни, на нашу думку, складається із взаємопов'язаних етапів, якими є: 1) аналіз поточної ситуації; 2) уточнення організаційно-правового механізму (структури системи управління та функцій її елементів); 3) моніторинг результатів управління; 4) визначення ефективності управління з використанням комплексної моделі. На кожному із зазначених етапів виконуються методи якісного і кількісного аналізу, здійснюється аналіз чутливості (визначення чутливості до критерію при "послідовно-одичній" зміні кожної змінної), сценарний аналіз та імітаційне моделювання. Мета використання цих методів — об'єктивність оцінювання ефективності публічного управління системою забезпечення НБ. Особливістю процесу є його циклічний характер, що відповідає сучасним вимогам до аналізу та оцінювання складності НБ). Кожний цикл процесу оцінювання розпочинається з аналізу поточної ситуації, який передбачає її логічне осмислення, визначення всіх доступних ресурсів (матеріальних, фінансових, інформаційних та ін.), виявлення основних факторів, які визначають розвиток ситуації, а також встановлення цілей управління. На цьому етапі рекомендується застосовувати евристичний (неформаль-

ний) метод побудови логічних сценаріїв для аналізу можливих напрямів розвитку ситуації. При цьому загальною метою аналізу стану театру гібридної війни складається з робочих або проміжних цілей протидії гібридним загрозам. Рівень досягнення таких цілей, які мають бути об'єктивно досяжними та ретельно деталізованими, можна розглядати як важливий індикатор ефективності публічної політики забезпечення НБ.

Рамки статті не дозволяють широко розглянути проблему інформаційної складності театру гібридної війни. Сучасна війна, у тому числі гібридна, не змінює своєї сутності. Вона є продовженням політики, але до застосовуваних нею засобів насильства у сьогоденні віднесена інформаційна зброя. Саме тому можна констатувати, що разом з сухопутною, морською і повітряною сферами війни додатковим простором гібридної війни повною мірою став інформаційний.

Основна відмінність методу нечіткої логіки полягає у введенні лінгвістичних змінних (суб'єктивних категорій). Лінгвістичні змінні — це змінні, які не можна описати за допомогою математичної мови, тобто їм складно надати точну (об'єктивну) кількісну оцінку. Наприклад, поняття "висока" або "низька" (щодо вірогідності реалізації гібридних загроз) не мають чіткої межі й не можуть бути представлені точним математичним описом. Лінгвістичною змінною називається така змінна, значеннями якої є слова або пропозиції природної мови. У літературі нечітких множин лінгвістичні змінні також називають терм-множини (від англ. term — називати) [12].

Так, наприклад, для отримання інтегральної оцінки театру гібридної війни та впливу на його стан інформаційної зброї недостатньо тільки значень змінних кількісних показників: система контролю оперативної обстановки (комплексний моніторинг ЗМІ, соціальних мереж, "сірий" Інтернет); контроль джерел загроз (розширений набір джерел, рубрик, тем, які збуджують протестний електорат, співчуваючих та тих, хто ще не визначився). Необхідно також враховувати і якісні змінні: фокус інтересів гібридної війни, технології протидії. Так, для отримання кількісної оцінки лінгвістичної змінної "умови для впливу на групову й індивідуальну поведінку та формування інформаційного портрету населення" задаємо інтервал значень оцінки від 0 до 10, де 0 — найсуворіші умови, що заважають процесу використання інформаційної зброї. На основі експертних оцінок, можна стверджувати, якщо інформаційний вплив планується вести в зоні театру гібридної війни (де ризики є підвищеними) і в умовах відсутності підготовчих робіт, то її оцінка буде коливатися від 0 до 3 балів, що буде означати суворі умови протидії. Якщо ж інформаційний вплив планується на вже підготовленому просторі, в умовах соціально-політичної нестабільності, то оцінки змінної будуть набувати значень від 7 до 10 балів, що означає сприятливі протидії. Оцінка кількісних змінних прийме значення в інтервалі від 3 до 7 балів, якщо умови будуть визначені як такі, що одночасно сприяють та перешкоджають інформаційному протидії. Дані бали присвоюються або оцінювачами, або групою експертів, безпосередньо залучених до процесу аналізу театру гібридної війни.

Ще одним прикладом оцінки лінгвістичної змінної театру гібридної війни може служити нечіткість межі

змінної "низький відсоток підтримки інтересів і реалізації загроз". Який відсоток вважається низьким? Так, ґрунтуючись на формальній логіці, від експертів можуть бути отримані відповіді, наприклад, що відсоток менше 7% — низький, від 8 до 15% — середній, а від 16 і вище — високий. Межі між цими уявленнями є нечіткими, розмитими. Відповідно, поняття "низький відсоток підтримки інтересів і реалізації загроз" є суб'єктивною оцінкою.

Отже, нечіткі когнітивні схеми — це новий інструмент для моделювання економічних, політичних, соціальних та духовних станів й ситуацій театру гібридної війни. У таких випадках основним інструментом методу є функція приналежності як засіб перекладу лінгвістичних змінних на математичну мову для подальшого застосування методу нечітких множин. Функцією приналежності є функція, що задає ступінь або впевненість, з якою елементи деякої множини належать заданій нечіткій множині загроз гібридної війни. Наприклад: чим більше аргумент x відповідає нечіткій множині A , тим більшим є його значення, яке наближається до 1. Підставою для побудови функції приналежності також можуть служити експертні оцінки.

Застосування методу нечіткої логіки визначення складності театру гібридної війни, найчастіше мають на увазі системи нечіткого виведення, які лежать в основі різних процесів. Основними етапами цієї системи є: 1. Формування бази правил системи нечіткого виведення. 2. Фазифікація вхідних параметрів. 3. Агрегація. 4. Активізація підумов в нечітких правилах продукцій. 5. Дефазифікація. Дана схема відноситься до алгоритму нечіткого висновку Мамдані, який один з перших знайшов застосування в системах нечітких множин [9]. Підсумовуючи висловлене, можемо констатувати існування потреби в розробці методики аналізу та оцінки стану театру гібридної війни. Вирішити це завдання можливо за допомогою програмного продукту Fuzzy Tech. Скористаємося алгоритмом нечіткого висновку Мамдані для специфікації умов даного завдання й сформулюємо правила системи нечіткого виведення. Дане завдання вирішується в кілька етапів: Етап 1. Ідентифікація ризиків. Етап 2. Визначення ступеня впливу факторів на загальний ризик проекту використання гібридної зброї. Етап 3. Оцінка вхідних змінних і формування правил. Етап 4. Застосування методу нечіткої логіки для оцінки ризиків.

Застосування методу нечіткої логіки дозволило включити такі лінгвістичні фактори впливу загроз на театр гібридної війни, як матриця інтересів та загроз (картина у якості світлофору — червоний, жовтий і зелений), контроль за джерелом загроз, "теплова" мапа в соціальних мережах, аналіз зав'язків об'єктів Інтернету, аналіз активності суб'єктів соціальних мереж, збоїв в роботі обладнання, аналіз джерел інформаційних вкидань, наявність дозвільної документації до необхідного моменту часу та ін. А головне: це допомогло представити наочні результати для прийняття необхідного рішення.

Таким чином, використання методу нечітких множин дає низку переваг, дозволяючи: включати в аналіз якісні змінні; оперувати нечіткими вхідними даними; оперувати лінгвістичними критеріями; швидко моделювати складні динамічні системи та порівнювати їх із заданим

ступенем точності; попереджати недоліки та обмежувати існуючі методи оцінки проектних ризиків протиборства на театрі гібридної війни.

ВИСНОВКИ

Зазначені особливості мережевості і нечіткої множинності театру гібридної війни у сукупності із постнекласичним методологічним апаратом, на наш погляд, перетворюють їх на інструмент, важливий для осмислення складності процесу забезпечення НБ України. Адже як теоретичний, мисленнєвий конструкт мережа (ризом) дозволяє моделювати поведінку інформаційних мереж та їхніх систем як на рівні системності, так і на рівні окремих соціальних агентів (індивідів, груп, класів, націй, держав тощо). Ризома театру гібридної війни залишається індиферентною до природи об'єктів, що входять до неї. Якщо оцінка театру гібридної війни не відповідає наявній структурній конфігурації, ризома створює новий вимір, прокладає нову лінію взаємодії, яка врахує особливості приєднаних елементів та узгоджує їх з існуючими. З огляду на зазначене, основним здобутком дослідження є репрезентація в категоріях некласичної науки та філософії постмодернізму процесу віртуалізації сучасних соціальних практик з метою виявлення закономірностей, тенденцій і суперечностей розвитку суспільства і системи забезпечення НБ.

Театр гібридної війни як соціальна мережа може мати вплив на контроль безпекового простору (економічного, політичного, соціального, ідеологічного, ментального та ін.), підтримання стану хаосу і безперервного конфлікту в країні, соціумі. У "гібридної" війни немає меж — ні моральних, ні просторових. Це сутнісне судження впливає на НБ, підвищує ризики й загрози стабільності нашої держави, вимагає пошуку і розробки відповідних концепцій протидії, в основу яких має бути покладено правило бумеранга — діаметральна зміна вектору загроз від об'єкта впливу до джерела їх формування.

Війна XXI ст., внаслідок обов'язкових спроб застосування воюючими сторонами всіх наявних в їх розпорядженні сил, засобів і способів ведення бойових дій, в абсолютній більшості випадків є гібридною. Тому актуальним, на наш погляд, є пошук адекватних методів аналізу театру гібридної війни, наповнення їх змістом та визначення топології майбутнього протистояння.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшій розробці методичного апарату аналізу театру гібридної війни, нових методів оцінки його стану та створення методичних рекомендацій їх застосування в публічній політики у сфері національної безпеки.

Література:

- Абрамов, В. І., Борисевич, С. О., Смолянук, В. Ф., Шевченко, М. М. (2018) Теоретико-методологічні засади формування кадрової безпеки в системі публічного управління [кол. монографія] Київ. НАДУ.
- Абрамов, В. І. (2020) Безпека як трансгресія: онтологічний статус феномена національної безпеки. Інвестиції: практика та досвід, 15—16, 116—120.
- Абрамов, В. І. (2020) Методологія постнекласичної науки в дослідженні національної безпеки та особливості державного управління в її забезпеченні.

Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України, 2, 18—24.

4. Дельоз, Ж., Гваттари, Ф. (2015) Що таке філософія? Львів: Астролябія.

5. Інтеграція психосоціальних моделей і методів у підхід НАТО до операцій (2010). Огляд досліджень системного аналізу Організації досліджень і технологій НАТО (RTO) (SAS-074). Взято з URL: https://www.researchgate.net/publication/224123774_Integration_of_Psycho-Social_models_and_methods_in_NATO's_approach_to_operations_A_review_of_NATO_Research_and_Technology_Organization_RTO_Systems_Analysis_Studies_SAS-074

6. Кравець, П., Киркало, Р. (2009) Системи прийняття рішень з нечіткою логікою. Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Комп'ютерні науки та інформаційні технології, 650, 115—123.

7. Навчальний циркуляр сухопутних військ США TC 7-100. (2010) Взято з URL: https://commons.m.wikimedia.org/w/index.php?title=File:TC_7-100_-_Hybrid_Threat_pdf&page=10

8. Стенлі Мак-Кристал, Крис Фасселл, Коллінс Тантум, Девід Сильверман. Жесткий лидер Правила менеджмента от генерала Афганской войны (2020) Взято з URL: <https://barracuda-book.com/p1393867620-stenli-makkristal-kris.html>.

9. Штовба, С. Д. (2001) Введение в теорию нечетких множеств и нечеткую логику. Винница: Издательство Винницкого государственного технического университета.

10. Ablazov I., Abramov V., Mokliak S., Smolianiuk (2021). Theory-practice problems of public national security policy related to the concept of "complexity" (methodological aspect). *Political Science and Security Studies Journal*, Vol. 2, No. 4, 28—35.

11. Hoffman F. G. (2007) Conflict in the 21-st century. The rise of hybrid wars. Arlington: Potomac Institute for policy studies.

12. Mattis J. N., Hoffman F. G. (2005) Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *US Naval Institute Proceedings Magazine*. November. Vol. 132/11/1, 233. Pp. 18—19. Взято з Url: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>

13. Zadeh, L. A. (2002) Toward a Perception-Based Theory of Probabilistic Reasoning with Imprecise Probabilities. *Journal of Statistical Planning and Inference*, Vol. 105 (1). Pp. 233—264. Взято з https://www.researchgate.net/publication/228551318_Toward_a_PerceptionBased_Theory_of_Probabilistic_Reasoning_with_Imprecise_Probabilities

References:

1. Abramov, V.I. Borysevych, S.O. Smolianiuk, V.F. and Shevchenko, M.M. (2018), *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia kadrovoi bezpeky v systemi publicnoho upravlinnia* [Theoretical and methodological principles of the formation of personnel security in the system of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

2. Abramov, V. (2020), "Security as a transgress: ontological status of the national security phenomenon", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15—16, pp. 116—120.

3. Abramov, V.I. (2020), "Methodology of post-non-classical science in the study of national security and peculiarities of state administration in its provision", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, vol. 2, pp. 18—24.

4. Del'oz, Zh. and Hvattari, F. (2015), *Scho take filosofii?* [What is philosophy?], *Astroliabiia*, Lviv, Ukraine.

5. Bacon, T.J. Jones, P. Garrett, R.B. and Tolk, A. (2010), "Integration of Psycho-Social models and methods in NATO's approach to operations; A review of NATO Research and Technology Organization (RTO) Systems Analysis Studies (SAS-074)", available at: https://www.researchgate.net/publication/224123774_Integration_of_Psycho-Social_models_and_methods_in_NATO's_approach_to_operations_A_review_of_NATO_Research_and_Technology_Organization_RTO_Systems_Analysis_Studies_SAS-074 (Accessed 25 Dec 2022).

6. Kravets', P. and Kyrkalo, R. (2009), "Decision-making systems with fuzzy logic", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika"*: *Komp'iuterni nauky ta informatsijni tekhnolohii*, vol. 650, pp. 115—123.

7. [wikimedia.org](https://commons.m.wikimedia.org/w/index.php?title=File:TC_7-100_-_Hybrid_Threat_pdf&page=10) (2010), "US Army Training Circular TS 7—100", available at: https://commons.m.wikimedia.org/w/index.php?title=File:TC_7-100_-_Hybrid_Threat_pdf&page=10 (Accessed 25 Dec 2022).

8. Mak-Krystal, S. Fassell, K. Tantum, K. Syl'berman, D. (2020), "Hard leader. Management rules from the general of the Afghan war", available at: <https://barracuda-book.com/p1393867620-stenli-makkristal-kris.html> (Accessed 25 Dec 2022).

9. Shtovba, S.D. (2001), *Vvedenye v teoryiu nechetkykh mnozhestv y nechetkuiu lohyku* [Introduction to fuzzy set theory and fuzzy logic], *Yzdatel'stvo Vynnytskoho hosudarstvennoho tekhnicheskoho unyversyteta*, Vynnytsa, Ukraine.

10. Ablazov, I. Abramov, V. Mokliak, S. and Smolianiuk (2021), "Theory-practice problems of public national security policy related to the concept of "complexity" (methodological aspect)", *Political Science and Security Studies Journal*, vol. 2, no. 4, pp. 28—35.

11. Hoffman, F.G. (2007), *Conflict in the 21-st century. The rise of hybrid wars*, Potomac Institute for policy studies, Arlington, USA.

12. Mattis, J.N. and Hoffman, F.G. (2005), "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", *US Naval Institute Proceedings Magazine*, vol. 132/11/1, no. 233, pp. 18—19, available at: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf> (Accessed 25 Dec 2022).

13. Zadeh, L.A. (2002), "Toward a Perception-Based Theory of Probabilistic Reasoning with Imprecise Probabilities", *Journal of Statistical Planning and Inference*, vol. 105 (1), pp. 233—264, available at: https://www.researchgate.net/publication/228551318_Toward_a_PerceptionBased_Theory_of_Probabilistic_Reasoning_with_Imprecise_Probabilities (Accessed 25 Dec 2022).

Стаття надійшла до редакції 09.01.2023 р.

*Т. М. Дерун,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9089-2206>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.82

ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

*T. Derun,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Regional Policy,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

FACTORS AND FEATURES OF STATE REGULATION OF THE HOUSING MARKET
IN UKRAINE DURING WAR

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації на територію суверенної та незалежної України спричинило появу нових викликів та небезпек, що чинять значний дестабілізуючий вплив на економіку, політику та суспільство країни. В умовах запровадження воєнного стану та ведення активних бойових дій на значних територіях України загострюються проблеми забезпечення населення житлом, адже значна його частка втратила місце проживання через масштабні руйнування житлової інфраструктури та залишила житло внаслідок вимушеної необхідності виїзду із зони бойових дій та окупації країною-агресором. За таких умов посилюється вагомість проблеми забезпечення державного регулювання ринку житла в Україні та реалізації права населення на одержання належних умов проживання. Окреслені тенденції потребують поглибленого вивчення особливостей сучасного стану державного регулювання ринку житла в Україні та виявлення найбільш вагомих чинників його реалізації в умовах війни. У статті визначено сутність державного регулювання ринку житла в Україні та досліджено його особливості в умовах війни. Проаналізовано стан вітчизняного ринку житла та виявлено незадовільні показники його функціонування та розвитку. Окреслено основні чинники державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни, які поділяються на політичні, економічні, соціальні та технологічні. Запропоновано основні заходи удосконалення механізмів державного регулювання ринку житла в Україні, зокрема, удосконалення правового адміністративно-організаційного механізму; спрощення дозвільної процедури житлового будівництва; удосконалення методичного інструментарію формування механізму державного регулювання; посилення розвитку системи накопичувального іпотечного кредитування; збільшення обсягів фінансування державних програм стимулювання розвитку житлової нерухомості та удосконалення інфраструктури ринку житла; залучення прогресивних фінансових технологій на ринку житла.

The full-scale military invasion of the Russian Federation on the territory of sovereign and independent Ukraine caused the emergence of new challenges and dangers that have a significant destabilizing effect on the economy, politics and society of the country. In the conditions of the introduction of martial law and the conduct of active hostilities in large areas of Ukraine, the problems of providing the population with housing are becoming more acute, because a significant part of it has lost its place of residence due to the large-scale destruction of residential infrastructure and

left housing as a result of the forced necessity to leave the zone of hostilities and occupation by the aggressor country. Under such conditions, the importance of the problem of ensuring state regulation of the housing market in Ukraine and the realization of the population's right to obtain adequate living conditions increases. The outlined trends require an in-depth study of the features of the current state of state regulation of the housing market in Ukraine and the identification of the most important factors for its implementation in wartime conditions. The article defines the essence of state regulation of the housing market in Ukraine and examines its features in wartime conditions. The state of the domestic housing market was analyzed and unsatisfactory indicators of its functioning and development were revealed. The main factors of state regulation of the housing market in Ukraine during the war are outlined, which are divided into political, economic, social and technological factors. The main measures to improve the mechanisms of state regulation of the housing market in Ukraine in the conditions of war are proposed, in particular, the improvement of the legal administrative and organizational mechanism; simplification of the permit procedure for residential construction; improvement of the methodological toolkit for the formation of the mechanism of state regulation; strengthening the development of the accumulative mortgage lending system; increasing the amount of financing of state programs for stimulating the development of residential real estate and improving the infrastructure of the housing market; involvement of progressive financial technologies in the housing market.

Ключові слова: ринок житла, державне регулювання, чинники, житловий фонд, інфраструктура ринку.

Key words: housing market, state regulation, factors, housing stock, market infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розгорнута Російською Федерацією на території України війна, внаслідок чого значна частка територій анексовані країною-агресором, а інша зазнала масштабний руйнувань через ведення активних бойових дій, спричинила в Україні глибоку житлову кризу, через яку значна частина населення втратили житло та були вимушено переміщені на більш безпечні території або виїхали за межі країни. За таких кризових обставин в країні ще більше поглибилися проблеми забезпечення населення житлом, що в умовах сучасності потребує втручання держави з метою регулювання процесів створення, передачі в експлуатацію та використання житлового фонду, а також фінансування об'єктів нерухомості, що відбуваються на ринку житла.

Очевидно, що ринок житла є складною структурою, державне регулювання якого потребує виважених заходів та врахування впливу на нього різноманітних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Ринок житла забезпечує ефективну взаємодію споживачів та виробників житла, внаслідок чого формуються співвідношення між показниками попиту й пропозиції на нього. Безумовно, в умовах війни загострюються проблеми досягнення паритету у площині задоволення попиту та пропозиції житла на ринку, адже існуючі фактори військового характеру значно дестабілізують процеси будівництва та знижують показники платоспроможності населення, що обумовлює необхідність втручання держави з метою забезпечення конституційних прав населення на одержання житла та, водночас, захисту

інтересів забудовників й підтримання їх конкурентоспроможності.

На підставі зазначеного можна стверджувати, що проблематика дослідження чинників та особливостей державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни є надзвичайно актуальною та вагомою й потребує поглибленого вивчення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми наукового дослідження чинників та особливостей державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни впродовж тривалого періоду часу являються об'єктом вивчення як вітчизняних науковців, так і зарубіжних корифеїв науки, що здійснюють власні наукові розвідки в окресленому напрямку. Н. Фанг [1] вважає, що державне регулювання ринку житла є надзвичайно важливим в умовах нестабільності та невизначеності, адже передбачає використання державної влади з метою координації діяльності економічних агентів, що функціонують на ринку житла, в напрямку врегулювання проблем конкуренції, а також соціально-економічного розвитку.

Серед найбільш вагомих напрацювань вітчизняної науки в зазначеному керунку варто виділити праці Л. Єлісеєвої [2], яка встановила, що формування житлового фонду в Україні у довоєнний та у воєнний пері-

од відрізняється своїми особливостями, серед яких на-зиває: (1) значне зростання цін на первинне і вторинне жило, що розміщене на відносно безпечній території країни; (2) невідповідність тенденцій розвитку ринку житла в Україні міжнародним стандартам; (3) вагомий вплив корупційних ризиків; (4) високі ставки іпотечного кредитування; (5) неефективність судової системи щодо захисту прав власності.

Погоджуючись із Л. Єлісеєвою, схожої думки дотримуються І. Малий та К. Загребельна [3], які виокремили особливості розвитку ринку житла в Україні та вважають, що він потребує державного регулювання з урахуванням соціально-економічного, фінансового та інвестиційного складників досягнення результативних показників. При цьому, науковці серед найбільш вагомих чинників впливу на ринок житла в Україні виділяють незавершеність реалізації прав приватної власності на нерухомість, що зумовлюють посилення процесів рейдерства, корупції та цінової експансії, а також відсутність соціально-орієнтованого державного регулювання ринку житла.

Водночас, І. Самойлова [4] державне регулювання ринку житла розглядає крізь призму виконання ним ідеологічної та законодавчої функцій, зокрема, формування концепції його розвитку й програми її реалізації; створення законодавчих актів, що забезпечують сталий розвиток ринку житла, а також функції концентрації ресурсів на цілі формування інфраструктури ринку; визначення чітких вимог до учасників ринку житла; здійснення контрольної функції; формування системи заходів щодо захисту інвесторів; врегулювання проблем негативного впливу на ринок житла інших видів державного регулювання, а саме, валютного й податкового.

Вагомими в даному напрямку є дослідження К. Павлова, О. Павлової та В. Купчака [5], які окреслили основні проблеми функціонування та розвитку ринку житла в Україні, а також дослідили чинники впливу на нього й довели необхідність посилення державного регулювання з метою забезпечення конкурентної рівноваги та безперешкодного доступу населення до одержання житла. Своєю чергою, І. Самойлова та О. Самойлов [6] встановили, що основні напрями державного регулювання ринку житла в Україні перебувають в межах формування нормативно-правової та законодавчої бази його функціонування, надання пільгових умов населенню для придбання житла, стандартизації діяльності учасників ринку житла та визначення правил ведення операцій з об'єктами нерухомості, забезпечення системи захисту інвесторів, емітентів й посередників, а також вирішення конфліктних та спірних питань, підвищення рівня інвестиційної привабливості ринку житла та підтримки здорової конкуренції, планування та реалізації контрольних заходів.

Очевидно, що державне регулювання ринку житла в Україні в умовах війни є важливим та надскладним завданням, що потребує уваги як науковців, так і практиків при вирішенні проблемних аспектів його виконання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад дослідження чинників та особливостей дер-

жавного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити основні завдання щодо з'ясування сутності державного регулювання ринку житла в Україні; аналізу сучасного стану та тенденцій зміни особливостей державного регулювання ринку житла в Україні під впливом війни; дослідження чинників впливу на процес державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ефективне функціонування ринку житла в країні являється одним із дієвих інструментів регулювання соціально-економічних процесів. В умовах нестабільності, глобальної невизначеності та появи новітніх викликів й небезпек, що зумовлені воєнним протистоянням України збройній агресії росії функціонування ринку житла піддається істотному дестабілізуючому впливу різних чинників, які концентруються як в середині країни, так і за її межами.

Безумовно, війна в Україні створила безпрецедентні виклики для ринку житла, адже впродовж 2022 р. в країні спостерігається масове руйнування житлового фонду через ведення активних бойових дій та здійснення обстрілів цивільної інфраструктури. Мільйони українців залишилися без житла та були змушені виїхати на підконтрольні Україні території, що є відносно безпечними для проживання, а окремі перебувають у пошуках притулку за межами країни, перемістившись на територію інших країн. Очевидно, що за таких умов загострилася проблема забезпечення населення країни житлом, що актуалізує потребу у перерозподілі наявного житлового фонду та створення нових об'єктів для проживання.

Варто зазначити, що довоєнний період розвитку й функціонування ринку житла в Україні характеризувався зростаючими трендами та, попри виклики пандемії COVID-19, засвідчував зростання цін на житло, що першочергово було зумовлено збільшенням обсягів доходів трудових мігрантів, які перебувають за межами країни та надсилають значні суми коштів. Відповідно до даних компанії Knight Frank [7] за підсумками 2021 р. Україна увійшла до 10 європейських країн за показником зростання темпів подорожання житла та серед 130 досліджуваних країн посіла 24 місце, а середня вартість квадратного метра на первинному ринку складала 35 тис. грн та на вторинному — 27 тис. грн, що за окремими даними [8, с. 8.] випередило такі європейські міста як Варшава, Бухарест та Люксембург.

Зазначені цінові рамки збереглися й на початку 2022 р., однак, повномасштабне вторгнення росії на територію України зумовило масштабні руйнування житлової інфраструктури, внаслідок чого відсутнім стало посилення впливу на ринок житла в Україні такого чинника воєнного характеру як призупинення та дезорганізація вторинного й первинного ринку нерухомості. Крім того, ведення активних бойових дій спричинило станом на травень 2022 р. руйнування понад 45 тис. житла. Серед найбільш постраждалих міст в Україні виділяється Маріуполь, Харків, Северодонецьк, Чернігів та Лисичанськ.

чанськ, а станом на грудень 2022 р. даний перелік доповнено ще й містами Херсон та Бахмут.

Очевидно, що в регіонах, де відбуваються бойові дії та на територіях, що перебувають під окупацією країни-агресора, попит на ринку житла скоротився до 100%. Варто зазначити, що негативні тенденції щодо даного показника спостерігаються і в інших регіонах, де попит на первинному ринку знизився на 20 % [9].

Що стосується ринку вторинного житла, то тут також відчувається істотний негативний вплив дестабілізуючих чинників. Зокрема, в Західному регіоні вартість оренди житла зросла від 20 % до 225 %, а в таких регіонах як Кіровоградщина та Черкащина — від 13 % до 373 % [8, с. 8]. Безумовно, зазначені тенденції щодо стану ринку житла в Україні в умовах війни потребують державного втручання та актуалізують необхідність здійснення державного регулювання.

Серед інших чинників необхідності державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни варто назвати політичні, економічні, соціальні та технологічні, детальна характеристика яких представлена на рис. 1.

Водночас, варто зазначити, що чинники державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни доцільно поділяти на стимулюючі та стримуючі. До стимулюючих чинників відносяться інноваційні технології та зростаючі тренди щодо мобільності населення, а до стримуючих — надмірна політична корупція та мінливість податкового законодавства.

Рис. 1. Чинники державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни

Результати проведеного дослідження чинників та особливостей державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни дозволяють стверджувати, що існуючий стан ринку житла в країні є незадовільним та потребує посиленої уваги зі сторони держави. Першочергового значення за таких обставин набуває необхідність формування якісно нових механізмів державного регулювання ринку житла в Україні, що пропонується здійснювати в декількох напрямках, основні із яких систематизуємо на рис. 2.

Безумовно, в умовах війни та післявоєнного відновлення країни перегляду потребує політика ціноутворення на ринку житла, оскільки необхідно урівноважити показники попиту й пропозиції. При цьо-

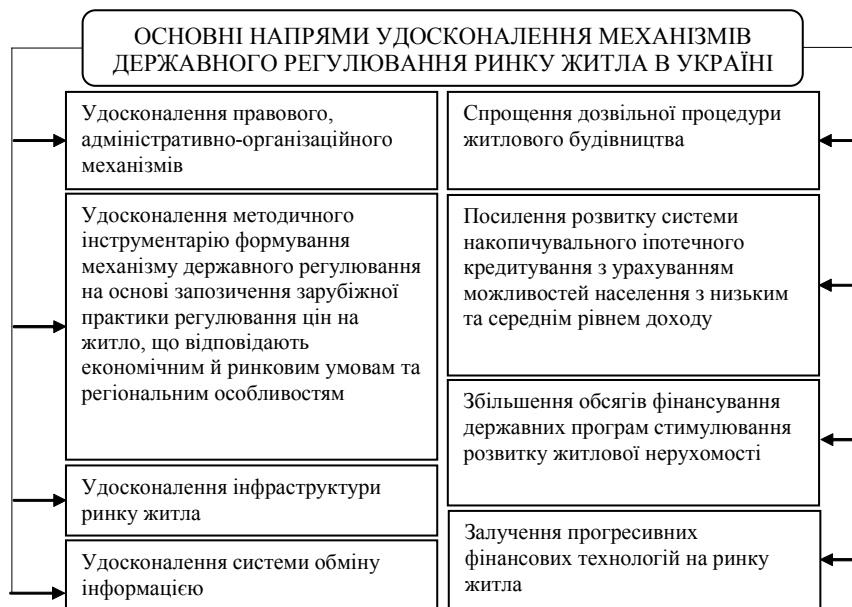

Рис. 2. Основні напрями удосконалення механізмів державного регулювання ринку житла в Україні

Джерело: сформовано автором на основі даних: [6].

му, розроблення удосконалених механізмів державного регулювання ринку житла в Україні та їх запровадження істотно залежить від соціально-економічних та суспільно-політичних обставин та умов розвитку країни, серед яких фактори воєнного протистояння відіграють ключову роль, оскільки трансформують основні вектори розвитку ринку житла із площини надмірних корупційних ризиків та високих ставок іпотечного кредитування в площину масштабних руйнувань внаслідок російсько-української війни.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, проведені дослідження теоретико-прикладних засад щодо виявлення чинників та особливостей державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни дають підстави стверджувати, що існуючий стан розвитку й функціонування ринку житла характеризується як незадовільний. Результати проведеного дослідження дозволили виявити основні чинники державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни, які класифікуються на: (1) політичні; (2) економічні; (3) соціальні; (4) технологічні. Доведено вагомий дестабілізуючий вплив на ринок житла в Україні факторів військового характеру. Встановлено, що внаслідок війни росії проти України спостерігаються масштабні руйнування житлового фонду, сумарні обсяги руйнування якого складають понад 45 тис. житла, що потребує державного втручання у процеси регулювання ринку житла, а також удосконалення основних механізмів державного регулювання ринку житла в Україні. Запропоновано основні заходи удосконалення механізмів державного регулювання ринку житла в Україні в умовах війни.

Перспективами подальших досліджень обраної тематики являється необхідність з'ясування особливостей відновлення житлового фонду у період повоєнного відновлення України та створення житла, що відповідає міжнародним стандартам, в тому числі із наявністю бомбосховищ.

Література:

1. Phang S. Y. Housing Market Regulation. In Housing Finance Systems. 2013. Palgrave Macmillan, London. URL: https://doi.org/10.1057/9781137014030_5
2. Yeliseieva L. Features of the development of the housing market in Ukraine: micro and macroeconomic aspects. Economic analysis. 2022. Vol. 32. № 3. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2381/0>
3. Малий І. Й., Загребельна К. В. Соціально-економічний вимір державного регулювання ринку житла в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 2. URL: DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.5.
4. Самойлова І. І. Сутність та особливості державного регулювання ринку нерухомості в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 139—142. URL: DOI: 10.32702/2306-6814.2019.24.139.

5. Павлов К., Павлова О., Купчак В. Стратегічні напрями державного регулювання конкурентних відносин шляхом стимулювання попиту та пропозиції на регіональних ринках житла в Україні. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. № 4. С. 141—149. URL: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-04-141-149>.

6. Самойлова І. І., Самойлов О. О. Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання ринку житлової нерухомості в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 12. URL: DOI: 10.32702/2307-2156-2019.12.51.

7. Active Capital 2021. Trends in Global Real Estate Investment. Knight Frank. URL: <https://www.knightfrank.com/>

8. Єлісеєва Л., Скорук О. Ринок житла та економічна політика в Україні. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2022. № 3. С. 6—11.

9. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Phang, S.Y. (2013), Housing Market Regulation. In Housing Finance Systems. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137014030_5.
 2. Yeliseieva, L. (2022), "Features of the development of the housing market in Ukraine: micro and macroeconomic aspects", Economic analysis, Vol. 32, no. 3, available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2381/0> (Accessed 25 Dec 2022).
 3. Maly, I.Y. and Zagrebelska, K.V. (2020), "Socio-economic dimension of state regulation of the housing market in Ukraine", Public administration: improvement and development, vol. 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.5.
 4. Samoilo, I.I. (2019), "The essence and peculiarities of state regulation of the real estate market in Ukraine", Investments: practice and experience, vol. 24, pp. 139—142. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.24.139.
 5. Pavlov, K., Pavlova, O. and Kupchak, V. (2019), "Strategic directions of state regulation of competitive relations by stimulating supply and demand in regional housing markets in Ukraine", Economic Journal of Lesya Ukrainka East European National University, vol. 4, pp. 141—149. <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-04-141-149>.
 6. Samoilo, I.I. and Samoilo, O.O. (2019), "Directions for improving mechanisms of state regulation of the residential real estate market in Ukraine", Public administration: improvement and development., vol. 12. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.12.51.
 7. Knight Frank (2021), "Active Capital 2021. Trends in Global Real Estate Investment", available at: <https://www.knightfrank.com/> (Accessed 25 Dec 2022).
 8. Eliseeva, L. and Skoruk, O. (2022), "Housing market and economic policy in Ukraine", Economic Journal of Volyn National University named after Lesya Ukrainka, vol. 3, pp. 6—11.
 9. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 Dec 2022).
- Стаття надійшла до редакції 10.01.2023 р.*

УДК 351.865

Б. М. Цимбал,
к. т. н., старший викладач кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки,
Національний університет цивільного захисту України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2317-3428>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.87

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В. Tsymbal,
PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Labor Protection
and Technogenic and Environmental Safety, National University of Civil Defence of Ukraine

LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PERSONAL SECURITY
IN THE CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Стратегія Національної безпеки Української держави визначається через реалізацію правового механізму публічного управління безпекою особистості в контексті сталого розвитку України.

Підкреслено що в Стратегії сталого розвитку "Україна – 2020", Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року, а також Стратегії національної безпеки України до 2030 року обґрунтовується нова парадигма розвитку Української держави й окреслюються оновлені соціальні та економічні пріоритети.

Зазначено, що в основу державної політики сталого розвитку має бути покладено таку систему соціальних цінностей, яка відрізнятиметься від тієї, що існувала в попередньому та сучасному періодах трансформації українського суспільства.

Доведено, що принципово новим має бути визнання пріоритетності та взаємозумовленості життєво-визначальних інтересів більшості населення. Держава повинна взяти на себе функцію забезпечення в суспільстві принципів соціальної справедливості та високої якості життя на основі узгодження й підтримання балансу інтересів усіх громадян. Це уможливить перетворити суспільство на стійку, збалансовану та водночас дієву систему, яка позитивно розвивається.

Зазначено, що в безпеці особистості ключова роль належить саме державі, яка виступає основним соціальним інститутом, покликаним забезпечувати сталий розвиток країни у правовому руслі. Аналіз нормативно-правових актів України дозволяє стверджувати, що їхнім основним недоліком є те, що, незважаючи на посилення уваги до соціального розвитку та безпеки (безпеки людини як на складової безпеки держави), законодавчі акти наразі не визначають проблеми населення України та шляхи їхнього вирішення.

Наголошено, що розширення соціальної бази реформ в Україні нерозривно пов'язано з поліпшенням якості життя, підвищенням матеріального добробуту, зміцненням стабільності в суспільстві, посиленням економічної та особистої безпеки населення. Це зумовлює необхідність відродження місцевого самоврядування, заснованого на громадській ініціативі, що активізує інститути сім'ї й безпеки особистості та сприяє сталому соціальному розвитку країни.

The National Security Strategy of the Ukrainian state is defined through the implementation of the legal mechanism of public management of personal security in the context of sustainable development of Ukraine.

It is emphasized that the Sustainable Development Strategy "Ukraine – 2020", the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030, as well as the National Security Strategy of Ukraine until 2030 substantiate the new paradigm of the development of the Ukrainian state and outline updated social and economic priorities.

It is noted that the basis of the state policy of sustainable development should be a system of social values that differs from the one that existed in the previous and current periods of transformation of Ukrainian society.

It has been proven that a fundamentally new thing should be the recognition of the priority and interdependence of the life-determining interests of the majority of the population. The state should assume the function of ensuring the principles of social justice and a high quality of life in society based on the coordination and maintenance of the balance of interests of all citizens. This will make it possible to transform society into a stable, balanced and, at the same time, effective system, which is developing positively.

It is noted that the key role in the security of the individual belongs to the state, which acts as the main social institution designed to ensure the sustainable development of the country in accordance with the law. The analysis of normative legal acts of Ukraine allows us to state that their main drawback is that, despite increased attention to social development and security (human security as a component of state security), legislative acts currently do not define the problems of the population of Ukraine and the ways to solve them.

It was emphasized that the expansion of the social base of reforms in Ukraine is inextricably linked to the improvement of the quality of life, the increase of material well-being, the strengthening of stability in society, and the strengthening of the economic and personal security of the population. This necessitates the revival of local self-government, based on public initiative, which activates the institutions of family and personal security and contributes to the sustainable social development of the country.

Ключові слова: безпека особистості, сталий розвиток держави, правове забезпечення безпеки особистості, соціальні цінності.

Key words: personal safety, sustainable development of the state, legal provision of personal safety, social values.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конференція ООН, проведена в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. і присвячена проблемам навколишнього середовища та сталому розвитку, стала однією з головних подій в історії людства. Як відомо, у межах цієї конференції отримали загальносвітове політичне визнання проблеми, що пов'язані з глобальним потеплінням клімату та збереженням біорізноманіття на Землі. Під час конференції було прийнято Порядок денний на XXI століття як певний план розвитку людства на найближче майбутнє. З того часу минуло 30 років. За цей період часу відповідно до рішення ООН понад 100 країн розробили стратегії сталого розвитку [1]. Як відомо, в

Україні останній аналогічний документ був прийнятий у 2019 році [4], а саме: указ Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" [там само]. Цей указ, а також указ Президента України "Про Стратегію національної безпеки України" отримали досить негативну оцінку у вітчизняних наукових колах. Аналіз цих підзаконних актів дає підстави стверджувати, що їхнім ключовим недоліком є те, що, незважаючи на посилення уваги до соціального розвитку та безпеки (безпеки людини як на складової безпеки держави), такі укази все ще не визначають комплексно проблеми населення України та шляхи їхнього вирішення. На цій підставі вважаємо за доцільне більш детально розгля-

нути генезу функціонування правового механізму публічного управління безпекою особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням публічного та державного управління щодо становлення та функціонування системи безпеки загалом і безпеки особистості зокрема присвячено праці З. Бзєжинського, С. Бєлая, О. Бондаренка, В. Горбуліна, І. Грицяка, С. Домбровської, О. Євсюкова, О. Кравчука, С. Крука, В. Олуйка, С. Полторака, А. Помази-Пономаренко, О. Радченка, В. Садкового, Г. Ситника, В. Торічного, Дж. Ховорса, Д. Юрковського та ін. [1; 2; 5; 6]. У своїх наукових розробках автори розглядають різні аспекти сутності, функцій та особливостей формування системи безпеки. Однак потребує ґрунтовного дослідження стан формування правової основи для реалізації публічного управління безпекою особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України. Це необхідно зробити, зважаючи на важливість визначення тенденцій і стратегії реалізації публічного управління у зазначеній сфері, адже, як відомо, стратегія — основний документ і план країни, за яким вона живе.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідження особливостей правового механізму публічного управління безпекою особистості в умовах сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як зазначають учені Ю.Г. Батир, І.М. Лопатченко, А.Л. Помаза-Пономаренко, І.М. Хмиров, А.О. Хмирова, з моменту проголошення незалежності України на її теренах була прийнято понад 100 стратегій, програм, концепцій та інших правових документів щодо забезпечення соціально-економічного, а згодом і сталого розвитку нашої держави [1]. Одним з базових документів у цьому питанні є стратегія національної безпеки та оборони України.

Варто відзначити, що саме указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" від 14.09.2020 р. № 392/2020 визначає необхідність розробки та реалізації низки інших стратегій, необхідних для забезпечення безпеки особистості, а саме [4]:

— Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" від 25.03.2021 р. № 121/2021;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію людського розвитку" 02.06.2021 р. № 225;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 липня 2021 року "Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави" від 23.07.2021 р. № 306/2021 (цей указ закладає основи для внесення змін Податкового кодек-

су України в частині прийняття "Економічного паспорта українця", на зразок виплат громадянам ОАЕ певного відсотку від продажу нафти);

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року "Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України" від 20.08.2021 р. № 372/2021;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року" від 11.08.2021 р. № 347/2021;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України" від 26.08.2021 р. № 447/2021;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України" від 26.08.2021 р. № 448/2021;

— Указ Президента України "Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки" від 27.09.2021 р. № 487/2021;

— Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту" від 17.12.2021 р. № 668/2021.

Отже, можемо зробити певний проміжний висновок, що у Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020", Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року, а також Стратегії національної безпеки України до 2030 року, дійсно, обґрунтовується нова парадигма розвитку нашої держави й окреслюються оновлені соціальні та економічні пріоритети. Разом із тим, на системній основі так і не розглядаються всі фактори сталого розвитку українського суспільства. Звісно, не можна категорично стверджувати, що Стратегія національної безпеки України до 2030 року не містить відсилочної норми щодо забезпечення стратегічності у сфері безпеки. Навпаки така норма міститься ще на початку аналізованої стратегії, проте її виконання можна вважати поки що відносно задовільним. На підтвердження можемо навести таке положення Стратегії національної безпеки України до 2030 року (затверджена у 2021 році) [4]: Кабінетові Міністрів України, державним органам за відповідними сферами національної безпеки слід подати у шестимісячний строк на розгляд Ради національної безпеки і оборони України проекти низки документів.

Крім того, аналіз положень Стратегії національної безпеки України до 2030 року дає підстави наполягати, що із самого початку її відмінною особливістю, що якісно має відмежовувати її від попередніх стратегій, є принцип людиноцентризму та соціальної орієнтованості. Саме з урахуванням цього аспекту варто проводити розгляд положень як Стратегії національної безпеки України до 2030 року загалом, так й інших стратегічних документів, що мають бути прийняті відповідно до неї.

Аналіз стану виконання вимоги, що міститься в Стратегії національної безпеки України до 2030 року щодо необхідності розробки інших стратегій, черговий раз засвідчує, що ставлення до реалізації певних заходів у

нашій країні є неоднозначним, бюрократичним і затягнутим у часі. На підтвердження можемо навести ситуацію, пов'язану з виконанням вимоги норми Закону України "Про національну безпеку України" [4, ч. 1 ст 26]. Ця вимога стосується особливостей розробки Стратегії національної безпеки, що має відбуватися за дорученням Президента України і в термін 6 місяців з моменту вступу Глави держави на пост [там само]. Як відомо, шостий Президент України В. Зеленський вступив на посаду 20.05.2019 р., а Стратегія національної безпеки була введена в дію його указом, зокрема 14.09.2021 р., а мало б бути наприкінці грудня 2019 р. Очевидно, що ця ситуація засвідчує неналежне виконання вимоги щодо строків розробки такої стратегії (і не якої-небудь вимоги, а законодавчої, адже вона міститься в Законі України "Про національну безпеку України").

Безперечно, на фоні недоліків варто також визначити й переваги законодавства у сфері національної безпеки та безпеки особистості. Так, ч. 3 ст. 3 Закону України "Про національну безпеку України" [там само] визначає такі фундаментальні національні інтереси нашої держави:

- 1) сталий розвиток держави, економіки та громадянського суспільства;
- 2) інтеграція України в європейський простір;
- 3) недопущення втручання в її внутрішні справи тощо.

Уважаємо, що саме таке визначення національних інтересів є результатом доволі поступального інституційного розвитку України в напрямку формування власної системи безпеки. Зважаючи на це, важливим є забезпечення цієї поступальності в реалізації подальших заходів, спрямованих на гарантування національних інтересів, що включає безпеку держави, суспільства й окремо взятої особистості. При цьому варто вказати на те, що національні інтереси є життєво важливими; їхня реалізація забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її власних громадян [7].

Отже, з моменту проголошення незалежності в Україні прийнята дуже велика кількість нормативно-правових актів, що спрямовані на забезпечення системи безпеки в цілому. Вона, як відомо, у свою чергу включає безпеку держави, суспільства й окремо взятої особистості. Аналіз цих правових документів дає підстави наполягати на такому: за останні 5 років вітчизняна правова база набула чіткіших обрисів у напрямку закріплення вимог щодо важливості стратегічного забезпечення безпеки загалом і саме людини зокрема. Власне кажучи, людина визнана ключовим суб'єктом в системі безпеки. Разом із тим у межах чинної правової бази не розглядаються в комплексі всі фактори сталого розвитку українського суспільства з позиції забезпечення безпеки особистості. Саме на дослідженні цих аспектів варто зупинитися більш детально.

З метою полегшення цього процесу вважаємо за доцільне виокремити етапи інституціоналізації стратегічного публічного управління у сфері безпеки особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України, а саме:

— перший етап "закладення основ системи безпеки" — 1991—1996 рр. (прийнята Конституція України та інші важливі правові документи);

— другий етап "перманентного формування" — 1997—2014 рр. (акцентується увага саме на забезпеченні соціальної й економічної політики);

— третій етап "відновлення реформування" — з 2015 р. і по теперішній час (відзначається забезпеченням насамперед сталого розвитку України та стратегічності системи її безпеки, з акцентуванням уваги саме на безпеці людини) [7].

Визначення таких етапів інституціоналізації публічного управління дає змогу наполягати на необхідності формування в його межах стійкої позитивної тенденції — гарантування та підтримки соціальної безпеки України загалом і безпеки окремо взятої особистості зокрема. Для формування такої тенденції доцільною є розробка цілісної концепції "проактивної" дії інституціональної системи публічного управління у сфері безпеки особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України [там само]. На наш погляд, базис такої концепції повинна становити державна соціальна політика України, що у свою чергу становить основу формування безпечного середовища особистості. Слід погодитися з ученими, які вказують на важливість забезпечення "безпеки для людини" у формі дієвої соціальної політики держави та "безпеки від самої людини", що охоплює соціальну стабільність, згуртованість, розвиток людського потенціалу та капіталу тощо [5; 7].

На наш погляд, в основу державної політики сталого розвитку має бути покладено таку систему соціальних цінностей, що буде відмінною від тієї, що була наявна в попередньому та сучасному періодах трансформації суспільства [2; 3]. Власне кажучи, принципово новим має бути визнання пріоритетності та взаємозумовленості життєвизначальних інтересів більшості населення. Держава повинна взяти на себе функцію забезпечення в суспільстві принципів соціальної справедливості та високої якості життя на основі узгодження й підтримання балансу інтересів усіх громадян. Це має дозволити перетворити суспільство на стійку, збалансовану та водночас дієву систему, що позитивно розвивається.

Необхідність формування та проведення активної соціальної політики впливає з фундаментального, стратегічного характеру довгострокових національних інтересів, і виступає принципово цільовою установкою публічного управління. Це закріплено в чинній Конституції України, Законі України "Про засади державної регіональної політики України" [4], що вона є соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток суспільства. У цьому контексті дуже важливими є визначення функції держави як гаранта розробки та проведення ефективної соціальної політики та налагодження зв'язків між соціальною й економічною сферами життєдіяльності. При цьому саме Закон України "Про національну безпеку України" визначає, що планування у сферах нацбезпеки поділяється на довгострокове (понад 5 років), середньострокове (до 5 років) і короткострокове (до 3 років) [там само, ч. 3 ст. 25].

Стратегія нацбезпеки України є довгостроковим документом. Відтак, важливим є дотримання цього принципу довгостроковості й в усіх інших сферах суспільної життєдіяльності, що є надзвичайно важливими, адже від них залежить система безпеки загалом. Та-

кими сферами можна вважати соціальну, економічну й екологічну, що у свою чергу є векторами сталого розвитку.

При кризовому стані сучасного суспільства першочергового значення набувають: гарантована соціальна включеність населення в систему ринкової економіки, що розвивається, висока позитивна мотивація праці, створювана гідною його оплатою, соціальна підтримка найменш захищених груп населення, створення інститутів і механізмів, що дозволяють здійснювати участь громадян у реалізації соціальних проєктів, запобігання криміналізації соціальних та економічних відносин. У цей час основними джерелами фінансових ресурсів соціального розвитку виступають бюджети всіх рівнів, джерела від запровадження ренти за природні ресурси, і навіть витрати позабюджетних фондів, і підприємств.

В умовах стабілізації економіки та досягнення сталого зростання виробництва пріоритетними для суспільства стають інтереси та потреби всього населення, здатного до праці, доходами, заощадженнями самостійно забезпечити зростання свого добробуту. Це не означає, що у соціальній політиці держави припиняється підтримка соціально вразливих груп населення. Відмова від соціально неминучого і тому справедливого патерналізму є невиправданим процесом. Зміцнення особистої відповідальності кожного члена суспільства за добробут сім'ї передбачає створення державою адекватних соціально-економічних умов. Протистояння багатих і соціально вразливих верств населення негативно позначається на стабілізації розвитку суспільства. Вирішення цих проблем можливе лише за умови пильного та виваженого ставлення суспільства до інтересів більшості громадян.

У світлі вирішення проблем сталого розвитку у довгостроковій перспективі змінюється сутність проблеми соціальної справедливості. Важливим є баланс між діяльністю суспільства, спрямованої на зростання добробуту й якості життя нині живих та майбутніх поколінь. Соціально несправедливим є обмеження інтересів та потреб старших поколінь заради благополуччя молодших та нащадків. Проте водночас неприйнятним є прагнення суспільства до високого сьогоденнього добробуту за рахунок витрачання непоправних ресурсів та створення кризи ресурсів у перспективі.

Найважливішою проблемою є трансформація соціальної структури суспільства. Економічні та статусні основи колишнього соціального становища різних груп та верств докорінно деформовані, а соціальні структури у перехідний період розвитку України перебувають у вельми нестійкому стані [1; 3]. Політичні й економічні засади нової стратифікації суспільства нестабільні. Подолання старих і нових проблем — одна з найгостріших проблем, від вирішення якої багато в чому залежатиме соціальна стабільність суспільства та розвиток людського потенціалу [там само]. Серйозна небезпека сталого розвитку походить від зuboжіння більшості населення країни. Парадокс існуючої ситуації полягає в тому, що майже всі бідні громадяни не приймають змін, криміналізацію, корупцію, тероризм і посилення несправедливості, але саме ці соціальні групи й є джерелом кримінальної небезпеки та тероризму, середовищем для міжнаціональних, релігійних та інших конфліктів [2; 5].

Для виходу з цієї ситуації державі необхідно проводити політику, спрямовану на викорінення злиднів, розвиток середнього класу, розвиток активності працездатних верств населення з одночасним адресним захистом соціально вразливих верств [6]. Активне населення у працездатному віці, що є соціальним ядром суспільства, з високою мотивацією до праці, прагнення незалежності та соціальної стабільності сприяло б стабільному розвитку суспільства.

Розширення соціальної бази реформ в Україні нерозривно пов'язано з поліпшенням якості життя, підйомом матеріального добробуту, зміцненням стабільності в суспільстві, посиленням економічної й особистої безпеки населення. Причиною вирішення цих проблем є розвиток багатоваріантності організаційних форм та методів у здійсненні соціальної політики у системі публічного управління. Наразі формується модель цієї політики, що передбачає множинність та різноманітність суб'єктів на всіх рівнях такого управління [5], тісну інтеграцію його органів, що викликає необхідність відродження місцевого самоврядування, заснованого на громадській ініціативі, що активізує інститути сім'ї та безпеки особистості. Усе це є необхідним для забезпечення сталого соціального розвитку країни.

Можна вважати, що шлях людства до сталого розвитку знаменує перехід від епохи природно-історичного розвитку до епохи штучно конструюваного розвитку суспільства. Головний зміст цього періоду — зробити людську діяльність адекватною природним (насамперед, біосферним) законам, визнати примат останніх над суспільними законами; створити умови, що сприяють реалізації таких законів соціального розвитку, які не просто не суперечать збереженню навколишнього природного середовища, але дозволяють людству вижити, досягти нової, вищої якості життя та стійко розвиватися далі. Поєднання законів розвитку нашого суспільства та природи має знайти свій відбиток у правових актах, суспільно-правових нормах. Наприклад, шляхом запровадження більш суворих екологічних стандартів, ліцензування, страхування, оподаткування, сертифікації тощо.

Конституція України [4] створює певні умови для переходу країни до сталого розвитку. У преамбулі йдеться про забезпечення благополуччя та процвітання держави, виходячи з відповідальності за свою Батьківщину перед нинішнім та майбутніми поколіннями, про усвідомлення себе частиною світової спільноти, проглядаються ідеї сталого розвитку. Хоча термін "сталий розвиток" у тексті Конституції України не використовується. У 2019 р. конституційно закріплено євроінтеграційні нашої держави, але шляхи забезпечення її сталості функціонування при цьому не задекларовано. Щоб Конституція та законодавство України стало дієвим, необхідно ввести в його поле текст поняття "сталий розвиток", посиливши правове регулювання новел у цій сфері, зокрема шляхи забезпечення такого розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, зазначимо, що у зміцненні сталого розвитку та безпеки особистості ключова роль належить саме державі, яка є основним соціальним інститутом, покликаним забезпечувати цей розвиток у право-

вому руслі. До процесу такого забезпечення залучається й недержавний сектор (громадські об'єднання, бізнес-структури та ін.). Зрозуміло, що організаційно-функціональне навантаження на публічний сектор (державні та недержавні організації) у досліджуваній сфері є не однаковим. З огляду на це важливим є здійснення більш детального розгляду особливостей такого організаційно-функціонального навантаження в сучасних умовах.

Література:

1. Батир Ю.Г., Лопатченко І.М., Помаза-Пономаренко А.Л., Хмиров І.М., Хмирова А.О. Державна політика сталого розвитку в умовах європейської інтеграції України: монографія. Харків: НУЦЗ України, 2021. 220 с.
2. Бєлай С.В. Державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: НАНГУ, 2015. 349 с.
3. Вербицький О.В., Помаза-Пономаренко А.Л. Механізми соціальної трансформації та їхнього державного управління. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2020. Вип. 1 (12). С. 126—132.
4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://rada.gov.ua/>
5. Помаза-Пономаренко А.Л. Соціальний розвиток і безпека регіонів: державноуправлінські аспекти: монографія. Харків: Діса плюс, 2017. 270 с.
6. Радченко О.В., Єлізаров О.В. Соціальна й економічна безпека України: стратегічні пріоритети та доктринальні положення. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2019. № 2 (11). С. 147—155.
7. Цимбал Б.М., Крюков О.І. Аналіз генези стратегічності публічного управління безпекою особистості в контексті забезпечення сталого розвитку України. Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія: Державне управління). 2021. № 2 (15). С. 420—427.

References:

1. Batur, Yu.H., Lopatchenko, I.M., Pomaza-Ponomarenko, A.L., Khmyrov, I.M. and Khmyrova, A.O. (2021), *Derzhavna polityka staloho rozvytku v umovakh yevropeiskoi intehratsii Ukrainy* [State policy of sustainable development in the conditions of European integration of Ukraine], National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
2. Bielai, S.V. (2015), *Derzhavni mekhanizmy protydii kryzovym yavyscham sotsialno-ekonomichnoho kharakteru: teoriia, metodolohiia, praktyka* [State mechanisms for countering socio-economic crisis phenomena: theory, methodology, practice], National Guard Military Academy of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
3. Verbytskyi, O.V. and Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2020), "Mechanisms of social transformation and their state management", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriiia "Derzhavne upravlinnia"* — Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series "Public Administration", vol. 1 (12), pp. 126—132.

4. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022), available at: <https://rada.gov.ua/> (Accessed 25 Dec 2022).

5. Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2017), *Sotsialnyi rozvytok i bezpeka rehioniv: derzhavnoupravlinnski aspekty* [Social development and security of regions: public administration aspects], Disa plus, Kharkiv, Ukraine.

6. Radchenko, O.V. and Yelizarov, O.V. (2019), "Social and economic security of Ukraine: strategic priorities and doctrinal provisions", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriiia "Derzhavne upravlinnia"* — Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series "Public Administration", vol. 2 (11), pp. 147—155.

7. Tsybmal, B.M. and Kriukov, O.I. (2021), "Analysis of the genesis of strategic public management of personal safety in the context of ensuring the sustainable development of Ukraine", *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriiia "Derzhavne upravlinnia"* — Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series "Public Administration", vol. 2 (15), pp. 420—427.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2023 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 316.334

Н. А. Шпортюк,
к. держ. упр., доцент кафедри менеджменту і права,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1941-8522>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.2.93

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

N. Shportiuk,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and law, Dnipro State Agrarian and Economic University

PRIORITY DIRECTIONS OF STATE SOCIAL POLICY AND PROSPECTS FOR ITS FURTHER DEVELOPMENT

В умовах сучасного розвитку соціальна політика займає одне з ключових місць політики будь-якої держави та є важливою частиною державного управління. Загалом, соціальна політика є діяльність державних органів щодо прогресивного розвитку соціальної сфери, поліпшення якості, умов і рівня життя громадян, а також надання їм соціальної підтримки, допомоги та захисту. У цій статті вивчається поняття соціальної політики, розглядаються її основні напрями, функції та завдання. Проводиться аналіз основних форм, методів, інструментів впливу, а також ефективності реалізації та значення як для громадян, так і для держави в цілому, що проводиться соціальною політикою. Розглядаються такі напрями соціальної політики як покращення соціального клімату, державна підтримка сімей, реабілітація та інтеграція інвалідів, соціальне обслуговування громадян старшого віку, розвиток недержавних некомерційних організацій, соціальна підтримка осіб у скрутній життєвій ситуації. Стаття орієнтована на підвищення ефективності ключових напрямів державної соціальної політики. Стаття спрямована на вивчення основних сучасних тенденцій державної соціальної політики, особливостей реалізації державного регулювання соціальних процесів. Розглядаються форми, методи, інструменти соціальної політики, її вплив на економічні процеси, напрями реформування соціальної сфери, державні програми соціально-економічного розвитку, соціальні аспекти початку нової моделі економічного розвитку.

At the stage of scientific and technological progress, any economic system is capable of ensuring economic growth without using the creative, innovative potential of a person, therefore, the human factor becomes decisive in the socio-economic development of society. This determines the need for state intervention in socio-economic processes through the development and implementation of social policy.

The term "social" (from the Latin socialis-societal) characterizes everything that is connected with the well-being and mutual relations of people in society, with the quality of their life, which reflects not only the level of consumption of material goods and services, but also the degree of satisfaction of spiritual needs people, their life expectancy, environmental conditions, moral and psychological, political climate in society, mental comfort.

In the conditions of modern development, social policy occupies one of the key places in the politics of any state and is an important part of public administration. In general, social policy is the activity of state bodies regarding the progressive development of the social sphere, improving the quality, conditions and standard of living of citizens, as well as providing them with social support, assistance and protection. This article studies the concept of social policy, considers its main directions, functions and tasks. An analysis of the main forms, methods, tools of influence, as well as the effectiveness of implementation and significance for both citizens and the state as a whole, carried out by social policy, is carried out. Such areas of social policy as improving the social climate, state support for families, rehabilitation and integration of the disabled, social service for senior citizens, development of non-state non-profit organizations, social support for people in difficult life situations are considered. The article is focused on improving the effectiveness of key areas of state social policy. The article is aimed at studying the main modern trends of state social policy, the peculiarities of the implementation of state regulation of

social processes. Forms, methods, tools of social policy, its influence on economic processes, directions of reforming the social sphere, state programs of socio-economic development, social aspects of the beginning of a new model of economic development are considered.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна сфера, соціальна підтримка, прогресивний розвиток соціальної сфери, державне регулювання, соціально-економічний розвиток.

Keywords: social policy, social sphere, social support, progressive development of the social sphere, state regulation, socio-economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На етапі науково-технічного прогресу жодна економічна система неспроможна забезпечити економічне зростання без використання творчого, інноваційного потенціалу людини, отже, людський чинник стає вирішальним у соціально-економічному розвитку суспільства. Це і зумовлює необхідність втручання держави у соціально-економічні процеси через розробку та реалізацію соціальної політики.

Термін "соціальний" (від лат. socialis-суспільний) характеризує все те, що пов'язано з добробутом та взаємовідносинами людей у суспільстві, з якістю їх життя, яке відображає не тільки рівень споживання матеріальних благ та послуг, а й ступінь задоволення духовних потреб людей, тривалість їхнього життя, умови довкілля, морально-психологічний, політичний клімат у суспільстві, душевний комфорт.

Ринкова економіка неминує пов'язана з диференціацією доходів населення, посиленням нерівності, із проблемою бідності. Тому питання має стояти про створення соціально-орієнтованої економіки, яка ставить на перше місце не темпи економічного зростання, а зростання добробуту нації, створення рівних стартових можливостей для всіх громадян країни. У цьому випадку потрібне активне втручання держави, вироблення ефективної соціальної політики, яка має бути спрямована на регулювання відносин основних елементів соціальної структури суспільства, на узгодження довгострокових інтересів соціальних груп як одна з одною, так і з суспільством загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців, які займалися вивченням проблемних питань соціальної політики держави, можемо відмітити наступних діячів: Бабкіна В., Близнюка В., Ганслі Т., Гринчука Н., Долішнього М., Квітку А. [1], Лопушняка Г. [2], Мних М. [3], Моторнюка У. [4]. та ін. Незважаючи на всебічні дослідження в цій сфері, вказані проблеми потребують подальшого більш широкого розгляду та вдосконалення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — вивчити основні напрями соціальної політики держави, систематизувати існуючі проблеми її впровадження та розвитку, запропонувати шляхи вдосконалення формування та реалізації стратегії соціальної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціальна політика — комплекс заходів держави щодо забезпечення соціального захисту людини,

підтримання певного статусу різних соціальних груп та створення умов для всебічного розвитку людини та суспільства. Це система заходів щодо захисту будь-якого громадянина країни від економічної бідності та соціальної деградації внаслідок втрати чи різкого скорочення доходів, безробіття, хвороби, інвалідності, старості. У сучасному розумінні соціальна політика — це перш за все частина економічної політики, яка є найважливішим фактором економічного зростання.

Ринковий механізм соціально неспроможний щодо численних членів суспільства, які обмежено (чи взагалі неспроможна) гарантувати своє існування у вигляді зайнятості і тому беруть участь у процесі виробництва та розподілу доходів. Йдеться про такі соціально незахищені групи населення, як діти, люди похилого віку, інваліди, хронічно хворі та фізично слабкі індивіди. Ринок, як конкурентний механізм ефективного розподілу обмежених ресурсів, не включає в орбіту своєї дії ці категорії людей на тій підставі, що вони не беруть участі в ринковій конкуренції.

Отже, соціальна функція ринку є свідомо обмеженою, що потребує її розширення та доповнення на макrorівні — соціальною діяльністю держави, на мікрорівні — соціальною діяльністю інших економічних суб'єктів (фірм, підприємств, організацій), а також різних недержавних некомерційних організацій "третього сектора" (профспілок, фондів, громадських, релігійних, благодійних організацій).

Тому в широкому розумінні соціальна політика є системою економічних відносин між державними та недержавними інститутами, з одного боку, і окремими соціальними групами та індивідами — з іншого боку, щодо забезпечення останнім гідних умов життя та праці. У вузькому значенні слова соціальна політика є складовою державної економічної політики, спрямованої на вирішення соціальних проблем [1].

Соціальна політика — це не суто економічна проблема. Вона включає і економічні механізми реалізації цієї політики, до яких належать механізми формування доходів і підтримки зайнятості населення. Успіх чи невдача у вирішенні проблем залежить від стійкості чи нестійкості економічної системи суспільства.

Соціальна стійкість передбачає:

— стабільний рівень цін на основні предмети споживання та послуги;

— недопущення необгрунтованої диференціації доходів;

— формування надійної системи соціального захисту та соціальні гарантії членів суспільства.

Соціальна політика держави має особливості, що виражаються в:

- підтримці різних верств населення;
- соціальної підтримки незаможних громадян;
- створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- фінансування у достатньому обсязі освіти та охорони здоров'я;
- турботі про охорону екології, навколишнього середовища;
- регулювання сфери трудових відносин.

І реалізується за трьома основними напрямками. Це політика доходів, політика зайнятості та політика соціального партнерства. Політика доходів передбачає здійснення заходів щодо пом'якшення їх нерівності; політика зайнятості полягає у забезпеченні умов ефективності трудової діяльності; політика соціального партнерства спрямована на регулювання взаємовідносин між роботодавцями і працівниками.

Частиною соціальної політики держави є політика доходів. Соціальна політика спрямована, зокрема, на ослаблення диференціації доходів та майна, пом'якшення протиріч між учасниками ринкової економіки та запобігання соціальним конфліктам на економічному ґрунті.

Соціальна політика в перехідній економіці відрізняється не так набором своїх напрямів, функцій і цілей, скільки їх співвідношенням, що встановлюються пріоритетами. У разі перехідної економіки діє об'єктивне протиріччя між цілями і засобами. З одного боку, загострення соціальних проблем потребує збільшення видатків держбюджету на розширення соціальних програм. З іншого боку, розв'язання цього завдання наштовхується на вкрай мізерні матеріальні можливості держави і суспільства, що скоротилися внаслідок трансформаційного спаду.

У разі перехідної економіки деяких країнах, у тому числі України, відбувалося різке збільшення диференціації доходів населення. Нерівність у доходах посилювалася трансформаційним спадом, високою інфляцією, масовим вимушеним безробіттям, які викликали значне зниження рівня життя переважаючої частини населення, особливо на початку перехідного періоду. Найбільшою мірою соціальна диференціація зростала в країнах, які провели лише половинчасті реформи, де демократія, що зберегла свої позиції, і пов'язаний з нею великий бізнес мали можливість перерозподіляти значну частину доходів на свою користь. Саме така ситуація склалася в Україні у 90-х роках [3].

У цих умовах держава була змушена (навіть всупереч політиці, що проводилася, скорочення державного втручання в економіку) брати активну участь у перерозподілі витрат.

Проте можливості держави у такий період є дуже обмеженими. По-перше, приватизація об'єктивно веде до скорочення державних доходів. По-друге, значне підвищення податкових ставок послаблює стимули для отримання високих доходів, а тим самим до високопродуктивної праці та інвестицій.

Тому соціальна політика у перехідній економіці покликана скоротити розрив у доходах різних категорій населення, не підірвавши зацікавлення праці, включаючи підприємницьку діяльність.

Вцей час ми можемо спостерігати трансформацію від державного фінансування до соціального партнерства. Це означає, що низка соціальних програм зі створення ринку житла, використання можливостей страхової медицини,

перехід низки соціальних послуг на платну основу здійснюються за рахунок коштів не лише бюджету, а й підприємств. Соціальне партнерство активно використовується нині у промислово розвинених країнах, що переходять до ринкової економіки, для вироблення та проведення політики доходів. Інструментом такої взаємодії є тристоронні комісії за участю уряду, роботодавців та профспілок, які щороку укладають угоди, що регулюють динаміку заробітної плати та деяких соціальних виплат [2].

Вирішення багатьох завдань соціальної політики визначається економічними ресурсами, що виділяються державою. У той самий час її можна визначити як найважливіший чинник економічного зростання, оскільки саме через її цілеспрямовану дію з'являються умови зростання та реалізації інноваційного потенціалу трудових ресурсів суспільства.

Характеристика негативних та позитивних сторін соціальної політики показує, що її відсутність ставить під загрозу соціальну та економічну безпеку суспільства, залишає нездоленими тих, хто потребує підтримки держави.

Під державним захистом населення розуміється система відносин індивід — держава та сім'я — держава, що виникає з приводу:

- забезпечення державою гарантованого мінімального рівня життя для нормального відтворення робочої сили та утримання утриманців;
- збереження колишнього рівня життя таким, що втратили працездатність внаслідок ризиків (виробничої травми, безробіття, хвороби, настання старості, смерті годувальника, форс-мажорних обставин — повені, землетрусу, терористичного акту та ін.);
- забезпечення мінімальних життєвих стандартів спочатку непрацездатним членам суспільства (дітям та інвалідам).

Соціальний захист є системою заходів, здійснюваних суспільством загалом та її ланками щодо забезпечення стійкості суспільно нормального матеріального та соціального становища громадян. Це система заходів щодо захисту будь-якого громадянина країни від економічної бідності та соціальної деградації внаслідок втрати чи різкого скорочення доходів, безробіття, хвороби, інвалідності, старості.

Об'єктами соціального захисту є основні складові рівня життя: доходи, житло, послуги, освіта, охорона здоров'я тощо.

Державна система соціального захисту населення проявляється у різноманітних формах:

- виплати з безробіття;
- пенсії;
- виплати з хвороби, інвалідності;
- житлові виплати;
- допомога на здобуття освіти;
- медична допомога;
- гарантування державою мінімального рівня доходів.

Соціальний захист можливий на основі забезпечення умов для підвищення добробуту, підтримки певного статусу різних соціальних груп та відносин між ними, формування та відтворення оптимальної структури суспільства.

Її неможливо забезпечити без розвинутої інфраструктури, тобто без житлово-комунальних послуг, транспорту та зв'язку, освіти, охорони здоров'я, інформації. Обсяг, якість та характер продукції цієї сфери повинні

сприяти створенню нормальних умов життєдіяльності та відтворення населення [4].

Основними напрямками формування ефективної системи соціального захисту вважаються: підтримка найбідніших верств населення; гарантія права на працю; регулювання зайнятості.

Безпосередня мета виробництва у умовах ринку — отримання прибутку. Саме це спряє забезпеченню якісного соціального захисту населення.

Структура соціального захисту у ринковій економіці отримує розвиток у країнах із перехідною економікою. У плані забезпечення соціального захисту населення у цих країнах робиться багато: гарантується правовий захист від необгрунтованого звільнення, можливість підвищення кваліфікації, а також виплата допомоги по безробіттю, працевлаштування безробітних, їх перепідготовка, перекваліфікація, навчання професій, які мають попит.

Для соціально вразливих верств населення встановлено єдину систему державних пенсій, забезпечується стабільність пенсійного забезпечення та підвищення його рівня зі зростанням добробуту трудящих. Пенсії нараховуються за старістю, за інвалідністю, за вислугу років, у разі втрати годувальника. Уряд постійно контролює мінімальний розмір пенсії.

В умовах переходу до ринку соціального захисту потребує все більша частина населення, а не тільки найбідніші верстви. Причому заходи соціального захисту населення, достатні однієї групи, можуть виявитися неприйнятними іншій, нездійсненні щодо третьої тощо.

Для збереження певного рівня життя громадян, особливо незаможних, провадиться індексація доходів, їх співвідношення з підвищенням вартості життя. Індексуються виплати з бюджету: пенсії, стипендії, допомоги тощо. Компенсація втрат від інфляції населенню, яке отримує доходи не з бюджету (працівники виробничої сфери), здійснюється на умовах, передбачених колективними договорами. Індексуються також усі виплати з компенсації збитків, завданих каліцтвом або спричиненими іншими ушкодженнями здоров'я, пов'язаними з виконанням трудових обов'язків [1].

Розвиток ринку пред'являє особливі вимоги до освіти та фізичного стану людей, що зумовлює розвиток системи освіти та охорони здоров'я на інших принципах. У зв'язку зі зростанням грошових доходів певної частини населення паралельно з безплатною освітою та медичним обслуговуванням розвиваються їх платні форми.

Почалося виділення коштів на забезпечення населення та лікувальних закладів медикаментами та медичною технікою, а також перехід до системи медичного страхування. Деякі категорії населення забезпечені медикаментами безоплатно або на пільгових умовах.

Ринок зумовлює потребу у здобутті економічної та юридичної освіти людьми, які вже мають вищу гуманітарну освіту. З'являється потреба у підготовці кадрів із новими стереотипами мислення, знанням іноземних мов, комп'ютерної техніки. Кошти, що вкладаються у розвиток освіти та охорони здоров'я, не повинні оподатковуватись, так само як і кошти, що спрямовуються на благодійні цілі, — допомога дітям та літнім людям, інвалідам, багатодітним сім'ям.

У кожній країні сформовано свою систему соцзабезпечення. Найвищого рівня захисту досягнуто у Швеції, Франції, Норвегії, Данії.

Як правило, фінансування програм соціального захисту здійснюється з федерального бюджету та спеціалізованих позабюджетних фондів (фонду соціального страхування, пенсійного фонду), а практична допомога організується місцевими органами влади, громадськими та благодійними організаціями.

Для регулювання зайнятості населення розробляються та реалізуються програми формування нових робочих місць у державному та недержавному секторах економіки, програми зайнятості інвалідів, які зобов'язують підприємства надавати останнім певний відсоток робочих місць від їх загальної кількості.

Мають розробляються програми боротьби з безробіттям та допомоги безробітним (навчання, перепідготовка, посібники тощо) [2].

Новий механізм соціального захисту у нашій країні має формуватися і дуже помітно після виходу з кризового стану у військовий час. Підприємства повинні розвиватися, товари вітчизняного виробника дедалі більше заповнюють вітчизняний ринок та міжнародний простір. Завдяки цьому будуть зростати доходи населення, підвищиться рівень життя. Це позитивно відіб'ється на суспільстві, матеріальному та духовному розвитку незаможних громадян.

Система соціального захисту є органічним елементом сучасного ринкового господарства, що існує у різних країнах. Незважаючи на важливі відмінності в обсягах, напрямках та інститутах соціального захисту в цих країнах, вона будується за єдиними принципами: субсидарності, солідарності, ефективності, адекватності, безперервності тощо.

Основним, системоутворюючим принципом соціального захисту в ринковій економіці є принцип субсидарності (додатковості). Він полягає в тому, що через деякі обставини в ринковій економіці індивід може потребувати допомоги держави. Ця допомога має надаватися в обсязі стартового мінімуму, який посилить його індивідуальні устремління та готовність до успішної діяльності, але при цьому не обмежить відповідальність індивіда за власний стан та економічну ініціативу. Цей принцип найбільш повно застосовується в системі державних гарантій (наприклад: мінімальна зарплата та мінімальна пенсія), а також гарантії у формі права на працю та відпочинок, права на освіту та на медичне обслуговування, охорону праці та сім'ї. Ці гарантії є правовою і матеріальною основою для нормальної життєдіяльності для всіх без винятку членів суспільства, а не лише тих, хто потрапив до групи соціального ризику. Якщо індивід із будь-яких причин вибуває з конкурентної боротьби, держава надає йому підтримку, стимулюючи його зусилля повернутися до сфери ринкової діяльності. Але при цьому, виходячи з принципу субсидарності, підтримка держави носить не безоплатний і не безумовний характер, а здійснюється з урахуванням трудового вкладу, розміру сплачуваних податків і внесків. За цим принципом будується система виплат працюючим (за тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, безробіттям).

Але, несплата роботодавцем внесків на соціальне страхування не позбавляє його працівників права на отримання страхових пенсій та допомоги, і в цьому окремому випадку проявляється принцип солідарності соціального захисту, який показує ступінь готовності суспільства надавати соціальну допомогу певним категоріям нужденних, незалежно від їх участі чи неучасті громадському вироб-

ництві, без урахування сплачуваних громадянином податків та страхових внесків. На дії цього принципу базується соціальна допомога (підтримка) як елемент соціального захисту, що є системою заходів щодо утримання та обслуговування непрацездатних громадян [1].

Будь-яка програма соціального захисту для того, щоб збільшувати суспільну корисність і не завдавати шкоди добробуту третіх осіб, має відповідати принципу ефективності, який означає, що "чисті" соціальні вигоди від дії будь-якої соціальної програми мають перевищувати соціальні витрати. Оцінкою цього принципу можуть бути показники якості життя: споживання, рівень доходів, стан освіти та охорони здоров'я, чисельність бідних тощо.

З принципом ефективності тісно пов'язаний принцип адекватності, що означає відповідність масштабів, напрямів та форм соціального захисту рівню розвитку економіки та обсягам створеного у суспільстві ВВП, що є джерелом здійснення захисної функції держави. Природно, що промислово розвинені країни з високим показником ВВП на душу населення мають більше можливостей здійснювати програми соціального захисту, ніж із перехідною економікою. Тут слід зазначити, що прямого зв'язку між темпами економічного зростання, розмірами ВВП та ступенем соціального захисту населення немає.

Принцип безперервності соціального захисту показує, що незалежно від фінансового стану держави та системи цінностей та поглядів, що склалися в суспільстві, цей процес не може бути зупинений, а має відтворюватися в часі та просторі.

Якщо говорити про систему соціального захисту у ринковій економіці то це є базисом цієї системи є державні гарантії. Джерелом фінансування державних програм соціальних гарантій виступає переважно державний бюджет та бюджети місцевих органів влади [4].

Соціальні гарантії — це зобов'язання товариств перед своїми членами щодо задоволення низки потреб.

Елементи системи соціальних гарантій:

- гарантії формування, підтримки та розвитку здібностей насамперед до праці (гарантії рівного доступу до соціально пріоритетних благ);
- гарантії реалізації здібностей у процесі трудової діяльності (гарантії зайнятості, індивідуальної підприємницької діяльності та ін.);
- гарантії доступу працівника до процесів прийняття управлінських рішень (у процесі виробництва, у масштабах рішень загальносоціального та загальнодержавного порядку);
- гарантії розподілу праці, отримання доходів на основі різноманітних суспільно прийнятних способів та джерел їх формування;
- гарантії у сфері реалізації обміну (гарантії товарного покриття грошових доходів, рівного доступу до ринків товарів та послуг);
- гарантії у сфері споживання (гарантії вільного вибору напряму, форм та способів використання доходів, гарантії громадського контролю якості та безпеки для здоров'я товарів і послуг, що реалізуються, гарантії мінімального рівня задоволення первинних життєвих потреб);
- екологічні гарантії;
- гарантії захисту громадянських свобод кожної особи, можливостей використання прав та виконання обов'язків.

Науковці виділяють такі соціальні гарантії, що надаються населенню:

- мінімальна оплата праці;
- пенсії;
- допомоги на дітей;
- стипендії;
- індексація доходів за умов інфляції;
- компенсація втрат від стихійних лих;
- допомоги з безробіття;
- медичне страхування;
- захист умов праці;
- соціальне обслуговування осіб похилого віку та інвалідів та ін [1].

Елементи системи соціальних гарантій перебувають у єдності, взаємозв'язку та охоплюють майже всі сфери суспільного життя: підготовку громадян до трудової діяльності, виробництво, обмін розподіл, споживання, сфери соціальних прав та обов'язків, екології.

Гарантії зайнятості характеризують ступінь використання трудових ресурсів у громадському виробництві, співвідношення трудового населення та робочих місць. Наприклад, існує біржа праці, яка вивчає потребу у кадрах, облік зайнятих та безробітних, перепідготовка кадрів тощо.

Гарантія споживання є заключною стадією відтворення та показує, наскільки необхідною та корисною виявилася робота на виробництві при розподілі та обміні. Споживання допомагає оцінювати роботу як окремих видів виробництва, і цілих галузей.

Життя людини щодня інтелектуально та емоційно розширюється за допомогою книг, телебачення, комп'ютера тощо. Чим більше поінформована людина, тим багатшим і насиченішим є її життя. Якщо матеріально-речове споживання більшою мірою забезпечує існування людей, то духовне в основному пов'язане з їх розвитком та змінюється швидшими темпами порівняно з речовим споживанням. У ньому зростають потреби, спрямовані на підвищення освіти та розширення кругозору, незважаючи на те, що "менше знаєш, міцніше спиш". Ще хочеться зауважити, що задовольнити ці потреби практично неможливо. Досягаючи мету, з'являється інша, складніша. Виходячи з цього, можна споживання розділити на насичене (потреба у певних продуктах харчування, у конкретних видах одягу та моделях взуття, предметах побуту) та ненасичуване (знання, освіта, музика, читання книг, споглядання прекрасного, спілкування з людьми та інші духовні цінності).

Суверенітет споживання — це ситуація, коли споживачі визначають поведінку товаровиробників. Суверенітет споживача проявляється через покупку чи відмову від покупки товарів. Для того, щоб споживач міг долучитися свого суверенітету, він повинен мати свободу вибору — становище, за якого лише гроші обмежують придбання товарів та послуг. Вищі потреби можуть бути задоволені лише у результаті продуктивної праці. Зі збільшенням сімейних доходів, зростанням потреб важливого значення набуває виховання культури споживання. Це, по-перше, прищеплення кожному споживачеві шанобливого ставлення до праці тих, хто створює матеріальні та духовні блага. За кожною річчю споживач повинен бачити працю безпосередніх виробників і дбайливо ставитися до результату праці кожного трудівника — творця матеріальних цінностей. По-

друге, культура споживання передбачає виховання у кожному почуття справжнього господаря всього, що створено працею людей. Щороку весь цивілізований світ святкує День захисту споживчих прав [3].

Гарантії екологічної безпеки. Поглиблення НТП, створення нових технологій при нехтуванні природоохоронними заходами нерідко ведуть до забруднення атмосферного повітря та ґрунту, річок та озер, морів, до великих втрат у флорі та фауні, до погіршення умов життя людей. У зв'язку з цим від держави потрібно координувати екологічні заходи, об'єднувати зусилля охорони довкілля, тому що вона значною мірою впливає на стан здоров'я людей.

Склад та механізм реалізації соціальних гарантій змінюється під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Старі механізми впливу на поведінку економічних суб'єктів втрачають чинність у зв'язку з охороною інтересів суспільства, з'являються нові гарантії, відповідні новим умовам розвитку нашого суспільства та кожної особи окремо.

При розгляді питання про соціальну захищеність та соціальні гарантії слід мати на увазі, що вони жодною мірою не повинні послаблювати принцип матеріальної зацікавленості працівників у підвищенні ефективності праці, вести до зрівняльності, перешкоджати диференціації доходів, об'єктивно обумовленої відмінностями у праці.

Наступним елементом системи державного захисту є державне соціальне забезпечення. На відміну від соціальних гарантій, воно є реакцією на соціальні ризики (травми, хвороби, старість, інвалідність, народження хворих дітей, багатодітність тощо), тому надається не всім, а лише тим, хто потрапляє під певні соціальні ризики. У свою чергу, соціальне забезпечення виступає у двох організаційно-правових формах: державне (обов'язкове) соціальне страхування та державна допомога. Ці форми відрізняються за колом забезпечуваних, джерелам фінансування, інститутам [2].

Механізм державного обов'язкового соціального страхування ґрунтується, з одного боку, на акумуляції обов'язкових страхових відрахувань роботодавців та працівників до бюджету, а з іншого боку, на виплатах соціальних трансфертів із бюджету та соціальних фондів. При цьому виплати з Пенсійного фонду або фондів медичного чи соціального страхування здійснюються не за рахунок накопичених індивідом у цих фондах коштів, а за рахунок поточних надходжень до них.

Здійснюваний нині перехід на накопичувальний принцип фінансування страхових пенсій за старістю означає, що держава перекладає частину відповідальності за такий соціальний ризик, як настання старості, на працівників. Однак основою накопичувального принципу в усьому світі є високий рівень самозабезпеченості, який ще не створений у реальних умовах ринкової економіки, тому, згідно з пенсійною реформою, пенсія будь-якого громадянина складатиметься з трьох частин: базової, страхової, накопичувальної. Базова частина гарантована всім громадянам, які мають певний трудовий стаж, страхова частина нагадує діючу систему, а накопичувальна складатиметься із коштів, що накопичуються на індивідуальному рахунку кожного працівника.

Соціальна допомога (підтримка) є формою соціального забезпечення, що доповнює державне соціальне страхування. Допомога надається малозабезпеченим сім'ям або громадянам, які самотньо проживають, мають доходи нижче прожиткового мінімуму, без перевірки даних про страхові внески, тільки на основі оцінки їх особистих доходів. Щоб заощадити значну частину коштів, що розпорошуються на численні пільги і передати ресурси, потребують перехід до адресної та самоадресної системи соціальної допомоги. Адресність — це спрямованість соцзахисту на конкретну групу населення, самоадресність — це направлення допомоги за заявним принципом. Умовою досягнення адресності є надання допомоги на основі оцінки доходів та показників бідності (безробіття, поганий стан здоров'я, старість, наявність дітей) лише тим, хто перебуває за межею бідності.

ВИСНОВОК

Система державного соціального захисту буде стійкою та ефективною, якщо скорочення соціальних гарантій, маркетизація послуг соціальної сфери, перехід до адресної системи соціальної допомоги, згортання пільг та компенсацій відбуватиметься одночасно з розширенням в бік її персоналізації, та надання державою кращих умов для самостійного забезпечення, зайнятості, розвитку та захисту.

Література:

1. Квітка А.В. Роль соціальної політики у розвитку людського потенціалу. Ефективна економіка. 2015. № 10. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf (дата звернення 11.01.2023).
2. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
3. Мних М.В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. Український соціум. 2015. № 3 (54). С. 114—124.
4. Моторнюк У.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Економіка та держава. 2016. № 12. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf (дата звернення 11.01.2023)

References:

1. Kvitka, A. (2015), "The role of social policy in the development of human potential", *Effectivna ekonomika*, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf (Accessed 25 Dec 2022).
2. Lopushnyak, G. (2011), *Derzhavna sotsial'na polityka yak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [State social policy as a prerequisite for the economic development of Ukraine], LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.
3. Monk, M. (2015), "The social policy of our state in the conditions of the associated membership of Ukraine in the EU", *Ukrainian society*, vol. 3 (54), pp. 114—124.
4. Motorniuk, U. (2016), "Social policy as a necessary condition for the functioning of the welfare state", *Economy and the state*, vol. 12, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf (Accessed 25 Dec 2022).
Стаття надійшла до редакції 14.01.2023 р.